

**Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin**

Diplomová práce

Bc. Anežka Kubáčová

**Šťastné dětství v nešťastné době?
Každodenní život dětí v Protektorátu Čechy a Morava**

**Happy childhood in unhappy times?
Everyday life of children in the Protectorate of Bohemia
and Moravia**

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat panu doc. PhDr. Janu Randákovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce, za podnětné rady a připomínky a psychickou podporu během psaní. Také patří dík kolegům z diplomního semináře za jejich užitečné podněty. A za pomoc při výběru tématu a za přístup k Databázi dějin všedního dne panu PhDr. Vojtěchu Kesslerovi, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 6. 5. 2024

Bc. Anežka Kubáčová

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá dětstvím v období Protektorátu Čechy a Morava. Konkrétně se zaměřuje na každodenní životy dětí, které vyrůstaly během probíhající druhé světové války. Práce si pokládá otázku, nakolik okupace a protektorátní režim ovlivnily podobu dětství, zejména v několika sledovaných rovinách: ve školství, trávení volného času, materiálního zázemí a vlivu nacistické propagandy. Ústřední otázkou prostupující celým textem je, jestli bylo možné i v době probíhajícího konfliktu prožít šťastné dětství. Práce využívá ego-dokumenty uložené v Databázi dějin všedního dne k analyzování pohledu dětských aktérů na toto historické období.

Klíčová slova

Dětství, Protektorát Čechy a Morava, druhá světová válka, každodennost, paměťová studia

Abstract

The thesis deals with childhood in the Protectorate of Bohemia and Moravia. Specifically, it focuses on the everyday lives of children who grew up during Second World War. The thesis asks the question to what extent the occupation and the Protectorate regime influenced the shape of childhood, especially in several areas such as education, leisure, material background and the influence of Nazi propaganda. The central question that runs through the entire text of the thesis is whether it was possible to experience a happy childhood even during the ongoing conflict. The thesis uses the ego-documents stored in the History of Everyday Life Database to analyse the children's perspectives on this historical period.

Key words

Childhood, Protectorate of Bohemia and Moravia, World War II., everyday life, memory studies

Obsah

1. Úvod	6
1.1. Historiografie.....	7
1.2. Prameny.....	11
1.3. Metodologie a koncepce práce.....	12
2. Faktory ovlivňující protektorátní dětství	18
2.1. Nacistická národnostní politika v protektorátu.....	19
2.2. Protektorátní školství.....	24
3. Dětská každodennost ve vzpomínání na druhou světovou válku	30
3.1. Vzpomínky na politické události.....	31
3.1.1. Mobilizace a vznik Protektorátu Čechy a Morava.....	32
3.1.2. Vzpomínky na židovské sousedy.....	36
3.1.3. Atentát na Heydricha.....	37
3.1.4. Letecká bombardování a osvobození Československa.....	39
3.1.5. Česko-německé vztahy.....	45
3.2. Školní docházka.....	51
3.3. Volný čas.....	59
3.3.1. Dětské hry.....	60
3.3.2. Pomoc v domácnosti.....	65
3.3.3. Návštěva kin v době protektorátu.....	68
3.3.4. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.....	70
3.4. „Život na přiděl“.....	77
3.4.1. Stravování – Potraviny na lístky.....	77
3.4.2. Odívání, obuv.....	87
3.4.3. Bydlení.....	89
3.5. Šťastné dětství?.....	94
4. Závěr	101
5. Seznam literatury a pramenů	111
5.1. Archivní prameny.....	111
5.2. Literatura.....	113

1. Úvod

„Chlapci tak nějak chápali, že válka je strašlivá, dobou národního útlaku a lidského utrpení, ale co naplat, pro ně to byl ten nejkrásnější čas. Všechno jim bylo nové, mladé a nádherné, dny a týdny se zdály dlouhé, plné nových, a proto důležitých událostí, rozběhu mladé síly. Popoháněli čas a života neubývalo. A válka činila ten zlatý věk ještě vzrušivější a pohnutější, více jedinečný a neopakovatelný.“¹

Úryvek z paměti Milana Blatného nám nabízí odlišný pohled do historie, než jsme zvyklí v případě druhé světové války čítat. Autor popisuje, jak vnímal své dětství v době probíhajícího válečného konfliktu. Zdá se, že pamětníka tato doba nepoznamenala velmi silně, neboť jeho rodinu nezasáhla nacistická perzekuce a nepatřila do sociálního okruhu lidí, které se nacisté snažili zlikvidovat. Naopak pro něj protektorátní doba znamenala vzrušující, hezké a jedinečné období dospívání. V pamětech nezastírá hospodářské a sociální problémy, které rodinám válka přinesla, přičemž se o řešení obtíží starali jeho rodiče a on sám mohl nadále prožívat bezstarostné dětství.

V diplomové práci bych se ráda zaměřila na období druhé světové války z jiné perspektivy, než jakou obvykle známe z historických textů, které se zabývají frontovými boji, násilím nacistického režimu či rezistencí vůči okupantům. Příběhy, které se objevují ve veřejném prostoru, a které vyprávějí převážně o represích, obětech a hrdinství, by neměly být jedinými, které zaznívají, neboť nám nedávají pohled do pestrosti doby a protektorátních poměrů. Právě proto bych chtěla zkoumat dějiny každodennosti válečného období současně s tematikou dětství. Dětský pohled nám nabízí odlišnou perspektivu válečných událostí. Pro práci jsem primárně využila ego-dokumenty uložené v Databázi dějin všedního dne shromažďované v rámci Historického ústavu Akademie věd ČR.

V práci se zaměřím na otázku vloženou do názvu textu, a to, zda bylo možné v Protektorátu Čechy a Morava prožít šťastné dětství a co toto „šťastné dětství“ v polovině dvacátého století znamenalo. Tuto problematiku chci nastínit na pozadí dílčích otázek jako významu dětství v tehdejší společnosti, nacistické propagandy ovlivňující výchovu mladé generace, školního vzdělávání, přidělového hospodářství a nedostatků, bydlení či volného času dětí.

---

¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Blatný, Milan – Válečné děti, inv. č. K0006 – DDVD00022 (dále DDVD, Blatný), s. 2.

Diplomová práce se skládá ze dvou částí. V první části se zaměřím obecněji na období Protektorátu Čechy a Morava a na faktory, které formovaly dětství a výchovu v této době. Do těchto faktorů zařazuji oblast školství, výchovné snahy německého okupačního orgánu, pokus o germanizaci českých dětí a dopady válečného hospodářství. Ve druhé části práce se prostřednictvím ego-dokumentů pokusím odpovědět na otázku, jak pamětníci vnímají období války, jaké aspekty každodenního života popisují a zda během této doby bylo možné prožít bezstarostný až šťastný dětský věk.

Práce se zaměří hlavně na děti ve věku do 14 let, neboť v těchto letech navštěvovaly obecné a měšťanské školy. V rámci této věkové kategorie můžeme zkoumat jejich všední dny zahrnující školní docházku, volnočasové aktivity, stravování a odívání, bydlení, ale i rodinnou výchovu, vztahy mezi obyvateli protektorátu a vliv nacistické okupace na jejich životy. Primárně se zaměřím na děti české národnosti a částečně na problematiku dětí ze smíšených česko-německých rodin. Děti německé či židovské národnosti by popisovaly rozdílné osudy a válečné prožitky. Realitu dětství kromě historických změn ovlivňují také sociální kritéria jako třída, gender, národnost, náboženství a rodinný status. Zvláště v období protektorátu hrála národnost velkou roli, která měla vliv na osudy dětí. Zúžení výběru dětí podle národnosti v této práci umožňuje více přiblížit zkušenosti a aspekty dětství českých dětí.

Textem prostupují úryvky z paměti a mísí se přímá řeč s psaným textem. Jsem si vědoma, že citování a parafrázování paměti dává výsledné práci specifický ráz, vyjadřuje nicméně charakteristickou podobu psaní dějin každodennosti. Mou rolí není být soudcem pravdivosti vzpomínek ani relativizovat temné období druhé světové války. Nabízím však další vhledy do tohoto období, než je utrpení a strádání. Dětství je životní období, ke kterému se člověk neustále vrací a ovlivňuje nás po zbytek života. Je rovněž zdrojem nostalgických vzpomínek. Proto věřím, že má smysl se zabývat vzpomínáním na toto období a zařadit ho do kontextu námi známých politických událostí.

1.1. Historiografie

V posledních letech vzniklo mnoho publikací věnujících se dětem a mládeži. Přestože česká historiografie lehce pokulhává za tímto trendem západních zemí, nalezneme i u nás řadu knih věnujících se dějinám dětství v českých zemích a v Československu.

Obdobím před první světovou válkou a během ní se zabývá historička Milena Lenderová, která v monografii „*Vše pro dítě!*“² popisuje úpadek péče o děti během první světové války, válečné nedostatky dětí, jejich každodennost, rakouskou školní propagandu a mobilizaci dětí do válečného hospodářství. Lenderová vedla i kolektiv autorů podílející se na vzniku syntézy o dějinách dětství v ediční řadě *Velkých dějin zemí Koruny české*³, která detailně shrnuje výchovu, vzdělání, stravování, právní ochranu dítěte a politické využití dětí od středověku po současnost. Ovšem období druhé světové války nepopisuje příliš detailně a zmiňuje hlavně zřízení Kuratoria pro výchovu mládeže, legislativní změny ve školství, rozdílný osud židovských dětí a jejich výchovu v terezínském ghettu.

Publikace zabývající se obdobím Protektorátu Čechy a Morava se tématu dětství nevyhýbají, zároveň však dětství nebývá ani ústředním motivem. Autoři se zaměřují převážně na sociální dějiny nacionálního socialismu, jako zkoumali v monografii „*Rodina v zájmu státu*“ Jakub Rákosník a Radka Šustrová.⁴ Autoři v knize ukazují protektorátní politiku podporující rozvoj rodinné péče a sociální podpory. Rozebírají také rasové aspekty poskytování sociální péče a politiku mířící na smíšené rodiny. Hlavní historičkou pro sociální dějiny Protektorátu Čechy a Morava zde je Radka Šustrová a její další kniha „*Zastřené počátky sociálního státu*“⁵, kde analyzuje, jakou roli měla rasa pro organizaci sociální politiky v protektorátu a využití sociální politiky jako represivní, motivační či zaopatřující. Ukazuje také kontinuitu sociální politiky druhé republiky a následně protektorátu a rozšiřování a využívání této politiky zastupujícím říšským protektorem Reinhardem Heydrichem. Zmiňuje i rozvoj péče o matku a dítě, důraz kladený na zdraví dětí, spadající do pravomocí důležitého aktéra Okresní péče o mládež.

Každodenním životem za Protektorátu Čechy a Morava se ve svých textech zabývali Vladimír Nálevka⁶, Marie Michlová⁷, Jan Kuklík⁸. Jiří Štěpek zaměřil svůj výzkum na

---

² LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš, *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914–1918*, Litomyšl, Praha: Paseka, 2015.

³ LENDEROVÁ, Milena a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české: Dětství*, Praha: Paseka, 2021.

⁴ RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka, *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.

⁵ ŠUSTROVÁ, Radka, *Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*, Argo, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2020.

⁶ NÁLEVKA, Vladimír, *Každodenní život v Protektorátu Čechy a Morava*, in: DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK, Marek (ed.), *Nacistická okupace: Sedmdesát let poté. Sborník textů*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2009, s.17-23.

⁷ MICHLOVÁ, Marie, *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*, Nakladatelství ČAS, Praha 2012.

⁸ KUKLÍK, Jan, *Život v Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Padesátá a šedesátá léta v československých i světových dějinách. XV. letní škola historie. Sborník textů a přednášek*, Praha 2003, s. 156-167.

fungování přidělového systému a popsal detailně jednotlivé přidělové lístky.⁹ Dana Musilová ve svých textech popsal zásobování obyvatelstva v podmínkách válečného hospodářství¹⁰ a dopady války na byty a úroveň bydlení¹¹. Přídělový systém na oděv, textil a obutí je tématem v knihách Miroslavy Burianové.¹² Každodenní život popisují autoři i v publikacích zabývajících se celkově protektorátním režimem, jako například Jan Gebhart a Jan Kuklík v knize „*Dramatické a všední dny protektorátu*“¹³ či Pavel Maršálek v knize „*Pod ochranou hákového kříže*“¹⁴.

Organizováním dětí v rámci Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě se ve své diplomové práci zabýval Jan Špringl¹⁵, který popsal vznik, vývoj a fungování Kuratoria. V řadě dalších článků problematiku Kuratoria rozšířil o popis tělesné výchovy¹⁶ či antisemitského aspektu organizace¹⁷. Petr Nezdařil se ve své rigorózní práci zaměřil na propagandistické metody a strategie Kuratoria pro výchovu mládeže.¹⁸

Řada prací se zabývala tématem školství, změnami učebních plánů a výukou jednotlivých předmětů. Útlakem českých škol a jejich omezováním a uzavíráním se zabýval František Morkes¹⁹ a Tomáš Pasák²⁰. Úpravy učebních plánů ve výuce českého jazyka

---

⁹ ŠTĚPEK, Jiří, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, Odbor archivní správy a spisové služby MV, Praha 2010; ŠTĚPEK, Jiří, Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945), Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha 2014.

¹⁰ MUSILOVÁ, Dana, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939-1945), in: Slezský sborník č. 3-4 (1991), Slezské zemské muzeum, s. 255-266.

¹¹ MUSILOVÁ, Dana, Byty a úroveň bydlení v letech 1939-1945 (příspěvek k výzkumu každodennosti), in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1991, s. 91-104.

¹² BURIANOVÁ, Miroslava, Domov ze zbytku: Textil v domácnosti v Protektorátu Čechy a Morava, in: Textil v muzeu: soubor statí k problematice interiérový textil – reprezentační i privátní, Technické muzeum, Brno 2013, s. 18-26; BURIANOVÁ, Miroslava, Móda v ulicích protektorátu: život, oděv, lidé, Národní muzeum, Praha 2013.

¹³ GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, Dramatické i všední dny protektorátu, Themis, Praha 1996.

¹⁴ MARŠÁLEK, Pavel, Pod ochranou hákového kříže: Nacistický okupační režim v českých zemích 1939-1945, Auditorium, Praha 2012.

¹⁵ ŠPRINGL, Jan, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2003.

¹⁶ ŠPRINGL, Jan, „Se sportem kupředu“: Tělesná kultura ve službách Kuratoria pro výchovu mládeže, in: Dějiny a současnost, roč. 40, č. 5, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018., s. 42-44.

¹⁷ ŠPRINGL, Jan, Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení, in: Tereziánské listy: Sborník Památníku Terezín, roč. 34, Praha 2006, s. 125-134.

¹⁸ NEZDAŘIL, Petr, Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů, Rigorózní práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2010.

¹⁹ MORKES, František, Československé školy v letech 2. světové války, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2005; MORKES, František, Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001), Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2002.

²⁰ PASÁK, Tomáš, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, in: VEBR, Lubomír (ed.), In memoriam Zdeňka Fialy: Z pomocných věd historických, Univerzita Karlova, Praha 1978, s. 215-257.

detailněji popsala Martina Šmejkalová²¹, výuku dějepisu Magdaléna Šustová²² a praxi schvalování učebnic a učebních pomůcek Dalibor Státník²³.

Důležitým tématem v rámci historiografie druhé světové války je holocaust. Několik historiků se zaměřilo na dětství židovských dětí a na výchovu v koncentračních táborech, zejména v terezínském ghettu.²⁴ Židovské děti nemohly již od školního roku 1939/1940 navštěvovat německé školy a českých škol se toto opatření dotklo od počátku následujícího školního roku. Vyučování se tak přesunulo do domácností či židovských škol, které se však nacházely pouze v Praze, Brně a Ostravě. Veškerá výuka týkající se dětí židovské národnosti byla zakázána v červnu 1942, ale i přes tento zákaz se terezínští vychovatelé snažili dětem předávat vědomosti.²⁵

Nejčtenější množství publikací však nalezneme pro období socialistického Československa. Tento výzkum rozšířila skupina německých historiků v čele s Martinou Winkler a Frankem Henschel z institutu „Osteuropäische Geschichte“ na kielské univerzitě. Martina Winkler se ve svém výzkumu zaměřuje na pedagogiku, dětská média a dětský svět v Československu.²⁶ Frank Henschel si zvolil téma dětských domovů, zvláštních dětí a socialistické výchovy.²⁷ Témata, vztahující se k dětství, jako zvláštní školství a

---

²¹ ŠMEJKALOVÁ, Martina, Český jazyk jako vyučovací předmět: Střípky z archivního výzkumu (1918–1953), in: BALOWSKI, Mieczysław – MOLDANOVÁ, Dobrava (ed.), Co všechno slovo znamená: Sborník příspěvků věnovaných prof. PhDr. M. Čechové, DrSc, Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 2007, s. 327–337; ŠMEJKALOVÁ, Martina, Výchova k vlastenectví, nebo nacistická indoktrinace? Výuka českého jazyka na středních školách Protektorátu Čechy a Morava, in: Soudobé dějiny, r. XVII, č. 1-2, 2010, s.121-157.

²² ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Stalo se v zemi české: Jak se vyučoval dějepis, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2009; ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Výuka dějepisu na českých středních školách v Protektorátu Čechy a Morava, in: XIII. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: dějiny středního školství na Jesenícku. Sborník referátů, Jeseník 2013, s. 93-98.

²³ STÁTNÍK, Dalibor, Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty: Několik úvah o schvalování učebních pomůcek, učebnic a školních obrazů v meziválečném Československu a za Protektorátu Čechy a Morava, in: Historia Scholastica sv. II, Praha 2013, s. 105-125.

²⁴ HÁJKOVÁ, Anna, The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt, Oxford University Press, 2020; KASPEROVÁ, Dana, Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín, FF UK, Praha 2010; CHLÁDKOVÁ, Ludmila, Deníky terezínských vězňů. Co vypovídají dokumenty o dětech a mládeži v terezínském ghettu, in: Terezínské listy, 1997, s. 120-133.

²⁵ KASPEROVÁ, Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín.

²⁶ WINKLER, Martina, Kdo má děti vychovávat a jak? Pedagogika jako klíčový diskurz socialistické společnosti, in: Historie – Otázky – Problémy, r. 10f, č. 2 (2018), Praha: Filozofická fakulta Karlovy univerzity, 2018, s. 60-71; WINKLER, Martina, Kindheitsgeschichte: Eine Einführung, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017; WINKLER, Martina, Windeln wechseln für den Sozialismus? – Elternratgeber in der Tschechoslowakei (1948-1989), in: Studies in Contemporary History 12, 2020.

²⁷ HENSCHEL, Frank, „All Children are ours“ – Children’s homes in Socialist Czechoslovakia as Laboratories of Social Engineering, Bohemia 56, 2016; HENSCHEL, Frank, Děti státu?: Dětské domovy v socialistickém Československu (1945/48-1974), 2018, Dějiny a současnost r. 40, č. 1 (2018), str. 45-48.

socialistickou výchovu dětí, najdeme ve výzkumu Jana Randáka.²⁸ Dvojice autorů Jiří Knapík a Martin Franc svůj výzkum dětství zaměřili na trávení volného času dětí a mládeže organizovaného komunistickou stranou v pionýrské organizaci a vlivu komunistického režimu na rodičovskou výchovu dětí.²⁹

Výzkum dějin dětství v českém prostředí není souvislý. Z načrtnutého přehledu publikací týkajících se dětství je tedy vidět potenciál v období Protektorátu Čechy a Morava, kdy dětství, respektive dětská perspektiva, nebylo zatím intenzivně probádáno.

1.2. Prameny

Ústřední pramennou základnou pro hlavní část diplomové práce byla Databáze dějin všedního dne uložená na Historickém ústavu AV ČR, která shromažďuje ego-dokumenty „obyčejných“ lidí a prameny pro výzkum každodennosti. Paměti, uložené ve sbírce Databáze dějin všedního dne, vznikaly od počátku 90. let minulého století do dnešního dne. Na počátku 90. let začal sběr pamětí a vznikl tak Archiv dějin všedního dne z iniciativy socioložky Jany Losové a historika Milana Hlavačky. Dnešní databáze čítá okolo 700 textů, které mapují každodenní dějiny od 19. století až dodnes.³⁰

V rámci výzkumu jsem využila 32 pamětí lidí narozených ve 30. letech, kteří tudíž vyrůstali v období druhé světové války. Zkoumané prameny jsou reprezentativním vzorkem dávající obrysy dětství. Pamětníci byli české národnosti a tři z nich pocházeli ze smíšených česko-německých rodin.

Válečná zkušenost dětí žijících na území Protektorátu Čechy a Morava se nedá shrnout do jednotné kategorie, neboť se odvíjela od jejich národnosti, materiálního zázemí a perzekuci

---

²⁸ RANDÁK, JAN, Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury, in: *Historie – Otázky – Problémy* 10, 2018, č. 2, s. 44–59; RANDÁK, Jan, „Die Schule erzieht im Geist des Sozialismus“. Ziele und Grenzen der „neuen Schule“ in der stalinistischen Tschechoslowakei, in: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kunst der böhmischen Länder* 56, 2016, č. 1, s. 145–172; HENSCHEL, Frank – RANDÁK, Jan – WINKLER, Martina – DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela (ed.), *Variations and Transformations of Childhood in the Bohemian Lands and Slovakia*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2023.

²⁹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol., *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948-1970*, Praha: Academia, 2018; KNAPÍK, Jiří a kol., *Pionýři, malované děti?: Pionýrská organizace ČSM a dětský kolektiv (1949–1968)*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2022; KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin, *Volný čas v českých zemích 1957-1967*, Academia, Praha 2013.

³⁰ Více: HLAVAČKA, Milan – KESSLER, Vojtěch – SMRČEK, David, *Databáze dějin všedního dne*, Středisko společných činností AV ČR, Praha 2020; HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR. *Databáze dějin všedního dne*. Online. Dostupné z: <https://ddvd.kpsys.cz/#/>.

rodičů. Proto děti prožily během období nacionálního socialismu rozdílné zkušenosti. Kvůli položenému cíli práce a to, zda děti mohly v protektorátním období prožívat šťastné dětství, se práce zaměřuje na děti české národnosti a snaží se nastínit jejich životní zkušenosti. Prožitky židovských, romský, ale i německých dětí byly natolik odlišné, že je nelze do této práce zařadit. Zároveň se odlišovaly životy dětí odbojářů, které mohly během války ztratit rodiče či naopak dětí kolaborantů, které mohly těžit z aktivistické činnosti svých rodičů. Rasistické základy politiky nacionálního socialismu kategorizovaly děti podle toho, do kterého národního společenství patřily, proto by se těžko dala srovnávat traumatizující zkušenost židovských dětí s koncepcí bezstarostného dětství neperzekvovaných dětí.

Vybraný vzorek zkoumaných dětí měl rozdílné rodinné zázemí. Převážně pocházely z nižší až střední sociální vrstvy. Jejich otcové byli zaměstnání hlavně jako zemědělci, řemeslníci či úředníci. Matky zůstávaly nejčastěji v domácnosti, staraly se nejen o děti, ale i o chod domácnosti a celého hospodářství. V tomto období byla většina rodin stále celistvých, a tak děti doprovází vzpomínky na otce, matku a jejich sourozence. Nicméně již v této době se vyskytovaly případy rozvedených rodičů³¹ nebo adopce³². Zhruba polovina pamětníků vyrůstala ve velkých městech, tedy v Praze a v Brně, zatímco druhá polovina pamětníků pocházela z menších měst a vesnic. Jejich rodinné zázemí ovlivňovalo jejich výchovu, materiální možnosti, náročnost domácích prací i školní docházku. Mezi pamětníky převažují ženy nad muži v poměru 2:1, což odráží obsah sbírky ego-dokumentů v rámci celé databáze.

1.3. Metodologie a koncepce práce

Práce se hlásí k dějinám každodennosti. Co se však skrývá pod tímto pojmem? V historiografii se při psaní dějin všedního dne metodika často opomíjí či se práce zaměřují hlavně na popis vývoje dějin každodennosti. Proto bych se na tomto místě chtěla zaměřit, jak ke konceptu dějin každodennosti přistupuji v předkládané práci.

---

³¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Dobrotová, Vlastimila – Moje vzpomínky na léta 1932-1941 prožítá v Praze, inv. č. K0016 – DDVD00051 (dále DDVD, Dobrotová); Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Klímová, Lia – Vzpomínky, inv. č. K0028 – DDVD00143 (dále DDVD, Klímová).

³² Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Fojt, Lev – Kronika mého života aneb 20. století z mého pohledu, inv. č. K0092 – DDVD00457 (dále DDVD, Fojt).

Dějiny každodennosti jsou řazeny do kulturních dějin. Kultura je zde chápána v širším rámci, jako souhrn hmotných a duševních projevů lidské činnosti kromě politiky.³³ Avšak kolik je výkladů kultury, tolik existuje i konceptů každodennosti.³⁴ Kultura je v práci pojímána jako vzorek lidského jednání a chování dané společnosti reflektující podmínky životního prostředí, které představuje její životní styl a rutinní aktivity.³⁵

K pojmu každodennosti přistupujeme již s jistým porozuměním, co si pod termínem představujeme. Tím jest náplň všedních dnů lidí v daném časovém období, o kterých se dovídáme kapitoly z jejich života, jako např. o bydlení, stravování, odívání, volném čase či zvycích. Nesmíme ale opominout ani společenský kontext, v němž tyto jevy sledujeme. Klíčovým aspektem pro definici každodennosti je faktor opakování, který je základním východiskem pro definice činností a věcí, které tvoří náplň všedního dne a zároveň faktor sociality, neboť jednotlivce nemůžeme oddělit od sociálních vztahů.³⁶ Pro jejich definici je důležitý i poznatek, že sledují marginalizované skupiny obyvatel.³⁷ V této práci pak pracuji s dětmi jako s přímými účastníky dějin, které nejsou dějinnými událostmi pouze ovlivňovány zvenčí, ale samy je prožívají, musejí se dané situaci přizpůsobit a převzít za sebe zodpovědnost. Děti nejsou pouhými příjemci péče, vzdělávání a výchovy, ale aktivními aktéry, kteří formují své prostředí a vnímají svět kolem nich. Zároveň nejsou součástí anonymního davu, ale individui s vlastní identitou a prožíváním historie.

V české historické obci se dějiny každodennosti bádají buď ve spojení s etnologií, které je pojímají jako dějiny jednotlivých činností, rituálů a stereotypů spjatých s předměty ze života jednotlivce a společnosti, nebo jako dějiny kultury, spojené s kolektivní psychologií našich předků.³⁸

V této práci se odráží snaha pohlédnout na dějiny protektorátu očima historických aktérů, kteří žili v tomto období svoje všední dny. Válka v jejich životě představovala jen určitý úsek života, kterému museli přizpůsobit své životy a je otázkou do jaké míry narušila

---

³³ LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2017, s. 420-422.

³⁴ HORÁK, Pavel, *Dějiny každodennosti*, in: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 702.

³⁵ Více LENDEROVÁ, Milena, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, in: *Theatrum historiae* sv. 2, Pardubice 2007, s. 7-26.

³⁶ SEDLÁK, Petr, *Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 1-2 (2013), s. 129.

³⁷ HORÁK, *Dějiny každodennosti*, s. 707.

³⁸ LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 442

jejich každodennost. Domnívám se, že díky každodennosti vybraných pamětníků můžeme dospět k pochopení, jak dobu vnímali aktéři, kteří neměli přímý vliv na politické a válečné dění, ale zároveň vytvářeli pomyslnou stabilitu nacistické diktatury, kterou vytvářeli prostřednictvím kontinuity ve své pracovní, školní a každodenní rutině. Dětsí aktéři této práce pak nemusí vystupovat jako pasivní loutky své doby, ale jako zapomenutí aktéři v historii. Každodenní procesy mohou reflektovat historické procesy popisované v politických či sociálních dějinách. Dějiny každodennosti nepomíjí politické dějiny. Zejména v období druhé světové války jsou historické události důležité pro chápání společenského kontextu a pro zkoumání, jak velké dějiny ovlivňují životy obyčejných lidí. Zároveň nejsou primární linkou příběhu protektorátu, ale ovlivňují námi zkoumaná témata v každodenním životě.

Kvůli nastíněným argumentům se inspiroji teorií Petra Sedláka, který ukotvil každodennost čtyřmi znaky žitého světa lidí, kterými jsou tělesnost, časovost cyklická a lineární a socialita.³⁹ Vychází z poznatku, že lidé jsou fyzicky zakotveni v realitě a nemohou se ze své každodennosti života vyvázat. Život v tomto fyzickém světě vyžaduje uspokojování základních tělesných potřeb a hmotné prostředky k jejich zajištění. Kromě stravy a regenerace do tělesnosti také spadá důraz na bezpečnost a kontinuitu lidského rodu.⁴⁰ Cyklická časovost zahrnuje opakující se momenty všednodenní činnosti, které díky své pravidelnosti jsou součástí výzkumu dějin každodennosti.⁴¹ Časovost lineární odráží život jedince od narození do smrti. Člověk hodnotí své prožité dny a každodenní úkony mohou splývat ve stereotypní masu dní.⁴² Socialita definuje člověka v sociálních souvislostech a v jeho vztahu k ostatním a kým je v okolním světě.⁴³ Vše se tak dá nakonec shrnout do jeho závěrečné definice: „*Každodennost je bezprostředně prožívaný svět člověka, omezený jeho tělesným bytím, svázaný s plynutím času a vpletený do sítě sociálních vztahů, jež je utkána z významů.*“⁴⁴

Prostředkem sloužícím pro zkoumání dějin každodennosti v této práci byly prameny osobní povahy. Paměti nám umožňují se podívat na dějiny každodennosti jinou formou a zkoumat jinak těžko uchopitelné aspekty dějinných procesů. Práce na svých stránkách analyzuje jednotlivé individuální paměti aktérů doby. Prameny reflektují znalosti pamětníků, jejich životní zkušenosti, ukazují žebříček hodnot autorů a vysvětlují smysl individuálního

---

³⁹ SEDLÁK, Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání, s. 147-156.

⁴⁰ Tamtéž, s. 147-148.

⁴¹ Tamtéž, s. 149-150.

⁴² Tamtéž, s. 151-152.

⁴³ Tamtéž, s. 154-155.

⁴⁴ Tamtéž, s. 156.

lidského jednání.⁴⁵ Paměť můžeme definovat jako schopnost uchovávat informace. Aktem vzpomínání ji organizujeme a zpřítomňujeme. Vzpomínky nejsou objektivním obrazem minulých událostí, ale jejich neustálou aktualizací a selekcí a mění se v závislosti na aktuální situaci.⁴⁶

Pamětníci nejsou kulturně soběstačné jednotky a aktualizací jejich vzpomínek se stávají kolektivní paměti generace, která prožila druhou světovou válku. Paměť individuální a kolektivní byla předmětem zkoumání řady významných sociologů a historiků. Počátek výzkumu se odvíjí od Maurice Halbwachse.⁴⁷ Ten definoval sociální podmíněnost paměti, kdy lidská paměť může existovat jen proto, že existuje paměť kolektivní. Individuální paměť je místem specifického propojení kolektivních pamětí různých sociálních skupin a definuje skupinovou příslušnost jedince na základě rodiny, sociální třídy, globální společnosti a náboženského společenství.⁴⁸ Individuální paměť je vždy nově organizována vnějšími podněty, činnostmi, je tvárná a emocionální, zatímco kolektivní se udržuje stálým předáváním ve skupině a bez jednotlivců zaniká.⁴⁹

Jak již bylo zmíněno, paměti byly sepsány v posledních třiceti letech, tedy s časovým odstupem od popisovaného období. Vytvořením časové mezery ve vzpomínání přichází problém zapomnění, což je přirozený proces v rámci lidské paměti. Ve vzpomínkách pamětníků zůstalo fixováno to, co je bezprostředně funkční, co se stále opakuje a dá se díky ústnímu či psanému projevu vyprávět.⁵⁰ Charakteristickým rysem paměti je selektivita, kdy se obsahy vzpomínek v průběhu času proměňují a vytěsňují případné nepříjemné zážitky, což může zapříčinit eliminaci některých témat při sepisování pamětí.⁵¹ Emocionálně ukotvené události jsou lépe zapamatovatelné a mají větší šanci, že si je pamětník při ohlédnutí za prožitým životem vybaví. V paměti častěji zůstávají vzpomínky na dětství spjaté s pozitivními emocemi než s negativními.⁵²

---

⁴⁵ HLAVAČKA – KESSLER – SMRČEK, Databáze dějin všedního dne, s. 10.

⁴⁶ TUČEK, Jan, Paměť, in: *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 244.

⁴⁷ HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010.

⁴⁸ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, in: *Historická sociologie* 2, č. 1 (2010), s. 13-14.

⁴⁹ MAYEROVÁ, Francoise – VAŠÍČEK, Zdeněk, Minulost a současnost, paměť a dějiny, in: *Soudobé dějiny* XI/4, s. 12.

⁵⁰ Tamtéž, s. 12-13.

⁵¹ ŠUBRT – PFEIFEROVÁ, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, s. 25.

⁵² ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, Remembering emotions in ego-documents. A few insights from cognitive psychology and neuroscience, in: *Dějiny – teorie – kritika*, č. 1 (2018), Fakulta humanitních studií UK, s. 32-33.

V následujících kapitolách nechci hodnotit pravdivost sepsaných vzpomínek, ale sledovat, které události a zážitky týkající se druhé světové války byly vepsány do paměti tak hluboko, že „přežily“ selektivní povahu paměti i s odstupem let. Prameny osobní povahy nabízí alternativy k politickým dějinám a dětským pohledem můžeme na válečné události nahlížet z jiné perspektivy. Skrz dějiny zdola se můžeme zabývat místem člověka v dějinách, odlišnostmi vnímání politických událostí a vnímat člověka jako individuum, které si zachovává vlastní identitu v dějinách.⁵³ Cílem je analyzovat vzorek lidského jednání a chování na daném místě a v časovém rámci, jako odpověď společnosti na podmínky jejího životního prostředí a přiblížit dětské vnímání světa a jejich emoce.

Autoři pamětí popisují svět, ve kterém žili a události, které se jich bezprostředně dotýkaly. Skrz individuální životy pamětníků můžeme zprostředkovaně vypořádat jejich kulturní prostředí, ve kterých se jejich životní příběhy odehrávaly.⁵⁴ Zde tedy můžeme nahlédnout do životního světa a kulturního prostředí dětí vyrůstajících za Protektorátu Čechy a Morava.

Paměťovými studii se ve svých textech zabývala řada povolanějších historiků či sociologů, na jejichž texty bych chtěla odkázat pro získání hlubší znalostí. Na již zmíněného Maurice Halbwachse navázal v 80. letech 20. století Pierre Nora s koncepcí míst paměti, pod jejichž pojmem se neskrývá pouze geografické místo, ale i události, instituce, pomníky, svátky atd.⁵⁵ Ve stejné době Jacques Le Goff zkoumal vztah paměti a dějin. Tyto dva fenomény se vzájemně ovlivňují a úkolem historiografie je objasňovat paměť a vyvracet nepravdy, protože paměť může být zneužita jako mocenský nástroj.⁵⁶ Manželé Aleida a Jan Assmannovi definovali podkategorie kolektivní paměti na komunikativní a kulturní paměť. Komunikativní paměť se vztahuje k nedávné minulosti, je sdílena se současníky a zaniká se svými nositeli. Zatímco kulturní paměť je dlouhodobější fixací minulostí, je organizována a institucionalizována a vybírá to, co považuje za významné pro sdílené vzpomínání.⁵⁷

---

⁵³ Více: IGGERS, Georg, Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

⁵⁴ RANDÁK, Jan, Životní světy, paměti a jejich interpretace, in: SEKYROVÁ, Milada (ed.), Paměti a vzpomínky jako historický pramen, Národní technické muzeum, Praha 2006, s. 83-84.

⁵⁵ NORA, Pierre, Mezi pamětí a historií: problematika místa, CEFRES, 2010.

⁵⁶ LE GOFF, Jacques, Paměť a dějiny, Argo, Praha 2007.

⁵⁷ ASSMANN, Jan, Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identity v rozvinutých kulturách starověku, Prostor, Praha 2001; ASSMANN, Jan, Communicative and Cultural Memory, in: ERLI, Astrid – NÜNNING, Ansgar – YOUNG, Sara (eds.), Cultural Memory Studies An International and Interdisciplinary Handbook. De Gruyter, Berlin and New York 2008, s. 109–118; ASSMANNOVÁ, Aleida, Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti, Karolinum, Praha 2018.

Koncepcí rodinné transmise s nacistickou minulostí v rodinné paměti se zabýval Harald Welzer, který zkoumal proměnu paměti v dalších generacích, kteří situují své příbuzné do role „napraveného nacisty“ nebo do role oběti místo pachatelů.⁵⁸

Z českého prostředí nelze opomenout Zdeňka Beneše a jeho kategorizaci historického myšlení na historické poznání, vědomí a povědomí. Historické poznání je myšlení, s nímž operuje historická věda. Historické vědomí je systemizovaný celek historických informací, je výsledkem historické vědy a její popularizace, zatímco historické povědomí je nereflektovaná suma informací, která je získávána samovolně při sociálních interakcích.⁵⁹ Z dnes působících historiků bych zmínila texty Jiřího Šubrtů o kolektivní paměti⁶⁰, Milana Hlavačky o místech paměti⁶¹, Radmily Švaříčkové-Slabákové o rodinné paměti⁶², Jana Randáka o interpretaci paměti a politice dějin⁶³ a publikace Vojtěcha Kesslera z edice Dějin všedního dne⁶⁴.

---

⁵⁸ WELZER, Harald, „Můj děda nebyl nácek“: nacismus a holocaust v rodinné paměti, Argo, Praha 2010.

⁵⁹ BENEŠ, Zdeněk, Historický text a historická kultura, Karolinum, Praha 1995.

⁶⁰ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání, in: Historická sociologie 2, č. 1 (2010), s. 9-29.

⁶¹ HLAVÁČKA, Milan (a kol.), Paměť míst, událostí a osobností. Historie jako identita a manipulace, Historický ústav AV ČR, Praha 2011.

⁶² ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Irena – FILIPOWICZ, Marcin – ZACHOVÁ, Alena – KOHOUTOVÁ, Jitka – PETRŮ, Marek, I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu, Praha 2018; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, Česká generační paměť druhé světové války, in: Český časopis historický, roč. 117, č. 3 (2019), Historický ústav AV ČR, s. 637-665.

⁶³ RANDÁK, Jan, Soudobá historie, osobní vzpomínání a politika dějin, in: Theatrum historiae č. 14 (2014), Univerzita Pardubice, Pardubice 2014, s. 31-48; RANDÁK, Jan, Životní světy, paměti a jejich interpretace, in: SEKYROVÁ, Milada (ed.), Paměti a vzpomínky jako historický pramen, Národní technické muzeum, Praha 2006, s. 79-90.

⁶⁴ KESSLER, Vojtěch – ŠRÁMEK, Josef, Tváře války: Velká válka 1914-1918 očima českých účastníků, Historický ústav AV ČR, Praha 2020; KESSLER, Vojtěch – SMRČEK, David, Děti křtěné Dunajem: České vzpomínky na meziválečnou Vídeň, Historický ústav AV ČR, Praha 2022; LOSOVÁ, Jana – KESSLER, Vojtěch – KRŠKOVÁ, Veronika, Babičky očima vnoučat, Historický ústav AV ČR, Praha 2023.

2. Faktory ovlivňující protektorátní dětství

Hitlerovým výnosem ze 16. března 1939 byl oficiálně zřízen Protektorát Čechy a Morava. Protektorát měl být formálně autonomním územím s právem na samosprávu. Protektorátní autonomie měla být vykonávána v souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše. Nově zřízené okupační orgány postupně ovládly hospodářství, sociální a kulturní politiku.⁶⁵ Protektorátní změny v menší či větší míře zasahovaly do každodenního života obyvatel. Společenské klima ovlivňovalo působení nacistické okupační politiky, ale bylo určováno i úspěchy a prohrami Říše na válečné frontě. Protektorátní politici se snažili o udržení klidu, aby nedocházelo k nepokojům a odbojovým aktivitám. V době války nezáleželo na tom, aby se velká část obyvatel ztotožňovalo s nacistickou ideologií, ale aby obyvatelé věřili, že rezistence proti okupační moci je pošetilostí.⁶⁶ Udržení klidu v protektorátu umožňovalo hospodářskou exploataci českých zemí a rozrůstání válečného hospodářství, ale zároveň učinilo snesitelnější život šedé zóně obyvatel.

Během okupace zaměřili nacisté pozornost na nejmladší generaci obyvatel. Jejich dlouhodobým cílem bylo děti indoktrinovat a poněmčít. Děti byly vystaveny výchovným snahám nacistů, kteří se snažili vyjmout děti z vlivu rodičovské výchovy a působit na ně prostřednictvím školní výuky, propagandy a organizace volného času. Jejich úsilí bylo součástí nacistického plánu o poněmčení českého území a rasové kategorizace obyvatel. Děti se staly součástí nacionálních bojů o to, kdo o ně má pečovat, vychovávat a vzdělávat.⁶⁷ Propaganda byla aktivně využívána k ideologické převýchově dětí, přičemž byl kladen zvláštní důraz na školní systém a nově vytvořené instituce, jako Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

Kvalita života dětí byla ovlivněna podle toho, k jaké národnosti patřily a zda se staly terčem nacistických represí. Nacistická rasová ideologie popřela rovnost mezi lidmi, což mělo vliv na odlišné prožitky lidí během války. Záleželo na tom, do jaké národnostní kategorie jedinec spadal, což ovlivňovalo i jejich materiální situaci, školní docházku a volnočasové aktivity. Dětství neformovaly jen historické změny, ale realitu dětství ovlivňovaly i sociální

---

⁶⁵ Více: BRANDES, Detlef, Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945, Prostor, Praha 2000.

⁶⁶ NEZDAŘIL, Propaganda a mládež za protektorátu, s. 53-55.

⁶⁷ HENSCHEL – WINKLER, Variations and Transformations of Childhood in the Bohemian Lands and Slovakia, s. 5-6.

kritéria jako třída, gender, náboženství, rodinný status a v období protektorátu zvláště rasa a národnost.⁶⁸ Proto je důležité pochopit národnostní politiku nacistického režimu, jak bude popsáno níže.

Následující kapitoly se zaměří na faktory, které zvnějšku ovlivnily prožívání dětství za protektorátu. V této době formovaly dětství výchovné snahy nacistického režimu, které se prolínají oběma kapitolami. Nacistická národnostní politika se promítala do několika politických aspektů a měla vliv na životy dané národnostní skupiny. Ovlivňovala materiální, sociální i kulturní stránku života. V dětském světě se nejvíce promítla do organizování volného času a školní docházky.

2.1. Nacistická národnostní politika v protektorátu

Nacistický režim považoval děti za nezbytnou oporu nacionálně-socialistického státu. Po nástupu NSDAP k moci byla většina dětí v Německé říši podrobena indoktrinaci a mladá generace se do počátku druhé světové války stala důležitým pilířem fungování režimu. Německé děti byly organizovány v Hitlerjugend, které vzniklo již roku 1922, ale povinné členství bylo nařízeno až v roce 1936. Hitlerjugend se vedle rodiny a školy mělo stát třetím státem uznaným nositelem výchovy a bylo nástrojem pro výchovu nové generace v národně socialistickém duchu.⁶⁹ O podobný cíl se snažila i protektorátní politika, která chtěla rasově vhodné děti převychovat k poslušnosti k Říši a ovládnout děti pro jejich politiku.

Cílem nacionálněsocialistické politiky bylo vytvořit Velkoněmeckou říši na rasových základech. Od počátku Protektorátu Čechy a Morava byla zaváděna opatření na germanizaci správy i hospodářství, potlačování českého jazyka a kultury a podpory etnických Němců. Dlouhodobým cílem bylo poněmčení českého prostoru a obyvatel, které mělo být provedeno asimilací značné části Čechů, vysídlením nepřizpůsobivých a osidlováním Němců.⁷⁰ Krátkodobým cílem nacistické propagandy bylo udržet v protektorátu klid, který umožní hospodářskou exploataci pro válečné účely. Během války stačilo přesvědčit obyvatelstvo, že je rezistence vůči okupační moci pošetilostí. Až po úspěšném vítězství války se mělo určit,

---

⁶⁸ HENSCHEL – WINKLER, Variations and Transformations of Childhood in the Bohemian Lands and Slovakia, s. 11.

⁶⁹ KNOPP, Guido, Hitlerova mládež: Ztracená generace, Ikar, Praha 2003, s. 26.

⁷⁰ BRANDES, Detlef, Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích, Praha 2015, s. 299-300.

kteřá část českého obyvatelstva je vhodná pro začlenění do nové nacionálně-socialistické společnosti. Poněmčení, které mělo nastat, znamenalo být nejen árijské rasy, ale i přijmout nacionálně socialistickou ideologii, k čemuž v rámci českého národa nedocházelo.⁷¹ Pro konečné řešení české otázky se měly vykonávat postupné kroky, likvidovat vůdcovskou vrstvu a rezistenci, omezovat české školství a odpolitizovat český národní život.⁷²

Okamžité germanizaci českých obyvatel a prostoru bránila i dobová politická situace. Zpočátku okupace byl brán ohled na mezinárodní vztahy a později velkým zásahům do struktury obyvatelstva bránila probíhající válka. Hitler rozhodl provádět pozvolnou asimilaci, protože násilná germanizace již během války by posílila protinacistický odboj a ohrozila by zbrojní výrobu.⁷³ Okupační politika kladla hlavně důraz na zachování klidu a pořádku pro chod válečného hospodářství. Proces poněmčování tak měl proběhnout po vítězném skončení války.⁷⁴ Zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich začal po nástupu do úřadu s přípravami na konečné řešení české otázky a s rozdělováním obyvatel na znovu poněmčitelné a neponěmčitelné. Po vítězné válce měli být germanizováni „dobře smýšlející Češi dobré rasy“, současně s „dobře smýšlejícími Čechy špatné rasy“, pokus o poněmčení měl být proveden u „Čechů dobré rasy, ale špatně smýšlejících“, kteří při vzdoru měli být zastřeleni a kategorie „špatně smýšlejících Čechů špatné rasy“ měla být vystěhována na Východ.⁷⁵

Cílem nacionálně-socialistické národnostní politiky bylo zvýšit počet etnických Němců a jedinců s německými kořeny. Vzhledem k dlouhodobému prolínání českého a německého národa nebyla národnost u mnoha obyvatel zcela zřejmá. Zvláštní pozornost byla věnována smíšeným národnostním manželstvím, u nichž byla nižší pravděpodobnost, že by se přihlásila k říšskému občanství.⁷⁶ Proto byla řada opatření zaměřena na situaci smíšených česko-německých manželství. Protektorátní Němci vstupovali v jedné třetině případů do manželství s Čechy a Češkami. Nacistické orgány uvažovaly o zakázání manželství Němců s Čechy v zájmu udržení čistoty německé krve, proti čemuž však mnozí protestovali. Pro uzavření německo-českého manželství museli získat souhlas Hlavního rasového a

---

⁷¹ NEZDAŘIL, Propaganda a mládež za protektorátu, s. 53-57.

⁷² KUKLÍK, Život v Protektorátu Čechy a Morava, s. 158.

⁷³ BRANDES, Germanizovat a vysídlit, s. 302.

⁷⁴ NĚMEC, Petr, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, in: LACINA, Vlastislav (ed.), Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV Praha 1991, s. 68.

⁷⁵ MARŠÁLEK, Pod ochranou hákového kříže, s. 49.

⁷⁶ BRYANT, Chad, Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2007, s. 55.

osídlovacího úřadu⁷⁷ a vysvědčení o způsobilosti rasové přiměřenosti a vhodných politických postojů. Manželé museli podepsat prohlášení, že děti budou dávat do německých škol.⁷⁸ Výnosem protektora v listopadu 1941 musely děti navštěvovat německé školy, pokud alespoň jeden rodič měl německou národní příslušnost. Děti ze smíšených rodin byly do německých škol přijímány v rámci procesu re-germanizace, zároveň byl vyšší zájem o přestup na německé střední školy kvůli omezování škol českých. Pro přijetí do škol bylo pohlíženo více na rasovou způsobilost než znalosti německého jazyka.⁷⁹ Děti ze smíšených rodin byly rovněž preferovanou skupinou zdravotní péče, pro které byly organizovány dětské ozdravovny, stravovací akce, rekreace na venkově a poradny pro matky s dětmi. Zdraví určité národnostní skupiny byl jedním z principů sociální politiky nacistů.⁸⁰

Protektorátní Němci si postupně uvědomili, že se odlišují od říšských a jejich entusiasmus záhy vyprchal. Říšští Němci ovládli pozice v protektorátních úřadech, vládních organizacích, školách a v hospodářství v důsledku arizace. Etničtí Němci volili mezi českým a říšským občanstvím a část z nich odmítlo se zařadit mezi Němce, protože nepodporovali nacistickou ideologii.⁸¹

Nacistická okupace přišla náhle a násilně s rozdílným systémem hodnot a normami. Použitý teror mohl obyvatele zastrašit k nečinnosti, ale nemohl všechny obyvatele přivést k vnitřnímu přijetí nacionálně socialistické ideologie. Z dlouhodobého hlediska bylo nutné, aby velké procento populace přijalo nacistické hodnoty, což nebylo u starší generace reálné. Důsledkem bylo zaměření pozornosti na převýchovu dětí a mládeže. Právě na děti a mládež byl v procesu poněmčování kladen důraz a byly do nich vkládány velké naděje, že si v budoucí generaci zajistí svého spojence a oporu režimu. Děti nebyly zatíženy dřívějšími zkušenostmi s demokratickým uspořádáním společnosti a byla na ně soustředěna pozornost převýchovy.

Rasová kategorizace byla v první řadě zacílena na školní děti. Od roku 1940 byly na školách prováděna hromadná lékařská šetření sloužící k evidenci českých dětí podle lékařských a rasově-politických kritérií. Kategorizace byla maskována jako zdravotní

---

⁷⁷ Hlavní rasový a osídlovací úřad (Rasse- und Siedlungshauptamt) vznikl v Německé říši již roku 1931. Byl zodpovědný za rasová a sňatková povolení příslušníků SS. V protektorátu posuzovala vhodnost smíšených sňatků, žádosti o přiznání německé státní příslušnosti a žádosti o umístění českých žáků do německých škol.

⁷⁸ BRANDES, Germanizovat a vysídlit, s. 72-73.

⁷⁹ DOLEŽAL, Jiří, Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie, Národní filmový archiv, Praha 1996, s. 63.

⁸⁰ ŠUSTROVÁ, Zastřené počátky sociálního státu, s. 323-332.

⁸¹ BRYANT, Prague in Black, s. 47-52.

opatření, vyšetření zdravotního stavu dětí a předcházení epidemií. Kromě otázek na zdravotní stav se zjišťovala kritéria jako tělesná výška a stavba, barva očí, vlasů a pokožky. Děti byly dotazovány i na povolání rodičů a jak dlouho na daném místě žijí. Vyšetření bylo doplněno rentgenovým snímkem, který byl kamuflován bojem proti tuberkulóze. Od roku 1941 v protektorátu působil Hlavní rasový a osidlovací úřad, který na prováděné lékařské prohlídky dohlížel a z údajů měl vypracovat obraz o rasové struktuře obyvatelstva. Z prověřených dětí bylo shledáno 48 % vhodných k poněmčení.⁸²

Nacionální socialismus kategorizoval děti na základě rasové politiky a určoval, které děti náleží do národního společenství, a které z něho mají být vyhnány. Během období protektorátu neexistovalo jednotné dětství pro všechny národní příslušnosti.⁸³ Děti české národnosti se staly předmětem zájmu pro potenciál jejich převýchovy v rámci školství a mimoškolní organizace volného času.

Pomocníkem pro úspěšnou indoktrinaci dětí se mělo stát nově vybudované Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.⁸⁴ Mělo se stát třetím pilířem výchovy dětí vedle rodiny a školy. Rodinné prostředí nebylo pro nacisty dobrým spojencem při jejich výchovných snahách a Kuratorium mělo dosáhnout vytržení dětí z působení jejich rodiny a českých učitelů.⁸⁵ Vzorem pro kuratorní organizaci se stalo Hitlerjugend, které bylo za války nezbytnou oporou nacistického režimu v Říši. Hitlerjugend a Svaz německých dívek⁸⁶ měli vychovat tělesně zdatné děti, kterým vštíplí antisemitskou rasovou ideologii, nutnost zachování čistoty německé krve a citovou vazbu na Vůdce. Před vypuknutím války byla téměř všechna německá mládež začleněna do nacistických mládežnických organizací a jejich dlouhodobější činnost ovládla myšlenkový svět říšských dětí.⁸⁷ Kuratorium si stanovilo stejný dlouhodobý cíl, který měl pomoci s převýchovou české mládeže v duchu ideologie nacionálního socialismu a působit jako nástroj germanizace českého národa.⁸⁸ Cílem bylo

---

⁸² BRANDES, Germanizovat a vysídlit, s. 249-250.

⁸³ WINKLER, Kindheitsgeschichte, s. 110-113.

⁸⁴ Ideovým otcem zakladatelem byl zastupující protektor Reinhard Heydrich, který se však samotného zahájení činnosti Kuratoria již nedožil, neboť na něj byl 27.5.1942 spáchán atentát. Kuratorium bylo formálně založeno den po atentátu, avšak svou činnost zahájilo až 13.3.1943. Předsedou Kuratoria byl Emanuel Moravec, ministr školství a lidové osvěty.

⁸⁵ NEZDAŘIL, Propaganda a mládež za protektorátu, s. 70.

⁸⁶ Svaz německých dívek (Bund deutscher Mädel/BDM) byl založen roku 1930. Náplní byla především ideologická školení s etnickou a rasovou tematikou. Pro dívky platil model ženy a matky, která měla na základě rasové hygieny zajistit pro stát dědičně zdravé potomky.

⁸⁷ KNOPP, Hitlerova mládež, s. 97.

⁸⁸ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení, s. 126.

ideologicky podchytit nejmladší generaci, jako nejtvrdnější část populace, aby po vítězné válce ochotně a oddaně pracovala v poněmčeném prostoru.⁸⁹ Avšak v protektorátu se nepodařilo během krátké doby působení Kuratoria přetvořit děti v oporu okupačního systému.

Kuratorní výchova kladla důraz na podobné vlastnosti jako společnost první republiky, jako pracovitost, tělesnou zdatnost, informovanost, slušnost, nesobeckost, avšak lišily se v odůvodňování těchto idejí. V praxi měly děti jednou týdně navštěvovat dvouhodinové schůzky, jejichž součástí byla sportovní a ideologická náplň. Důraz byl nejvíce kladen na tělesnou výchovu, která neměla být jen cvičením těla, ale i cestou k vývoji osobnosti po stránce duševní a duchovní. Tělesná výchova doplňovala hlavní pilíř, kterým byla duchovní výchova. Ta měla plnit funkci propagandistického působení na mládež za účelem jejího zpacifikování a vytvoření nové české generace. Mládež měla být indoktrinována pomocí pravidelných přednášek a kuratorních časopisů. Přednášky obsahovaly čtyři hlavní tematické okruhy: dějiny, Říše a její zřízení, kulturu a nový způsob života. V rámci toho probíhala výuka učení o rasách a antisemitská propaganda, avšak Češi v protektorátních časech s perzekuovanými občany židovské národnosti sympatizovali, a pokud měli jedinci antisemitské názory, tak byly spíše projevem tradičního antisemitismu, než nacistické propagandy.⁹⁰ Kuratorní výchova měla vést k ideálnímu jedinci, který bude zdravý, sebevědomý, čestný, pracovitý, obětováním schopný, ale i rasově způsobilý.⁹¹ Kuratorium naráželo na odmítavý a nedůvěřivý postoj české společnosti a na obavy rodičů, že budou děti vytrženy z rodinného prostředí. Vznik Kuratoria byl vnímán ve spojení s terorem během heydrichiády, kvůli čemuž si nedokázalo získat důvěru obyvatel. Za krátkou dobu svého působení nestihla podchytit všechny děti a převýchovu brzdil odmítavý postoj rodin.⁹²

Likvidace českého národa předpokládala úspěšnou germanizaci hospodářství. Systém řízeného válečného hospodářství změnil výrobní programy podniků, zavedl povinné dodávky surovin zemědělců a znemožnil volný trh pracovní síly. Postupnými zásahy do hospodářství a arizací židovského majetku došlo k ovládnutí národního hospodářství. Protektorátní ekonomika byla začleněna do nacistického válečného hospodářství Říše zřízením celní unie v říjnu 1940. Hospodářskou exploatací se české území stalo průmyslovým a zbrojním

---

⁸⁹ BAUER, Zdeněk, Klub zvidavých dětí. Jaroslav Foglar a Protektorát: Čtenářské kluby, zakázaný skauting a Kuratorium pro výchovu mládeže, Nakladatelství Zdeňka Bauera, Praha 2018, s. 154.

⁹⁰ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení, s. 130.

⁹¹ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 104.

⁹² Tamtéž, s. 159.

arzenálem Třetí říše.⁹³ Režim zavedl všeobecnou pracovní povinnost pro muže od 16 let a ženy od 17 let, čímž prakticky zmizela nezaměstnanost. Úřady práce měly za úkol rozmisťovat lidi do jednotlivých odvětví a nově dostudovaná mládež se musela dostavit na úřad k pohovoru. Přes zaváděná opatření pro nasazení pracovních sil se nepodařila zvýšit produktivita v hospodářství. Lidé záměrně zpomalovali svou práci, byly nasazovány nekvalifikované síly, využívané nekvalitní suroviny a nastaveny nevyhovující pracovní podmínky, které vedly k nemocnosti a úrazovosti.⁹⁴

Protektorátní život se vyznačoval nadměrnou regulací a hmotným nedostatkem.⁹⁵ Řízení hospodářství formovalo sociální vývoj a životy jednotlivců, neboť s počátkem války byly zavedeny přidělové lístky. Prakticky likvidovalo volný trh a omezilo osobní spotřebu všech skupin obyvatelstva. Společnost byla nucena se adaptovat na nové životní podmínky, vyrovnat se s nižším příjmem a kvalitou potravy a hlavním cílem se stalo zachování biologické existence rodiny.⁹⁶

2.2. Protektorátní školství

Ovládnutí školství bylo pro nacistický režim zásadním prostředkem pro následnou germanizaci českého národa a převýchovu mladé generace v nacionálně socialistickém duchu. Postupnými zásahy do struktury českého školství, školních osnov a výuky nacistický režim přebíral dohled nad výchovou českých dětí a mládeže. Opatření proti českému školství se tak odvíjela ve dvou směrech, zaprvé v zavírání škol a omezování počtu tříd a žáků, zadruhé změny předmětové skladby a obsahu vyučování. Ve školství byly tolerovány redukované projevy české kultury a pěstování národního cítění přizpůsobené konceptu českého národa v rámci Říše a výchova k národnímu uvědomění měla být prostředkem výchovného formování a nástrojem indoktrinace.⁹⁷

---

⁹³ KUKLÍK, Život v Protektorátu Čechy a Morava, s. 157.

⁹⁴ Více: MUSILOVÁ, Dana, Sociální politika nacistů v takzvaném protektorátu v letech 1939-1945 a její vliv na postavení českých pracujících, in: Dějiny socialistického Československa: studie a materiály, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, sv. 7, 1985, s. 167-208.

⁹⁵ MARŠÁLEK, Pod ochranou hákového kříže, s. 193.

⁹⁶ MUSILOVÁ, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství, s. 255.

⁹⁷ ŠMEJKALOVÁ, Výchova k vlastenectví, nebo nacistická indoktrinace?, s. 123.

První citelný zásah školství zaznamenalo po obsazení československého pohraničí na podzim roku 1938. České národní školy, které se tak ocitly na území Třetí říše, byly postupně rušeny a do roku 1942 přetrvaly již jen školy obecné.⁹⁸ Přívalem rodin z pohraničních oblastí stoupl počet žáků na všech stupních základních i středních škol, což zapříčinilo vznik paralelních tříd a navýšení počtu žáků v jedné třídě až na čtyřicet dětí.⁹⁹

Kromě radikálního zásahu do vysokoškolského vzdělávání, se rušení a omezování nevyhnuly ani školy střední. Nacistická správa viděla střední školství jako nejvíce problematické pro výchovu mládeže v duchu říšské myšlenky a nacionálního socialismu. Na školách působili vzdělaní učitelé, kteří měli na děti výchovný vliv a pomáhali jim v ideové orientaci. Vychovávali tak budoucí vrstvu inteligence, jejíž početní růst se nacisté snažili zastavit.¹⁰⁰ Zastupující říšský protektor Heydrich viděl české učitele jako nebezpečné vychovatele odbojné opozice a mnoho učitelů se také do protinacistického odboje zapojilo.¹⁰¹

Proto mělo být střední školství reorganizováno a omezováno. Postupně byl cíleně snižován počet studentů. Na počátku školního roku 1940/1941 říšský protektor Neurath určil kolik může být přijato studentů do prvního ročníku studia a následující rok mohly školy otevřít jen jednu třídu maximálně se čtyřiceti studenty. Rušením školních ústavů i soukromých a církevních škol se počet snížil na polovinu předválečného stavu. Místo gymnázií a reálných gymnázií tak byly preferovány odborné školy, neboť byly zapotřebí kvalifikované síly do válečné ekonomiky, které pak byly vyhledávány i studenty jako náhrada za zrušené střední školy.¹⁰²

Reorganizace všech stupňů českého školství proběhla roku 1941, kdy byla pětitřídní obecná škola změněna na čtyřtřídní. Měšťanské školy byly rozšířeny o jeden ročník, rovněž na čtyřtřídní, a byly přejmenovány na školu hlavní, které navazovaly na obecné. Měšťanské školy, které poskytovaly dětem širší vzdělání, se v důsledku jejich omezování staly výběrovými školami, kam bylo přijato nejvýše 40 % žáků (později pouze 35 %) a většina dětí musela dostudovat na osmileté obecné škole.¹⁰³ Pro přijetí na měšťanské/hlavní školy bylo

---

⁹⁸ MORKEŠ, František, *Československé školy v letech 2. světové války*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2005, s. 7.

⁹⁹ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 39.

¹⁰⁰ NĚMEC, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, s. 68.

¹⁰¹ ŠPRINGL, Jan, Školní rok v Heydrichově protektorátu, in: *Terezínské listy: Sborník Památníku Terezín*, roč. 40, Praha 2012, s. 40

¹⁰² DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 54.

¹⁰³ Tamtéž, s. 55.

zapotřebí složit písemnou a ústní zkoušku z německého a českého jazyka a z matematiky. Obecné školy, které se nacházely téměř v každé obci, musely reorganizovat stávající ročníky a rozšířit výuku až do osmého ročníku, aby děti mohly dokončit své základní vzdělání na stejné škole.¹⁰⁴

Během nacistické okupace byly nejvíce zasaženy tzv. „předměty utvářející názor“, jak byl nazván dějepis, zeměpis, církevní dějiny a dějiny literatury. Konkrétně výuka dějepisu je názorným příkladem, jak nedemokratické politické režimy zacházejí s výukou dějin a přisvojují si výklad dějin a využívají ho pro ovládnutí historické paměti a indoktrinaci své ideologie. I přes to že učitelé byli posíláni na přeškolení kurzy, byla výuka dějepisu ve stejné době, tzn. v listopadu 1941, zastavena. Spolu s dějepisem byla zakázána výuka církevních dějin a dějin literatury a hodiny byly využity pro zdokonalování se v německém jazyce (neboli *Vertiefung der deutschen Sprache*). Hodiny dějepisu byly navraceny až o rok později v listopadu roku 1942. Po změně osnov se zaměřovaly na výklad dějin Třetí říše a české dějiny byly začleněny do komplexu říšských dějin, přičemž se zdůrazňovala tisíciletá vazba českých a německých zemí.¹⁰⁵ Nyní již přeškolení učitelé měli za úkol vyvrátit nesmyslnost samostatné československé republiky. Odklonem v oficiálním výkladu českých dějin riskovali učitelé svůj život.¹⁰⁶

Změny ve výkladu českých dějin můžeme sledovat na příkladu revizí učebnic. První revize dějepisných učebnic byla provedena Komisí pro revizi učebnic podléhající ministerstvu školství a národní osvěty již v období druhé republiky na podzim 1938. Během první revize byly učebnice posuzovány, zda neodporují ducha národní a křesťanské výchovy, vedou k pracovní podnikavosti a neobsahují kritiku vládních systémů.¹⁰⁷ Druhá revize byla nařízena v březnu roku 1943, aby používané učebnice odpovídaly novým politickým poměrům a duchu říšské myšlenky. Nejprve byla začerňována závadná místa v používaných učebnicích a po návratu výuky dějepisu bylo vyučováno podle překladů německých učebnic.¹⁰⁸

Další pomůckou, která byla omezována protektorátním období, byly školní obrazy využívané pro názornou ukázkou během výkladu dějin. Během první republiky vycházela edice

---

¹⁰⁴ ŠPRINGL, Školní rok v Heydrichově protektorátu, s. 42.

¹⁰⁵ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 71-73, 77.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 76.

¹⁰⁷ STÁTNÍK, Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty, s. 123.

¹⁰⁸ ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Stalo se v zemi české: Jak se vyučoval dějepis, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2009, s. 19-21.

Českých historických obrazů, které zobrazovaly slavné okamžiky českých dějin i soudobé realie. Měly tak vést žáky k vlastenectví.¹⁰⁹ Obrazy, upomínající na bývalé Československo a její politické osobnosti nebo kapitoly, kdy český národ stál v rozporu s německou říší, musely být roku 1941 odstraněny z výuky. Stávající obrazy musely být opatřeny dvojjazyčnými popisky.¹¹⁰

Další z předmětů „utvářejících názor“ byl český jazyk, proto se výuce ani tohoto předmětu nevyhnuly úpravy osnov, které v listopadu roku 1941 zakázaly vyučování dějin české literatury. Více času ve výuce bylo dáno teoretickému a praktickému výcviku jazykovému, slohovému, poetice a četbě nezávadných textů.¹¹¹ V nových osnovách se obrátili od potlačení historie k historickému vývoji českého jazyka, kde se učitelům naskytlá cesta k zakázaným literárním dějinám. Od školního roku 1942/1943 se měla česká literatura vykládat ve vývojové linii literatury německé a vychovávat k říšské myšlence.¹¹² Kvůli omezení literární historie se naskytlá příležitost pro detailnější výuku a rozvoj mluvnice a didaktiky. Hodinová dotace se během války nesnižovala, zůstávala okolo 4-5 hodin týdně, nabízela tedy dostatek času pro pěstování spisovné češtiny. Výuka českého jazyka představovala pro žáky i učitele emocionální stránku, neboť v době, kdy byla čeština omezována ve veřejném prostoru a při úředním styku, zdůrazňovali učitelé důležitost znalosti mateřského jazyka jako povinnost národní příslušnosti.¹¹³

V upravených učebních plánech z roku 1940 se přikládal i větší důraz tělesné výchově. Byly jí navýšeny počty vyučovaných hodin pro zlepšení tělesné zdatnosti, které dával nacionální socialismus velký důraz.¹¹⁴ Naopak se přestala vyučovat občanská výchova. Výuka zeměpisu se omezila na území velkoněmecké říše, do kterého bylo začleněno území Čech a Moravy a následně byly vykládány země, které byly pro Říši významné. V hodinách přírodopisu se měl výklad zaměřit na tělovědu, rasovou teorii a biologii.¹¹⁵ Rasová teorie byla prosazována i do výuky dalších předmětů jako zeměpisu, dějepisu, němčiny i matematiky.¹¹⁶ Předměty utvářející názor tak nyní měly šířit říšskou myšlenku a ideu Nové Evropy, tudíž

---

¹⁰⁹ STÁTNÍK, Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty, s. 111.

¹¹⁰ ŠUSTOVÁ, Stalo se v zemi české, s. 21.

¹¹¹ ŠMEJKALOVÁ, Český jazyk jako vyučovací předmět, s. 331.

¹¹² ŠMEJKALOVÁ, Výchova k vlastenectví, nebo nacistická indoktrinace?, s. 135-7.

¹¹³ Tamtéž, s. 127.

¹¹⁴ MORKES, Československé školy v letech 2. světové války, s. 9.

¹¹⁵ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 78.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 42.

nacionálně socialistická ideologie nebyla vyučována jako zvláštní předmět, ale byla zakomponována do všech oblastí výuky.

Významné místo ve výuce se dostalo německému jazyku, kterému byla postupně navyšována hodinová sazba i kvůli omezování jiných předmětů. Na obecných školách byl německý jazyk jako povinný předmět zaveden od počátku školního roku 1940/1941, kdy se učil od třetího ročníku do pátého vyučovalo po třech hodinách týdně a od šestého do osmého ročníku po čtyřech hodinách. Později roku 1942 byla již němčina zavedena od prvního ročníku obecné školy se čtyřmi hodinami týdně, od třetí do páté třídy stoupla hodinová dotace na sedm a od šesté do osmé třídy na šest hodin týdně. Na měšťanských školách však výuka byla zavedena již školním rokem 1939/1940. Nejprve byla vyučována po pěti hodinách týdně ve všech ročnících a později zvýšena na sedm hodin.¹¹⁷

Poslední válečný školní rok 1944/1945 byl silně ovlivněn blížícím se koncem války a posunem fronty do protektorátu. Již během předchozích válečných let byla školní výuka přerušována v důsledku šíření epidemií mezi dětmi, uhelných prázdnin či sběrové povinnosti. Sběr materiálů byl poprvé vyhlášen výnosem v dubnu 1940 a postupně se rozšířil od sběru kovů a papíru na chybějící suroviny jako hadry, kosti, léčivé byliny, houby a lesní plody.¹¹⁸ Starší děti byly povolávány k výpomocným zemědělským pracím či ke službě v organizacích polovojenského typu (jako např. Technische Nothilfe, Luftschutz).¹¹⁹ Školní budovy začaly být opět využívány pro ubytování uprchlíků, válečných zajatců či německé armády. V tomto školním roce se totálnímu nasazení již nevyhnuli ani učitelé, což mělo za důsledek další slučování tříd kvůli nedostatku vyučujících a prostorů.¹²⁰

Od začátku posledního roku války prakticky přestalo existovat školství ve smyslu každodenní školní docházky. V lednu byly prodlouženy vánoční prázdniny kvůli nedostatku uhlí a výuka se pak již ve svém celku neobnovila. Místo toho byly rozdávány domácí úkoly, někdy i mimo školní budovy, jako například v místním hostinci. Pokud se děti přeci jen ve školní budově shromáždily pro převzetí úkolů či zkrácenou výuku byly ohrožovány leteckými nálety a poplachy kvůli blížící se frontě.¹²¹ Těmito opatřeními utrpěla kázeň dětí,

---

¹¹⁷ NĚMEC, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, s. 74.

¹¹⁸ Věstník MŠANO 1940, s. 165.

¹¹⁹ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 57.

¹²⁰ ŠUSTOVÁ, Magdaléna (eds.), Dějiny ve škole – Škola v dějinách, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2010, s. 163.

¹²¹ ŠUSTOVÁ, Dějiny ve škole – Škola v dějinách, s. 163-164.

které nenavštěvovaly pravidelně výuku a samozřejmě byla poškozena úroveň výuky a znalosti dětí.

Cílem školské politiky bylo po plánovaném vítězném konci války nahradit české školy německými, postupně vybírat ke studiu vhodné české děti k poněmčení a splynutí s německým národem a vychovat kvalifikované pracovní síly pro pracovní umístění nejen v protektorátu ale i v Říši. Všechny změny ve školství by při dlouhodobější realizaci znamenaly výrazné snížení vzdělanosti české mládeže, která byla do té doby na vysoké úrovni. Neboť největší zásahy do školství se začaly realizovat od školního roku 1941/1942, nepoškozovala tyto opatření trvale vzdělání českého národa, i když zasáhly jednu generaci mladých lidí, jejíž výuka byla silně ovlivněna nacistickou okupací.

3. Dětská každodennost ve vzpomínání na druhou světovou válku

Vzorek pamětníků, který sloužil pro výzkum této práce, prožíval svá dětská léta během probíhajícího válečného konfliktu. Lze proto čekat, že jejich každodenní život byl ovlivněn politickými dějinami protektorátu. Jak na to ale s odstupem času pohlíží samotní lidé, kteří tu dobu prožili a válka byla v jejich životě pouze šestiletou epizodou? Na jakou oblast života mají nejvíce vzpomínek a jaké zkušenosti si odnesli z válečného dětství? Mohly děti i v tomto období prožít bezstarostné a šťastné dětství?

Při vzpomínání na dětství dochází k určité idealizaci tohoto období. Vzpomínky podléhají neustálému vývoji a vyvolávají se v momentech, kdy jsou aktuálně potřeba. Dětství je specifické období, které je pro autory již uzavřené a často převažuje pozitivní hodnocení tohoto životního období. Časem mohou šťastné vzpomínky postupně vytlačovat ty negativní.¹²² Při vzpomínání na dobu Protektorátu Čechy a Morava se pamětníci mohou dostávat do střetu dvou perspektiv. Vlastní vzpomínky na dětství mohou být, i přes problémy, vnímány jako šťastné a bezstarostné, zatímco veřejný prostor se často zaměřuje na tragické válečné události. Tyto události mohly ovlivnit život pamětníka, avšak jako dítě je nedokázal zařadit do kontextu válečných událostí. Pamětníci si mohou uvědomovat paradox protektorátní doby, která je osobně nezasáhla perzekucí, ale byla obdobím národního útlaku.

Kolektivní paměť na druhou světovou válku, připomínaná v českém veřejném prostoru, prezentuje skutky hrdinství, bezpráví, represí, obětí a utrpení, které formují naše historické vědomí a politickou identitu. Tyto příběhy jsou velmi důležité pro konstruování našich dějin a identity, zároveň by neměly být jediné, které ve společnosti zaznívají, neboť zastiňují složitost protektorátní doby a neukazují komplikovanost každodenních životů v diktatuře. Důraz této části práce je proto kladen na každodenní prožitky pamětníků, které pomáhají vykreslit další pohled na dějiny protektorátu. Cílem není pominout válečné a politické události druhé světové války, ale právě naopak zaměřit se, jak tyto děje zasahovaly do života obyčejných lidí, kteří se ocitli uprostřed válečné doby a okupace českého národa. Obyvatelům však nezbývalo nic jiného než pokračovat dále ve svých životech, vychovávat své děti a přizpůsobit se protektorátním politickým, hospodářským a sociálním podmínkám.

---

¹²² SOUKUPOVÁ, Klára, Nostalgické vzpomínky na dětství za druhé světové války v českých autobiografiích, in: Alexander Kratochvíl, Jiří Soukup a kol. (eds.), Paměť válek a konfliktů, Praha 2016, s. 65.

3.1. Vzpomínky na politické události

Lidé, kteří vyrůstali v období Protektorátu Čechy a Morava, si pamatují různé příběhy perzekuce a politických událostí českých dějin. Často se jednalo o události, které postihly jejich rodiny, známé nebo sousedy. Děti vnímaly okupaci a válku skrz vlastní zkušenosti a popisují převážně politické události, které zasáhly do jejich životů. S válečným konfliktem byly konfrontovány až na jejím konci a do té doby se setkávaly více s represivním charakterem režimu a hospodářskými potížemi než s přímým ohrožením života. Děti nechápaly události v kontextu celosvětového konfliktu, ale retrospektivně přiřadily prožitým zkušenostem jejich význam. Nelze tedy z každodenního života protektorátu vyřadit politické dějiny, které měly široké dopady na životy obyvatel.

Rodiče svým dětem sdělovali obezřetně zprávy, které se týkaly politických událostí, pohybu německých vojsk či zatýkání lidí: „*Nevěděla jsem téměř nic o pohybu front, rádio jsme doma neměli a noviny koupila babička zřídka, stejně však by v nich sotva byla zveřejněna pravda. Jestliže mluvili o událostech ve světě dospělí, sdělovali si zprávy obezřetně, polohlasně a sotva jsem natáhla uši, zaručeně na mne někdo ukázal a převedl řeč na jiné téma.*“¹²³ Jako v každém totalitním režimu rodiče cítili strach, aby se malé děti ve škole neprořecky, o čem se baví rodiče v soukromí. I přes všechny tajnosti však dětem neunikla řada důležitých událostí odrážející „velké“ dějiny. Děti se o válečné zprávy přirozeně samy zajímaly a s postupující válkou a blížícím se koncem byly vnímavější a rodiče otevřenější. Některé děti byly předčasně politicky vyspělé a vnímaly citlivěji události okolo nich.¹²⁴

Fenoménem protektorátní každodennosti se stal i poslech zahraničního vysílání z Londýna a z Moskvy. Poslech byl zakázán hned na počátku války a posluchači museli počítat s bezprostředním nebezpečím uvěznění. Již od září roku 1939 vysílalo BBC česky mluvící pořad, který pro obyvatele protektorátu fungoval jako informační centrum, umožňující získávat alespoň minimální informace o dění na frontách války. V březnu roku 1943 vyšlo nařízení, které mělo znemožnit poslouchání zahraničního vysílání, neboť musely být odstraněny součástky, umožňující poslech krátkých vln. Majitelé rádií však dokázali

---

¹²³ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Třebická, Jindřiška – Vzpomínky, inv. č. K0075 – DDVD00356 (dále DDVD, Třebická), s. 38.

¹²⁴ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Šesták, Zdeněk – Jaká byla Sladárna před půlstoletím, inv. č. K0074 – DDVD00344 (dále DDVD, Šesták), s. 3.

vyrobit cívku, která součástky nahradila.¹²⁵ I děti bývaly přítomny nočního poslechu zpráv ze zahraničí, přestože se je rodiče snažily od získávání informací odrazovat: „*O jiných zprávách, méně příznivých, a proto podávaných jen kuse a mlhavě, jsme se více podrobností dovídali z londýnského a moskevského vysílání.*“¹²⁶ Kvůli nebezpečnosti byl poslech zahraničního vysílání pro děti vzrušujícím okamžikem, který vnímaly jako vyjádření odporu vůči okupačnímu režimu.

Děti vnímaly hlavně události, které se jich osobně dotýkaly. V té době je nedokázaly zařadit do širšího politického kontextu a válečných událostí, ale retrospektivně jim připisují jejich význam. Nejvíce je tudíž zasáhla mobilizace jejich otců, okupace německou armádou, důsledky atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, letecké nálety ke konci války a osvobození českých zemí.

3.1.1. Mobilizace a vznik Protektorátu Čechy a Morava

První připomínkou nadcházející války, která se dětem vryla do paměti, byla mobilizace jejich otců v září 1938, která předcházela mnichovské dohodě.¹²⁷ Děti plakaly a společně se svými matkami se strachovaly o mobilizované tatínky. Musely v domácnosti a v hospodářství začít více vypomáhat, aby nahradily ztracenou pracovní sílu jejich otců: „*Maminka zůstala na hospodářství sama, začínaly se kopat brambory a my děti se snažily pomáhat, jak se dalo. Nevím přesně, jak byl otec dlouho pryč, ale když jednou k ránu zabouchal na zavřená dvířka, byli jsme všichni šťastní, že ho máme doma.*“¹²⁸

Mnichovské události poprvé narušily poklidné životy dětí. Politické události se jejich bezprostředně osobně dotýkaly, a proto jim věnují pozornost ve vzpomínkách. Pamětníci již byli ve věku, kdy si všímali změn svého okolí, i když je nedokázali zařadit do evropského kontextu. Narukování mobilizovaných otců byla velmi emocionální záležitost pro celou rodinu. Odchod otce z domova, strach z pravděpodobného konfliktu i to, že viděly svou maminku plakat, se vrylo dětem hluboko do paměti: „*Přišel rok 1938, mobilizace. Když*

---

¹²⁵ BURIANOVÁ, Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu: život, oděv, lidé*, Národní muzeum, Praha 2013, s. 85.

¹²⁶ DDVD, Blatný, s. 6.

¹²⁷ Všeobecná mobilizace byla vyhlášena 23. září 1938 kvůli ohrožení Československa nacistickým Německem. Celkem bylo povoláno 1 250 000 mužů. O demobilizaci rozhodla ministerská rada po přijetí mnichovské dohody.

¹²⁸ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Peltanová, Marie – *Vzpomínky na dětství*, inv. č. K0049 – DDVD00239 (dále DDVD, Peltanová), s. 18.

tatínek narukoval, nemohla jsem slyšet žádnou hudbu, hned jsem se rozplakala, jak mi bylo smutno po tatínkovi. ¹²⁹

Zajímavé je, že samotná mnichovská dohoda je zmiňována v textech minimálně, přestože je důležitým milníkem v našich dějinách a kolektivní paměti. V pamětech jsou více vylíčeny její dopady, jako odstoupení pohraničí a únik obyvatel či návrat otců zpět domů: *„Tatínek dostal povolávací rozkaz a měl jít do války. Maminka moc plakala. Potom se všechno změnilo. Brzy po mnichovské dohodě Němci zabrali naši republiku a udělali Protektorát Čechy a Morava. Tím se život pro všechny hrozně změnil.* ¹³⁰ Po zabrání pohraničí uteklo okolo 150 tisíc lidí do vnitrozemí. Uprchlíci se usadili dočasně u svých příbuzných nebo putovali do Prahy, kde byl nedostatek bytových prostorů: *„Ve třicátém osmém při zabírání pohraničí, které od nás nebylo daleko, přihrnula se rodina maminčiny sestry do vnitrozemí. Utekli na poslední chvíli, a kdyby je nejmladší ze sester nevzala k sobě, neměli by se 4 dětmi kam hlavu složit. Nestaral se o to ani stát, nikdo.* ¹³¹ Po celé okleštěné republice byly uspořádány peněžní, šatové či potravinové sbírky. Dobročinné sbírky byly pořádány i na školách, kde se například prodávala malá skleněná různobarevná letadélka. ¹³²

Ve vzpomínkách chlapců se prolíná obava z války a strach o otce s úžasem nad hektickým ruchem během mobilizace a fascinací vojáky, která trvala po celou dobu konfliktu. Tento jev je hezky vidět ve vzpomínkách Jiřího Mazala, jehož rodina bydlela v oboře Hvězda, kde byli mobilizovaní vojáci shromažďováni. Chlapec od brzkého rána pozoroval ruch v okolí polní kovárny a dostal také, pro něho velmi speciální a důležitý úkol, donést jednomu z vojáků krabičky cigaret: *„A já běžel, protože to byla služba panu vojákovvi, který tady dělá s těmi koňmi a nemůže odtud pryč! Až dosud jsem tu jen očumoval, ale nyní mám úkol! Jsem zapojen svým malým posláním do mobilizačního ruchu, ve kterém každý voják má svůj přesný úkol, a mlčky a rychle jej vykonává! Cestou zpátky si všímám, že někteří vojáci stojí, do půli těla svlečení, kolem pumpy u silnice, jeden pumpuje a ostatní se myjí tou ledovou vodou, smějí se a křičí, frkají, stříkají po sobě a třou se na prsou a na zádech ručníky, až jsou celí červení. Jakoby najednou jejich smích a skotačení ta veselá nálada u pumpy, přeskočila i na mne. Měl*

---

¹²⁹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Šupíková, Anna – Vzpomínky na dětství, inv. č. K0074 – DDVD00344 (dále DDVD, Šupíková), s. 18.

¹³⁰ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Kopecká, Marie – Jak to bylo u nás doma, inv. č. K0090 – DDVD00443 (dále DDVD, Kopecká), s. 57.

¹³¹ DDVD, Peltanová, s. 19.

¹³² Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Rajský, Antonín – Vzpomínka na dětství a mládí, inv. č. K0094 – DDVD00465 (dále DDVD, Rajský), s. 10.

*jsem najednou radost, že oni se smějí a že jsou veselí, že se ničeho nebojí a že se nebojí ani té ledové vody. Dosud totiž vše, co probíhalo v oboře ve tmě a šeru té noci a blížícího se rána, mi připadalo jako tajemné a vážné a vyvolávalo ve mně chvění po těle a neurčitou obavu a strach. Teď ale s rozedněním, nervozita a napětí nočních hodin polevily a vojáci svým smíchem jako by dali signál k optimistickému a sebevědomému nadechnutí do nového, těžkého dne.*¹³³

Děti vnímaly vznik Protektorátu Čechy a Morava prostřednictvím emocí svých rodičů. Nemusely nutně chápat složitou politickou a mezinárodní situaci, ale vnímaly reakce svých rodičů, které odrážely stísněnou atmosféru druhé republiky a počátku protektorátu: „*Jako chlapec jsem těm složitým událostem mnoho nerozuměl. Viděl jsem však na otcově tváři a z rozhovorů kolem sebe i z celé atmosféry, že jde o velmi vážné věci, že jde o existenci už tak okleštěné a zmrzačené republiky.*“¹³⁴ Pro děti byly rychlé změny, které se odehrávaly v zemi, těžko pochopitelné. Vidět své rodiče, zvláště otce, plakat při obsazování republiky, byl pro děti zlomovým okamžikem, ve kterém pochopily, že se děje něco zásadního: „*V té době mnoha lidem bolelo srdce, a některým, jako by se zhroutil svět. Tak těžce to asi prožíval náš otec. Někteří lidé však neviděli nic zlého v tom, co se stalo a hodlali se novým poměrům lehce a co nejrychleji přizpůsobit.*“¹³⁵ Dětem se ulevilo, že jejich otcové, kteří byli před půl rokem mobilizováni, nemusejí do války, která by ohrozila jejich životy: „*V jednom to bylo lepší, že nemusel tatínek do války, ale obsazení Němci nesli naši velmi těžce. Tatínek byl donucen dělat v dílně i pro Němce.*“¹³⁶

Na okupování německou armádou 15. března 1939 mají děti i konkrétní vzpomínky, kdy poprvé viděly vojáky při cestě do školy: „*Když jsem šel do školy, už z libockých vrátek ve zdi obory (Hvězda) jsem slyšel hukot motorových vozidel ze silnice... Bylo ráno 15. března. Seběhl jsem schůdky k silnici a už to začalo! V zatáčce se objevil zelený motocykl, na něm dva vojáci v gumových pláštích a přilbách, v takových, které jsem ještě neviděl. Za ním další motocykly a auta s plachtami, pod nimž seděli vojáci s puškami a kulomety.*“¹³⁷ Ten den se školy uzavřely a nesmělo se vycházet na ulici.¹³⁸

---

¹³³ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Mazal, Jiří - Jedno malé vzpomínání na dětství a dospívání, inv. č. K0087 – DDVD00431 (dále DDVD, Mazal), s. 14-15.

¹³⁴ DDVD, Mazal, s. 29.

¹³⁵ Tamtéž, s. 32.

¹³⁶ DDVD, Kopecká, s. 57.

¹³⁷ DDVD, Mazal, s. 15.

¹³⁸ Michlová, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 9.

Stísněná atmosféra doprovázející okupaci se přenesla i na děti, které plakaly a bály se německých vojáků, kteří byli plně ozbrojeni a vypadali děsivěji než českoslovenští vojáci, na které byli zvyklé: „*Vzpomínám si, jak přišlo německé vojsko do Prahy, jenom si nevzpomínám na přesné datum. Slezská ulice je souběžná s dnešní Vinohradskou ulicí. Když Němci maširovali Vinohradskou ulicí, byly jsme ve třídě, ticho jak před popravou a slzy nám zalévaly tvář. V každé z nás byla velká, velká duševní bolest. Němci byli přesní ve všeličem (i v ničení lidí), i ten vojenský pochod byl přesný, rázný, odrážel se od stěn domů a bičoval naše ubolené mozky: Co bude s námi?*“¹³⁹

Strach, smutek a zoufalství byly natolik silné emoce, aby se uchovaly v paměti jejich účastníků, protože emocionální události jsou lépe zapamatovatelné. Obavy z konfliktu vnímaly skrz rodiče i děti: „*Znovu se vracím do roku 1939, který se mi vryl navždy do paměti, podobně jako vypálení Lidic. Ráno jsme se probudili a v ulicích města projížděli černí okupanti. Dodnes cítím tu hrůzu, znásobenou zoufalstvím, kterému, si pamatuji, propadli moji rodiče. Tenkrát otec chodil z místnosti do místnosti a plakal. Nikdy předtím ani potom jsem ho neviděla plakat.*“¹⁴⁰

Nicméně, ne ve všech oblastech nově vytvořeného protektorátu panovala smutná atmosféra. Ve smíšených česko-německých oblastech němečtí občané oslavovali příchod říšských vojáků: „*Pamatuji si i trochu na „Einmarsch“ německé armády na Hlučínsko v roce 1938. Jednotky armády táhly od Ratiboře a místní občané je nadšeně zdravili. Čeští vojáci v kasárnách stříleli – nevím, zda se bránili, ale výstřely jsem slyšel. Pak byla velká sláva na náměstí.*“¹⁴¹

Děti si všímaly zásadních změn ve veřejném prostoru, jako dvojjazyčného přejmenování ulic a nápisů, přítomnosti německých vojáků na ulicích a zavedení jízdy vpravo.¹⁴² Pravostranný provoz platil již od 17. března a zpočátku vytvářel zmatky na silnicích, například musely být v Praze přestavěny tramvajové zastávky.¹⁴³ Celkově však změny po vzniku Protektorátu Čechy a Morava vnímaly z dlouhodobého hlediska. Změny a události, které se dětí a jejich rodin bezprostředně dotýkaly, jim pak utkvěly v paměti, více

---

¹³⁹ DDVD, Dobrotová, s. 54.

¹⁴⁰ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Radvanovská, Květoslava – Vzpomínky, inv. č. K0056 – DDVD00282 (dále DDVD, Radvanovská), s. 13.

¹⁴¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Lasák, Jindřich – Stručná kronika mého života, inv. č. K0091 – DDVD00451 (dále DDVD, Lasák), s. 14.

¹⁴² DDVD, Fojt, s. 17; Peltanová, s. 16.

¹⁴³ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 141.

než obecné politické změny, i když mohly mít velký vliv na proměnu společnosti. Počátek druhé světové války 1. září 1939 v pamětech nemá tak velké zastoupení jako vznik protektorátu, protože její děti bezprostředně nezažily. Hlavním důsledkem začátku války pro děti bylo zrušení výuky v prvním školním roce: „*Můj první školní den byl poznamenán tím, že nám oznámil učitel: jděte domů, dnes začala válka. Dál uvidíme. Bylo 1. září 1939.*“¹⁴⁴

3.1.2. Vzpomínky na židovské sousedy

Tragickou součástí historie druhé světové války se stal holocaust. Vzpomínky se zmiňují o diskriminaci a osudech židovského obyvatelstva, kterého byli svědky. Židovští spoluobčané byli běžnou součástí vesnického i městského života, kamarádili se a potkávali se s českými dětmi ve školních lavicích. Židovští sousedé vlastnili obchody nebo velkostatky, a proto byli dobře známi a lidé k nim chodili nakupovat.

I při popisu radostnějších vzpomínek, ve které děti rády navštěvovaly kina, se objeví připomínka, že vyrůstaly v období druhé světové války, neboť u pokladen kin byla vyvěšena tabulka s dvojjazyčným nápisem „*Židům vstup zakázán*“.¹⁴⁵ Židé nesměli kina navštěvovat podle ustanovení z 20. února 1940 a stejně tak měli zakázány návštěvy divadel, parků a dalších veřejných prostorů.

Ve školách se utvořila řada přátelství, která byla zničena nacisty. Děti židovské národnosti nemohly od školního roku 1940/1941 nadále studovat na veřejných školách a studium jim bylo umožněno jen na školách židovských. I ty však byly brzy uzavřeny a dětem nemělo být umožněno vzdělávání ani v soukromí.¹⁴⁶ Jejich dětské kamarádi však často nemohli pochopit, proč přestali školy navštěvovat: „*Rozběhla jsem se jednou za Haničkou a tahám ji za ruku a říkám: Haničko, pojd' k nám, proč nechodíš do školy. Dodnes slyším její odpověď: Vlasti nezlob se, já nemůžu, podívej se, mám hvězdu.*“¹⁴⁷ Pamětnice si situaci ale vyložila tak, že se s ní kamarádka už nechce bavit a hrát si. Rodiče se jí snažili vysvětlit nacistickou diskriminaci židovského obyvatelstva, ale pamětnice nechápala, proč její kamarádka musí trpět, když nikomu neublížila.

---

¹⁴⁴ DDVD, Šupíková, s. 18.

¹⁴⁵ DDVD, Mazal, s. 98.

¹⁴⁶ KASPEROVÁ, Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín, s. 55.

¹⁴⁷ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Rohová, Vlasta – Z pozůstalosti, inv. č. K0057 – DDVD00288 (dále DDVD, Rohová), s. 440.

Ve svých vzpomínkách reflektují i židovské transporty a odchody jejich známých do koncentračních táborů, kam byli Židé deportováni po zřízení terezínského ghetta od podzimu 1941.¹⁴⁸ Viděli své bývalé spolužáky se žlutými Davidovými hvězdami, kteří čekali na nádražích před transportováním.¹⁴⁹ Některé české rodiny se snažily svým sousedům pomoci. Do transportů měli povoleno vzít si jen určitý počet zavazadel a kilogramů, a tak, než byli Židé donuceni opustit svůj domov, uschovali si majetek u svých známých. Věřili, že ho využijí po svém návratu domů.¹⁵⁰ Vzpomínka na sousedy je povětšinou ukončena vyčkáváním na konci války, zda se jejich známí navrátí z koncentračního tábora, což se bohužel málokdy poštěstilo.¹⁵¹

I přes dětské nepochopení, kam byli občané židovské národnosti odváděni a co se s nimi děje, nevěřili však, že jsou tito lidé zlí, jak se jim snažila namluvit nacistická propaganda ve veřejném prostoru, ve školách a během kuratorní duchovní výuky. Češi převážně sympatizovali s perzekuovanou skupinou spoluobčanů a projevovali jim solidaritu.¹⁵² Jedna pamětnice z okolí Litoměřic popisuje své pocity, když vidávala židovské vězně a nedůvěru k nacistické ideologické propagandě: „*Nekonečné řady lidí v pruhovaných šatech, kteří šli pěšky z Terezína až do podzemní továrny Richard. Směs strachu a lítosti. Už jako 10-11ti leté dítě jsem pochopila, že to nemohou být samí zločinci, jak se nám to snažili namluvit.*“¹⁵³

3.1.3. Atentát na Heydricha

Významnou politickou událostí, kterou si živě zapamatovaly i děti, byl atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha¹⁵⁴ a následné období stanného práva. I děti, jejichž rodiny nebyly postiženy zatýkáním během heydrichiády, vnímaly napjatou

---

¹⁴⁸ DDVD, Peltanová, s. 16.

¹⁴⁹ DDVD, Šesták, s. 3.

¹⁵⁰ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Bojanovská, Marie – Okupace, inv. č. K0007 – DDVD00029 (dále DDVD, Bojanovská), s. 3.

¹⁵¹ Podle nacistických rasových zákonů se nacházelo v protektorátu při jeho vzniku na 118 310 Židů. Do terezínského ghetta jich bylo deportováno 73 608. Přežilo jich pouze okolo 10 tisíc. (viz KÁRNÝ, Miroslav, „Konečné řešení“: Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Academia, Praha 1991.)

¹⁵² ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení, s. 130.

¹⁵³ DDVD, Šupinková, s. 20.

¹⁵⁴ Atentát na Heydricha byl proveden 27.5.1942 výsadbáři operace Anthropoid Jozefem Gabčíkem a Janem Kubišem. Heydrich zemřel na následky atentátu 4.6. Během odvetného stanného práva bylo popraveno okolo 2 000 lidí.

atmosféru roku 1942, neboť toto téma bylo diskutováno v jejich rodinách a ve veřejném prostoru.

I ti, kteří měli štěstí a unikli masovým zatýkáním v té době, byli často svědky zatčení svých sousedů nebo známých gestapem. Strach provázel všechny české obyvatele, kteří s napětím očekávali, zda gestapo nenajde nějakou záminku k jejich vlastnímu zatčení: „*S rodiči jsem pozoroval za záclonou postavy v dlouhých kabátech s vyhrnutými límci a klopenými klobouky, neodvážili jsme se rozsvítit a maminka sháněla něco k snědku, kdyby přišli pro tátu. V horečném napětí očekávali zlověstné zabušení na dveře, do rána jsme už neusnuli. Odvedli však souseda, a ještě některé muže ze vsi.*“¹⁵⁵

Na úředních tabulích byly vyvěšovány vyhlášky s německo-českým textem oznamující nová nařízení. V rádiích následně byly vysílány seznamy popravených, mezi nimiž se mohli objevit i jejich známí či otcové spolužáků: „*Z množství vanula hrůza. Když jsme o tom s kamarády rozmlouvali, mělo vlastně jít o dost nevinný a neozbrojený odboj, nějaké letáky a tajné schůzky, více jen přípravy než nějaké činy. Pořádně jsme sice nic nevěděli, ale důsledky byly úděsné a nepřiměřené.*“¹⁵⁶ Nacistická perzekuce se již dotýkala lidí, které osobě znali a strach z důsledků atentátu se začal projevovat i v jejich životě.

Ve vzpomínkách se objevil i příběh chlapce, který během hodiny němčiny pokreslil podobiznu zesnulého Heydricha na archu pro výuku němčiny „*Wir lernen deutsch*“. Učitel se vylekal, když procházel okolo jeho lavice, ale zareagoval, tak že arch v rychlosti spálil v kamnech. Tento příběh připomíná i známou Drdovu povídku Vyšší princip¹⁵⁷, kterou si vybavoval samotný autor při sepisování textu a cítil se jako by mu jeho příběh někdo ukradl. Avšak díky rychlosti a rozumu pana učitele se děj pro našeho pamětníka neodvítel jako ve zmiňované povídce. Děti si plně neuvědomovaly a nedomýšlely následky svých činů: „*Děti čmárají stále po všem, protektor-neprotektor, při stanném právu jako v době klidu a míru. Jenže ta potvůrka čas, čas konkrétní a historický, dává někdy takovým čmáraninám významy a hodnocení, přesahující svojí absurditou lidský rozum. Naštěstí ale i ve zlých časech se najdou lidé rozumní a slušní, takoví, jako byl pan učitel Bayer.*“¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ DDVD, Blatný, s. 1.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 5.

¹⁵⁷ V povídce Vyšší princip byli tři studenti gymnázia udáni svým spolužákem gestapu a pro údajné schvalování atentátu zastřeleni. Podle povídky byl v roce 1960 natočen stejnojmenný film.

¹⁵⁸ DDVD, Mazal, s. 79.

Dva otcové pamětníků byli během heydrichiády zatčeni. V prvním případě gestapo vtrhlo do jejich bytu, poté co uvařili tajně králíka a otce odvezli do koncentračního tábora Dachau, kde se dožil osvobození.¹⁵⁹ Druhý případ neskončil šťastným koncem, neboť otec zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi roku 1943. Autor nezmínil důvody otcova zatčení, jen popisuje, že toto byly jeho nejtěžší chvíle v životě.¹⁶⁰

Většinu vzpomínek na politické události si lidé uchovali, neboť je jako děti zažily nebo se jich bezprostředně dotýkaly. Pamětníci totiž nezmiňují vypálení Lidic, přestože tato událost byla ohromným šokem, způsobila strach ve společnosti a v poválečné době byla hodně připomínanou událostí. Jedna pamětnice však byla s vesnicí spojena skrze svou rodinu, která odtud pocházela a bydlela nedaleko. I přesto že se jim tato pohroma vyhnula, tak zůstala vzpomínka, spojená se strachem a tím, co se jim mohlo stát: „*Jedna vzpomínka mi též utkvěla navždy v paměti a to, když teta vyprávěla, jak nacistické zrudly vypálily Lidice. Do Lidic bylo z Buštěhradu jen co by „kamenem dohodil“.* Ještě dnes po téměř 50ti letech mi běhá mráz po zádech, vzpomenu-li na úděsné vyprávění tety v Buštěhradě: *jak slyšeli střelbu a výkřiky i pláč a potom strašlivý požár. Můj otec byl lidický rodák, a proto všichni příbuzní na Kladensku propadli obavám, abychom nejen my ale i oni nebyli znovu perzekuováni, nebo nešli rovnou do koncentračního tábora. Našel se dobrý člověk, právník, který zařídil kdesi, jakousi formou, nepamatují se na detaily, byla jsem ještě příliš dítě, rozvod, takže matka byla jako rozvedená a nemuseli jsem se již obávat pronásledování. Tento rozvod byl po skončení okupace neplatný.*“¹⁶¹

3.1.4. Letecká bombardování a osvobození Československa

Nejsilnějším a nejvíce popisovaným zážitkem byl pro všechny pamětníky blížící se konec války, který přinesl letecká bombardování, osvobození Československa a s ním spojený příchod Rudé armády. Děti, které prožily radosti i strasti během válečných let, se radovaly z konce války, kterému ale předcházelo posunutí bojové fronty do samotného protektorátu. Pamětníci již dorostli do staršího věku, kdy více vnímali válečné a politické souvislosti. Poprvé je válečný konflikt ohrožoval přímo na životech a díky této bezprostřední zkušenosti si uchovali více vzpomínek na konec protektorátu.

---

¹⁵⁹ DDVD, Fojt, s. 17.

¹⁶⁰ DDVD, Mazal, s. 66.

¹⁶¹ DDVD, Radvanovská, s. 8.

Jako počátek letecké války nad protektorátem je považován květen roku 1944, kdy anglo-americké letectvo zahájilo ofenzívu proti petrochemickému průmyslu. Bombardování směřovalo na vybrané strategické cíle, jako rafinerie v Záluží u Mostu, Pardubicích, Kolíně, zbrojním závodům v Plzni, Brně, Praze a na komunikační uzly. Těžké nálety postihly Kralupy nad Vltavou, Neratovice, Hněvice, Mělník, Roudnici nad Labem či Prahu.¹⁶² Vesnicím se letecké nálety často vyhnuly, ale lidé slyšeli a viděli zásahy nedalekých městských továren: „*I když u nás nakonec nikdy nebombardovali, tak to hrozné dunění se ozývalo, když házeli bomby hlavně na továrny. Nejvíce na Vsetín, Ostravu, Přerov i Olomouc.*“¹⁶³

Hlavní město bylo zasaženo dvěma nálety, které si vyžádaly oběti civilního obyvatelstva. Oba nálety zanechaly téměř 1 100 mrtvých.¹⁶⁴ Vysoké oběti na životech byly způsobeny i nedbalou reakcí na pravidelně vyhlašované poplachy, na které si Pražané zvykli a nevěřili, že by historické město mělo být bombardováno: „*Neměli jsme žádné obavy z těchto poplachů, protože Spojenci nálety na Prahu neprováděli. Poplachy byly vyhlašovány proto, že se nad Prahou spojovaly vracející se bombardovací svazy z náletů nad Německem. Do jisté doby byla pro Spojence Praha jen orientačním bodem. To, co jsme mohli vidat při jasné obloze nad Prahou, bylo opravdu monumentální!*“¹⁶⁵ V důsledku navigační chyby byla Praha bombardována na popeleční středu

Staroměstská radnice zasažena bombou (DDVD, Bidlo)

14. února 1945, kdy byl poplach vyhlášen až v momentech prvních výbuchů, které zasáhly i obytnou zástavbu. Jediný plánovaný letecký úder proti průmyslovým oblastem byl proveden o měsíc později 25. března.

Spojenecké bombardování, spolu s vytím sirén, zanechalo stopu v paměti každého, kdo je zažil. Někteří se po zbytek života lekali různých sirén.¹⁶⁶ Sirény je budily i uprostřed

¹⁶² UHLÍŘ, Jan Boris – MARŠÁL, Stanislav, Bomby na Prahu: Nálety z roku 1945 objektivem Stanislava Maršála, Prostor, Praha 2011, s. 29.

¹⁶³ DDVD, Kopecká, s. 58.

¹⁶⁴ UHLÍŘ – MARŠÁL, Bomby na Prahu, s. 32-37.

¹⁶⁵ DDVD, Mazal, s. 113.

¹⁶⁶ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Samohejlová, Hana – Vzpomínky, inv. č. K0134 – DDVD00645 (dále DDVD, Samohejlová), s. 113.

noci, kdy se rodina musela narychlo přemístit do bezpečí, nejčastěji do sklepa domu. Mnoho domů na vesnici i ve městech nebylo na letecké nálety připraveno. Lidé využívali své domovní sklepy či sruby. Na některých vesnicích bylo časté se ukrývat v blízkém lese, kde byla menší pravděpodobnost zasažení nálety.¹⁶⁷ Rodiny se pokoušely zbudovat si vlastní bunkry, kde by mohly přežít poslední válečné dny: „*Poslední zkušenosti ukázaly, že nocovat venku jen tak není řešením, co kdyby třeba pršelo, a taky začala doléhat naléhavá potřeba uschovat si nějaké zásoby a cennější věci pro případ, kdyby nedej bože, dům byl zasažen nebo začal hořet. A tak si mnozí sousedé v ulici začali na zahradě stavět bunkr. Byla to vlastně taková „zemljanka“, ale ten výraz přišel až s Rudou armádou, do té doby jej neznali. To se v zemi vyhloubila jáma, asi tři metry hluboká, křížem krážem překryla dvěma vrstvami kulatiny nebo hranolů, které se stáhly kramlemi. Navrch se položila dehtová lepenka nebo staré linoleum, vše se zarovnálo zeminou a udusalo. Dolů se sestupovalo úzkými schůdky. Kryty však byly šity horkou jehlou.*“¹⁶⁸ Rodiny si nechávaly v krytech zásoby potravin, vody a cennosti, a pokud zbylo místo tak vybavily prostor lůžky. To vše pro případ, že by v krytu museli zůstat delší dobu či byl by jejich dům zasažen.

Letecké nálety přerušovaly školní vyučování a děti byly odváděny do školních krytů či okolních domů, aby při zásahu školy nezemřel obrovský počet lidí. Kvůli hrozícímu nebezpečí byla rušena školní výuka, z čehož však měly děti radost. Bombardování narušovalo a komplikovalo každodenní život obyvatel protektorátu a poprvé během doby války cítili ohrožení na životech: „*Žili jsme velice dobrodružně, myšleno v dobrém i ve špatném, neboť byla válka a každou chvíli houkala siréna, pokud jsme byli ve škole, často jsme seděli ve sklepě a vraceli se až po poplachu. Pokud jsme byli právě na cestě ze školy domů a nad námi létala těžká letadla, radili jsme se, co udělat, kdyby začaly bombardovat.*“¹⁶⁹

Děti vnímaly nálety i jako dobrodružství. Po opuštění krytu děti často chodily shlédnout vybombardované oblasti v okolí. S údivem a dětskou fascinací pozorovaly zničené domy, avšak zároveň cítily strach, že by něco podobného mohlo postihnout i jejich rodiny: „*Pro chlapce to byla doba plná vzruchu, málem nestačili vnímat všechny ty události a zajímavosti. Tu se běželi podívat na rozstřílenou lokomotivu, tam zase na krátery po bombách.*“

---

¹⁶⁷ DDVD, Klímová, s. 15.

¹⁶⁸ DDVD, Blatný, s. 40.

¹⁶⁹ DDVD, Klímová, s. 15.

*Některé nevybuchly a odstraňovali je pyrotechnici, což mohli sledovat jen z povzdáli. U silnice zůstal opuštěný tank, to bylo nějakého prolézání a otáčení věží a dělem.*¹⁷⁰

Děti reflektovaly ztráty na lidských životech v důsledku leteckého bombardování. Již v nízkém věku se setkávaly se smrtí v jejich okolí.¹⁷¹ Při častějších náletech ke konci války docházelo k zevšedňování setkání se smrtí, což se na nich podepsalo po zbytek života. S posunem válečné fronty viděly děti na vlastní oči následky bojů a zahynuvší, jež mohli znát.

Letecké nálety byly, i přes jejich děsivost a realitu, znamením blížícího se konce druhé světové války. Obyvatele protektorátu fascinovaly vzdálené boje letadel či osvětlovacího zařízení, které spojenecká letadla vypouštěla pro orientaci nad Prahou. Tato noční „show“ byla nazývána „vánoční stromeček“, neboť ozářila noční oblohu a po nočním poplachu za sebou zanechávala na ulicích staniolové třásně připomínající právě ty, kterými se zdobí vánoční stromečky: *„Tyto staniolové třásně používali Spojenci k tomu, aby Němcům znemožňovaly radiové spojení v prostoru leteckého útoku. Vzdušný prostor doslova nasycený těmito třásněmi, které jen velmi pomalu klesaly k zemi, znemožňoval šíření radiových vln a ochromoval tak velení. Děti, když ráno šly do školy, sbíraly tyto třásně na hraní a předháněly se, kdo jich nasbírá nejvíc.*“¹⁷²

Během protektorátu se obyvatelé ve svém každodenním životě setkávali s německými vojáky. Potkávali je na ulicích nebo veřejných místech, což jim neustále připomínalo přítomnost okupantů. Když začala německá armáda ustupovat a fronta se přiblížila na české území, byli lidé nuceni ubytovávat německé vojáky ve svých domovech. Tak se vojáci dostali i do domovů dětských pozorovatelů. Pamětníci na ně vzpomínají jako na slušné, spořádané a pořádkumilovné nocležníky. I přesto, že se lidé během války vojáků báli a považovali je za nepřítel, tak nevzpomínali negativně na vojáky u nich ubytované: *„Po domech se ubytovali němečtí vojáci, ale byli slušní a naši lidé s nimi dost dobře vycházeli, i když to byli nepřátelé. Zařizovali se bez rozpaků a s jakousi samozřejmostí, asi je to vlastnost vojáků cítit se všude jako doma. Chlapcům připadalo zvláštní a podivné, že kluci, jejichž tátové byli popraveni, se s německými vojáky baví, smějí a rozprávějí. Dohovořili se s nimi lépe než většina dospělých, protože se již od obecné povinně učili německy, a dost slovíček z běžné hovorové řeči znali...*

---

¹⁷⁰ DDVD, Blatný, s. 38.

¹⁷¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Linková, Jana – Vánoce mého dětství a jiné vzpomínky, inv. č. K0041 – DDVD00199 (dále DDVD, Linková), s. 11.

¹⁷² DDVD, Mazal, s. 114-115.

Na německý vojácích, tedy těch ubytovaných po domech, se oceňovalo, že ač na sklonku prohrané války, jsou stále ukáznění, upravení a čistí.“¹⁷³

Německá vojska záhy vystřídala osvobozující Rudá armáda, která se rovněž ubytovala v domovech obyvatel protektorátu. Během několika týdnů tak mohli lidé srovnat chování obou národů. Na rozdíl od německých vojáků, se na ruské vojáky vzpomínalo mnohem více. Obyvatelé byli zvyklí na přítomnost německé armády, kterou znali a věděli, co od nich mohou čekat, a se kterými se děti lépe dorozumívaly díky povinné výuce němčiny ve školách. Avšak ruští vojáci byli pro české obyvatelstvo zcela cizím národem, jejichž jazyk znalo jen minimum osob. Zajímavé je, že pouze jedna pamětnice označila ruské vojáky za osvoboditele¹⁷⁴, i přesto že by se nám mohlo zdát, že u generace lidí, kteří prožili komunistickou éru, bude tento termín silně zažitý v názvosloví.

S příchodem Rudé armády jsou spojeny emoční vzpomínky na konec války, pocity euforie a nadšení z osvobození. Lidé mohli opustit své úkryty ve sklepích a oslavovat na ulicích: *„Příjezd Rudé armády do Prahy byl pro mne strhujícím zážitkem. Osmého května je Praha ještě plna německých vojáků, protektorátních a říšských úřadů – devátého května už je zaplavena ruskými vojsky! Tato proměna obrazu Prahy spolu s vědomím neuvěřitelné skutečnosti, že už je konec války a dlouhé německé okupace, bylo tím nejsilnějším, co jsem dosud zažil za svých patnáct let.*“¹⁷⁵

Poněvadž se lidé seznámili s chováním jak německých, tak ruských vojáků, pamětníci se nevyhnuli srovnávání obou národů. Konec války také umožnil uvolněnější navázání vztahů Rusů s místními. V jejich volném čase se ruští vojáci připojovali ke sportovním zápasům dětí nebo vyprávěli své zážitky z fronty.¹⁷⁶ Děti si ruští vojáci získali především obdarováním čokoládou, která byla pro děti ohromnou vzácností a po celou dobu války ji neochutnaly.¹⁷⁷ Na americké vojáky se objevuje pouze jedna vzpomínka z Blatné a autorku rovněž nejvíce zajímaly žvýkačky a čokolády, které vojáci dětem rozdávali.¹⁷⁸

---

¹⁷³ DDVD, Blatný, s. 35-36.

¹⁷⁴ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Grundová, Marta – Konec války v roce 1945 v Brně-Řečkovících, inv. č. K0019 – DDVD00071 (dále DDVD, Grundová), s. 47.

¹⁷⁵ DDVD, Mazal, s. 153.

¹⁷⁶ DDVD, Mazal, s. 162; Radvanovská, s. 14.

¹⁷⁷ DDVD, Radvanovská, s. 78; Rohová, s. 439.

¹⁷⁸ DDVD, Samohejlová, s. 113.

S postupem fronty se zvýšil zájem chlapců o válečné dění. Setkávali se s vojáky a pozorovali válečnou techniku zblízka. Fascinovaně sledovali vojáky a poslouchali jejich vyprávění: „*Kluci se pochopitelně zase věčně točili kolem vojáků a poprvé spatřili kaťuše. Takové šikmé vodící lišty na podvozcích nákladních aut, přikryté plachtami. Také se jim říkalo Stalinovy varhany. Z vystřelených raket nacházeli kratší mosazné roury, na koncích s cáry zkrouceným výbuchem.*“¹⁷⁹ I když jejich dobrodružné výlety byly nebezpečné, chlapce to neodstrašilo a utíkali na místa činu.

I přes několik hezkých vzpomínek na určité vojáky Rudé armády převažují v mnoha vyprávěních negativní hodnocení chování Rusů na konci války a stereotypní přesvědčení o odlišné mentalitě tohoto národa. Obyvatelé je často vnímali jako ngramotné, prosté a špinavé. Měli tendenci je považovat za lidi, kteří pocházeli z míst, kde byla úroveň života zaostalejší a neznali moderní technologie jako rádio: „*Dne 26. dubna 1945 vojska 2. ukrajinského frontu osvobodila Brno. Pak přicházely další jednotky, proti německým zcela jiné uniformy, a vojáci se zdáli méně ukázněni a upravení, mluvili hlučněji, vládl větší zmatek. Jejich pochodové písně, kdy jeden předzpěvoval a ostatní opakovali refrén, jim zněly nezvykle. Byl to první dotek přece jen s trochu jiným světem. Ubytovali se rovněž po domech, které tak v jednom dni hostily dvě nepřátelské strany.*“¹⁸⁰

Několik dětí zaujalo, jakou kořist si vojáci oblíbili: „*Jeden z nich odhrnul rukáv a měl celou ruku od zápěstí až po rameno plnou náramkových hodin. Chlubil se tím.*“¹⁸¹ Kromě krádeže hodinek či jídla se s armádou táhl problém pití alkoholu a nebezpečí pro ženy a dívky. Protože vybraný vzorek pamětníků byl české národnosti, tak se u nich neobjevuje přímé svědectví o znásilnění, přesto je zdůrazněno, že se dívky a ženy před vojáky ukrývaly ve sklepech či na půdě¹⁸², aby se vojákům neobjevovaly na očích, než se fronta posune dál: „*Do našeho krytu přišli dva vojáci starší, kteří už nedělali tak dobrý dojem, když viděli tři mladá děvčata, nemohl je tatínek dostat od nás pryč. Stále přemlouval nejstarší z nás tři děvčat, aby s ním šla ven, že už se nestřílí a ona že se mu líbí. Nakonec se je podařilo oba ze sklepa vystrnadit.*“¹⁸³ Pamětník pocházející ze smíšeného prostředí Hlučina, který byl z války

---

¹⁷⁹ DDVD, Blatný, s. 39.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 38.

¹⁸¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Beranová, Zdeňka – Jak žili naši předkové, inv. č. K0004 – DDVD00014 (dále DDVD, Beranová), s. 13.

¹⁸² Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Knopp, Rudolf – Vzpomínky, inv. č. K0112 – DDVD00584 (dále DDVD, Knopp), s. 3; DDVD Grundová, s. 48; Mazal, s. 165.

¹⁸³ DDVD, Beranová, s. 13.

součástí Říše, ale popisuje znásilnění jeho maminky a sousedek: „*Kolem nás to bouchalo a jednou k rámu se ve sklepě objevil ruský voják se samopalem přes prsa a hledal „germana“.* Pak se vrhl na maminku a znásilnil ji. Její prosby a pláč jí nepomohly. My jsme leželi se sestrami vedle a čekali, kdy nás násilník zastřelí. Nebyla výjimkou, jak jsem později slyšel od sousedek. Nejhorší na tom byla mladá děvčata, na která Rusové pořádaly „hony“. To bylo zoufalého křiku a nářku po celém městě!“¹⁸⁴

Vzpomínáním na ruské a německé vojáky se zabývala ve své studii Radmila Švaříčková-Slabáková, která vidí obrat v paměti v 90. letech, kdy se mohlo začít otevřeně mluvit o zamlčovaných zločinech ruské armády, zatímco došlo k pozitivnímu posunu v hodnocení demokratického Německa, které se vyrovnalo se zločiny nacismu. Zatímco Rusko zůstalo neznámou cizí zemí, spojenou s dlouhým obdobím komunismu a událostmi jako srpnová okupace v roce 1968, což vede i k negativnímu obrazu „osvoboditelů“.¹⁸⁵

Ve zkoumaných pamětech němečtí vojáci nejsou obvykle zobrazeni jako mstící se a vraždící. Nevystupují tu jako původci zla, na rozdíl od ruských vojáků, jejichž činy byly detailně popisovány. Pamětníci nebyli přímými svědky násilností páchaných na civilním obyvatelstvu ke konci války. Jako příklad můžeme uvést vypálení obce Javoříčko, kde německé jednotky popravili všechny muže starších patnácti let.¹⁸⁶ Během pražského povstání byly děti ukryty a většina z nich nebyla svědky bojů na barikádách a násilností páchaných na německém civilním obyvatelstvu.

3.1.5. Česko-německé vztahy

Děti vnímaly říšské Němce jako nepřátele, kteří přišli okupovat jejich zemi. S Němci, kteří byli jejich sousedy již před okupací, však většina dětí nadále udržovala přátelské vztahy. Nedělaly mezi sebou velké rozdíly v národnosti a hrály si se svými kamarády bez rozdílu na jejich českou, německou nebo židovskou národní příslušnost. Pamětnice z Bílovce, kde žila většina Němců, popisuje národnostní vztahy následovně: „*Děti se k sobě chovaly pěkně, ty malé děti ještě nebyly tak zfanatizované. Nejhorší byli ti kolem patnácti, šestnácti, ti byli*

---

¹⁸⁴ DDVD, Lasák, s. 19.

¹⁸⁵ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, Rusové a Němci ve vícegeneračním vzpomínání na druhou světovou válku: či vzpomínky, či paměť?, in: Slovánský přehled roč. 106, č. 3 (2020), Historický ústav AV ČR, s. 609-633.

¹⁸⁶ Více: MRŇKA, Jaromír, Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019.

*nejvíce zfanatizovaní. Děti, ty spolu vycházely dobře, děti ty ano. To jenom rodiče ne, ti byli proti sobě. Já jsem si s německými dětmi taky hrála. To se nedělaly rozdíly.*¹⁸⁷

Pro děti byla daná národností situace příliš komplikovaná. Setkávaly se s německými sousedy, se kterými se přátelili. Avšak nevědomě dělaly rozdíly mezi jejich známými a německými okupanty, kteří byli jejich nepřátelé. Vnímaly nepřátele zvnějšku a střetávala se zde kolektivní identita my versus oni. Nicméně zmiňovali i německé sousedy, kteří podporovali nacistický režim či kolaborující Čechy. Těm často přisuzovaly negativní vlastnosti a popisovaly je jako celkově zlé, nepřijemné a nepřátelské lidi, kterých se děti bály: *„V Majdaleně byli dva Němci. Pan Fábera, důchodce, který býval lesním správcem. Jeho rodiče byli Němci a on byl přinucen přihlásit se k Němcům. Byl to slušný člověk, politika ho nezajímala a Hitlera odsuzoval. Druhý Němec byl Jan Novák, náš soused a tatínkův spolužák. To byl zlý člověk a lidi ve vsi se ho báli, byl zlý i na svoji ženu a k Němcům se dal proto, že obdivoval Henleina a Hitlera. Jejich jediný syn narukoval a z války se už nevrátil.*“¹⁸⁸

Pamětníci naopak vyzdvihují ty Němce, kteří jim poskytli pomoc nebo se k nim chovali slušně, protože je srovnávali s nacistickými fanatiky, kteří představovali nebezpečí pro jejich rodinu: *„I mezi Němci se občas našli slušní lidé. Jeden z okupačních důstojníků dělal se dvěma vojáky prohlídky v bytech, nemají-li občané nadměrné zásoby potravin. Protože bydlel se ženou v domě, který sousedil s naší zahradou, cílil se asi být naším sousedem a sotva se vojáci rozběhli po bytě, už je odvolal, zasalutoval a bylo po kontrole.*“¹⁸⁹

Zajímavé je, že většina mezilidských vztahů mezi Čechy je popisována v přátelském duchu a válka jejich okolí sblížovala proti společnému nepříteli: *„Lidé žili družně a svorně, válka je sblížovala. Takovým hlavním vědomím bylo, že všichni jsou Češi, stojí na jedné straně a drží při sobě.*“¹⁹⁰ Děti vnímaly, že si sousedé v době války pomáhají, například tím, že se varovali před hospodářskými kontrolami. Zdaleka ne všechny vztahy mezi Čechy byly tak harmonické. Část pamětníků zmínila, že si museli dávat velký pozor při poslechu zahraničního rozhlasu, protože by je sousedé mohli udat gestapu.¹⁹¹ Udavačství bylo podporováno nacistickými úřady a bylo příčinou strachu a nedůvěry mezi obyvateli. Nahlášené osoby

¹⁸⁷ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Fiurášková, Marie – Soužití Němců a Čechů v Bílovci před válkou a během ní, inv. č. K0112 – DDVD00574 (dále DDVD, Fiurášková), s. 1-2.

¹⁸⁸ DDVD, Bojanovská, s. 2.

¹⁸⁹ DDVD, Beranová, s. 12.

¹⁹⁰ DDVD, Blatný, s. 7.

¹⁹¹ DDVD, Fiurášková, s. 3.

mohly čekat vysoké tresty za delikty v řízeném hospodářství, přechovávání úředně nepřihlášených osob, hanlivé výroky proti Říši i za poslouchání zahraničního rozhlasu.¹⁹²

Přestože se děti během okupace bály německých vojáků, které potkávaly v ulicích, tak při osobním kontaktu je nepopisují jako nepřátelské okupanty. Toto je vidět zvláště ke konci války, kdy se vojáci ubytovávali u pamětníků. Dětem nedělalo problém se s nimi dorozumět, vycházely s nimi převážně dobře a dokonce popisují, že s nimi byla sranda a rádi si hráli s dětmi: „*Pak přišli do vsi ruští zajatci a němečtí vojáci, obsadili školu, ale to my jsme chodili již do měšťanky ve městě. Vojáci nás vozili na koních a byla na nás děti moc hodní.*“¹⁹³

Děti musely být opatrné nejen vůči Němcům, ale také se mít na pozoru před českými občany, kteří s nacistickým režimem kolaborovali: „*Ve vsi žil také jeden kolaborant, zajímavé, že už svým vzezřením takový dost nepříjemný. Odměřený, přezíravý, namyšlený. Jeho rodina nechala všechno stát, jak bylo a pro první čas, než se přezene vzedmutá vlna, tekla k příbuzným do města.*“¹⁹⁴ Jiná pamětnice popisuje zlého a krutého sedláka, který rovněž kolaboroval s Němci. I přesto, že z něho šel ohromný strach, tak děti chodily na tajné výpravy na jeho pole, kde kradly zeleninu či cukrovou řepu. Od rodičů za to byly vždy potrestány, ale v době nedostatku přídělů rodiče rádi využili i takto získané potraviny.¹⁹⁵

Vyhrocené národnostní vztahy ukazuje život pamětnice z česko-německé rodiny, která vzpomíná na rychlou změnu atmosféry v německé obci Stárkov¹⁹⁶, kde před okupací žili sousedé v přátelských vztazích bez ohledu na to, k jaké národnosti se hlásili a po okupaci se rodina stala terčem národnostním rozbrojů: „*Přišel rok 1939 a najednou se vše zhroutilo. Tatínek, který byl společenský a do té doby velmi oblíbený jak u Němců, tak u Čechů najednou pocítil odstup ze strany Němců. Došlo to tak daleko, že se nám Němci vyhýbali, před maminkou plivali /že si vzala Čecha/, děti po mně házely kamením. Když bylo nejhůře, odvezl nás tatínek se známými do Žamberka... Jen dva Němci z celého Starkova se nám nebáli kondolovat. Neodsuzovali jsme je, někteří byli zfanatizované nacisté, těch byla menšina, ale pochopili jsme, že ti ostatní by měli nepříjemnosti, kdyby se k nám hlásili.*“¹⁹⁷ Avšak její postavení, jakožto dítěte ze smíšeného manželství, se nezlepšilo ani v rámci českého prostředí

---

¹⁹² Maršálek, Pod ochranou hákového kříže, s. 192.

¹⁹³ DDVD, Klímová, s. 15.

¹⁹⁴ DDVD, Blatný, s. 41.

¹⁹⁵ DDVD, Radvanovská, s. 16.

¹⁹⁶ Obec Stárkov leží okrese Náchod a po mnichovské dohodě byla začleněna do Německé říše.

¹⁹⁷ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Nováková, Hela – Vzpomínky na dětství, inv. č. K0049 – DDVD00239 (dále DDVD, Nováková), s. 4.

v Červeném Kostelci, kde pamětníci ve škole čekali chladné přijetí od spolužáků, kteří odsuzovali jejího tatínka, že se oženil s Němkou.

Na děti z národnostně smíšených rodin cílila nacistická politika germanizace a snaha o asimilaci dětí, které měly být přijímány do německých škol: „*V roce 1944 k nám přišli dva Němci v civilu a přikázali rodičům, že mě musí posílat do německé školy, protože matka je čistokrevná Němka. Při neuposlechnutí mě rodičům odeberou a pošlou na převychování do Německa. To byla rána pro nás pro všechny. Začala jsem jezdit do německé školy do Poříčí u Trutnova. Bylo to dost kruté, jezdila jsem sama, německou gramatiku jsem neznala, spolužákyně se ke mně, až na výjimky, nechovaly přátelsky.*“¹⁹⁸ Přestup na německou školu byl pro pamětníci velmi náročný. Přestože doma mluvili česky i německy, tak studovala na českých školách, tudíž neznala německou gramatiku a výklad školní látky pro ni byl velmi těžký.

Děti dokázaly být empatické vůči svým německým vrstevníkům, kteří na konci války uprchli z Německa kvůli bombardování a ztrátě domova. Jedna pamětnice popisuje, jak se seznámila s německou dívkou, které překládala v obchodě a zpočátku si vyčítala, že se s ní kamarádí, když patří k nepřítelům. Německá dívka ji však vyprávěla, jak ztratila otce na frontě, letecké nálety zasáhly jejich domov, kde zemřela babička a nyní bydleli s dalšími uprchlíky v místním hostinci. Děti nechápaly nespravedlnost tehdejší doby, kdy v důsledku války musely trpět nevinné děti: „*Kdo je tedy vším viněn, proč trpí Lída [její židovská kamarádka], proč trpí Inge [německá dívka]? Proč trpí tolik lidí na světě? My jsme odpověď znaly, ale ona ji nepochopila, jen se celá chvěla a prosila nás, abychom ji doprovodily domů.*“¹⁹⁹

Děti byly svědky i vyrovnávání účtů s Němci na konci války. Jejich vzpomínky však poukazují na složitou situaci odsunu německých obyvatel. Pokud pamětníci zmiňují odsun, pak nehodnotí tento čin pozitivně. Děti pozorovaly, jak nejtěžší odklízecí práce museli dělat Němci.²⁰⁰ Jejich sousedé, se kterými neměly velké konflikty, se nyní museli vystěhovat ze svého domova. Reflektují, že do odsunu byli na základě kolektivní viny zařazeni všichni německé národnosti, i ti, kteří nepodporovali nacistický režim: „*Tatínek byl opět listonošem a nemohl přenést přes srdce odsun plačících Němců, kteří se s ním loučili. Jak už to tak bývá,*

---

¹⁹⁸ DDVD, Nováková, s. 4.

¹⁹⁹ DDVD, Třebická, s. 58.

²⁰⁰ DDVD, Fiurášková, s. 4.

*často byli odsunuti nevinní lidé a ti, co měli něco na svědomí zůstali, protože takoví lidé se umějí pohybovat ve všech vodách i kalných.*²⁰¹

Pamětníci pocházející ze smíšených česko-německých rodin se museli na konci války vyrovnat s nenávislnou národnostní atmosférou, která byla namířena i proti nim. Smíšené rodiny nebyvaly národnostně vyhraněné a někteří je považovali za Němce. Otec jedné pamětnice byl Němec a musel sloužit ve wehrmachtu. Válku přežil v americkém zajetí, ale ke konci války byl nezvěstný a jejich rodinný majetek jim byl odebrán. Autorka popisuje složitou situaci, ve které se rodin ocitla, ale naštěstí nebyla zařazena do odsunu: *„Když se vše trochu uklidnilo, zašly jsme se podívat domů. Už jsme neměly kam jít. Celá vesnice byla odsunuta a náš byt zapečetěn. Tatínek byl Němec, takže vše propadá státu. A tak jsem zažila opět ústrky a nevýhody dítěte ze smíšeného manželství. Byly jsme na obtíž příbuzným, maminka se zhroutila, otevřela se ji stará kaverna. Měla TBC. Nebyly léky. Neměla jsem tátu, máma na smrt nemocná, připadala jsem si někdy nenormální, protože jsem nevěděla, co mám dělat.*“²⁰²

Po ukončení vysídlovací akce roku 1946 zůstalo v Československu pouze okolo 200 tisíc Němců, většinou ze smíšených manželství nebo po potvrzení aktivního protinacistického odboje.²⁰³ V poválečné době byl transfer prezentován jako jediné řešení problému menšin a nemožného soužití po prožitku okupace, se kterým souhlasil celý národ.²⁰⁴ Pamětníci s odstupem času hodnotí odsun negativněji. Znali Němce, kteří nebyli fanatickými nacisty, a přesto museli odejít ze svého domova. Od počátku 90. let se rovněž otevřeněji hovoří o násilnostech vykonaných na německých civilistech, což mohlo ovlivnit i názory na události, které lidé v té době hodnotili i kladně.

Zvláště vyhraněná národnostní situace byla v Praze. Ta byla zničená po květnovém povstání a němečtí civilisté zde byli využíváni na úklidové práce. Děti byly ale i svědky davového lynčování civilistů, upalování a zastřelení Němců.²⁰⁵ Toho byl svědkem i pamětník, jemuž nacisté popravili otce, avšak cítil lítost vůči civilistům, kteří zde museli pracovat a byli ponižováni: *„Když jsem vstoupil do Mostecké ulice, vidím, že je tu překážka, kterou právě nějací lidé rozebírají. Všechny dlažba od náměstí až k Josefské ulici byla vytrhána a kostky*

---

²⁰¹ DDVD, Nováková, s. 4.

²⁰² DDVD, Šupíková, s. 20.

²⁰³ BRENNER, Christiane, Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948, Praha 2015, s. 141.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 140-142.

²⁰⁵ Více: MRŇKA, Limity lidskosti, s. 141-148.

navršeny na barikádu. Před ní zde stá chlap s páskou na rukávě a s puškou v ruce. Dohlížel na skupinu několika Němců-civilistů, kteří odnášeli v rukách dlažební kostky z barikády, a dláždili jimi provizorně Mosteckou ulici... Pozoruj, že všichni mají na zádech vápnem namalovaný hákový kříž. Kluk, který mohl být starý asi jako já, byl vysvěcen z košile a na holých zádech měl hákový kříž namalovaný nějakou červenou barvou. Byla tam také jedna žena a několik starších mužů. Pracovali usilovně, hlavy skloněné, nedívali se nalevo ani napravo, aby o nikoho nezavadili pohledem... Některým kolemjdoucím a čumilům se tato podívaná líbila, plivali na Němce a nadávali jim. Sem tam si někdo přisolil nějakou tu ránu nebo kopanec. Obešel jsem barikádu a uvažoval o tom, co asi ten kluk komu udělal. Možná, že po někom střílel z okna nebo jen asi s mámou nestačili z Prahy utéct. Co já vím? A co ti lidí, kteří na ně plivali nebo je kopali – co je to asi za mstitele? Jak to, že já, který přišel o tátu a jsem z toho stále bolavý na duši, nemám valnou chuť s někým si vyřizovat účty? “²⁰⁶

V hlavním městě panovalo chaotické bezvládí, kdy bylo násilí společensky přijímanou normou a využíváno pro lidové odplaty. Další pamětník níže popsal surovost, se kterou se někteří Češi chovali k civilním Němcům a zajatcům německé armády: *„Naší ulicí vedli zajatce wehrmachtu z nichž možná 90 % byli strhaní dědulové z nichž jeden se mi zapsal do paměti na vždy. Měl totiž utrženou pravou tvář tak, že mu zuby byly vidět z boku. Dovedu pochopit, že válka je válka, ale již tenkrát jsem nemohl pochopit proč na ty zubožené postavy nejvíce plivali a házeli kamení ti, kteří ještě pár dnů předtím odebírali noviny „Der Neue Tag“. Vrchol surovosti jsem však viděl v ulici U rajské zahrady. Barikádu tam odklízeli němečtí civilové a dozor nad nimi měl asi 16ti letý pan V. v uniformě RG [Revoluční gardy]. Viděl jsem, když tento hrdina ranou z pistole zastřelil nejméně 60ti letého starce jen proto, že nemohl zmoci těžký obrubník. “²⁰⁷*

Myšlenkový svět dětí rozlišoval mezi Němci, které znaly jako své sousedy a kamarády a těmi, které vnímaly jako nepřátele, kteří přišli z Německa okupovat jejich zemi. Děti pocítovaly empatii ke svým vrstevníkům jakékoliv národnosti, zvláště pak k německým občanům na konci války, kteří se museli vystěhovat a byli lynčováni na ulicích. Vyzdvihovali české i německé spoluobčany, kteří jim vypomáhali v těžké době národa. I přes to že popisovali soudržnost mezi sousedy, tak se objevovaly případy kolaborace, před kterými si děti musely dávat pozor.

---

²⁰⁶ DDVD, Mazal, s. 153-154.

²⁰⁷ DDVD, Bejšovec, s. 17.

3.2. Školní docházka

Školství se záhy po okupaci dostalo do středu zájmu nacistického režimu, který chtěl změnit školní vzdělávání českých dětí, snížit jeho úroveň, vymýtit český dějinný mýtus a vychovat mladou generaci k říšské myšlence.²⁰⁸ Děti vnímaly změny v rámci školního systému a výuky jednotlivých předmětů a byly si vědomy, že to, co slýchávají doma nesmí ventilovat ve školách. Od počátku válečného konfliktu byla školní docházka poznamenána hospodářskými komplikacemi a častým odpadáním výuky. Školy byly uzavřeny i v osudové dny vzniku protektorátu 15. 3. 1939 a počátku druhé světové války 1. 9. 1939. Pamětníci si počátek školního roku 1939 zapamatovali nejen, protože to mohl být jejich první návštěva školní či první školní den po prázdninách, ale také, protože se toto datum zapsalo do historie.²⁰⁹

Pamětníci v době války začínali studovat či již studovali obecnou školu. Část z nich po vychození čtyřleté/pětileté docházky obecné školy pokračovala na měšťanské (hlavní) školy či gymnázia. Kromě samotného vzdělávacího procesu si vzpomínají i na běžný školní život, své učitele a spolužáky. Nedílnou součástí jsou také popisy prostor školy, tříd a školních pomůcek. Jako školní psací potřeby se používaly perka s kalamárem: „*Všechny školní potřeby si každý musel koupit, a tak se kupovala i obyčejná tužka, až když se dopsala, a to jen jedna. Psalo se pérkama do násadky a v lavicích byly kalamáře.*“²¹⁰ Kromě těchto pomůcek se i nadále používaly břidlicové tabulky, aby se na školách šetřilo papírem, který byl během války nedostatkovým zbožím: „*Tenkrát jsme do školy nosili břidlicovou tabulku s písátkem a houbou, připevněnou špagátem k tabulce. Houba čouhala ze školní brašny a při chůzi se houpala sem a tam. Tabulka byla orámovaná prostým dřevěným rámem.*“²¹¹ Děti se až do roku 1941 učily psát kurentem/švabachem, což nacistická administrativa zrušila a zavedla psaní latinským písmem: „*Psalo se švabachem a slabikář i početnice byly pochopitelně rovněž psány švabachem. Latinkou jsem se začal učit psát až ve 3. třídě, kdy to nařídili německé školské úřady.*“²¹²

Paměťové stopy ovlivnily i čichové smysly, díky kterým si pamětník vybavil nejen používání inkoustu, ale i vybavení ve třídě, jehož neodmyslitelnou součástí byla kamna:

---

²⁰⁸ NĚMEC, Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace, s. 69.

²⁰⁹ DDVD, Šupíková, s. 18.

²¹⁰ DDVD, Peltanová, s. 15.

²¹¹ DDVD, Lasák, s. 16.

²¹² Tamtéž, s. 16.

„Tento odér ještě doplňovala vůně inkoustu, který byl nalit do kalamářů v každé lavici a byl cítit jakoby trpce. V zimě pak tento pugét školního ovzduší doplňoval ještě horký a dusivý pach uhlí z uhláků u velkých železných kamen.“²¹³

Starší děti, které začaly školní docházku v meziválečné republice, si vybavovaly, jak se vizuálně proměnila třída protektorátními nařízeními, které například nařizovaly odstranit obrazy prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše.²¹⁴ Portréty prezidenta Beneše byly zakázány již během druhé republiky a musely být odevzdány okresním úřadům.²¹⁵ Říšský protektor Neurath nařídil v září roku 1939 odstranit ze škol závadné obrazy, jako např. legionářské scény a výjevy bojů s Němci. Obrazy československých prezidentů vystřídaly obrazy německého vůdce Adolfa Hitlera a protektorátního prezidenta Emila Háchy. Roku 1941 bylo nadále nařízeno odstranit obrazy připomínající samostatné Československo, její významné osobnosti a připomínající období, kdy stál český národ proti německému.²¹⁶ V roce 1943 se nadále vedly diskuze o výzdobě a o odstranění křížů z přední stěny tříd. To však vyvolalo odpor ze strany katolických katechetů, a nakonec kříže ve třídách zůstaly.²¹⁷ Pamětníci si vybavují kříže visící přední straně, které byly přesunuty na boční stranu třídy. Kříže byly nakonec během války přidělány i ve třídách, kde předtím nebyly: *„V roce 1941 - to mne bylo čtrnáct let - přišlo do školy nařízení, že mimo obrazy Hitlera a Háchy musí být ve třídě přidělán i kříž. Na tuto práci jsem byl vybrán já a ještě dva kamarádi.“²¹⁸*

Na obecných a měšťanských školách byly nadále přítomné tělesné tresty. Děti byly bity pro jejich kázeňské prohřešky a vyrušování během výuky. Vzpomínky na tresty rákoskou byly častější, než bychom si mysleli. To že bití rákoskou nebylo žádnou výjimkou dokládá i fakt, že rákosky byly prodávány v papírnictví spolu s ostatními školními potřebami.²¹⁹ Pamětníci ale popisují řadu různorodých fyzických trestů: *„Učitel používal ještě celou škálu jiných fyzických trestů, od „buráků“ přes „kotletky“, k sekání rákoskou do dlani nebo ukazovátkem přes prsty shora. Stání v koutě s předpaženými rukama, na kterých bylo nutno udržet ukazovátka, už patřilo k trestům mírným.“²²⁰*

---

²¹³ DDVD, Mazal, s. 46.

²¹⁴ DDVD, Fojt, s. 10; Mazal, s. 46; Rajský, s. 11.

²¹⁵ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 43

²¹⁶ MORKES, Československé školy v letech 2. světové války, s. 11.

²¹⁷ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 45.

²¹⁸ DDVD, Rajský, s. 11.

²¹⁹ DDVD, Mazal, s. 70; Klímová, s. 14.

²²⁰ DDVD, Mazal, s. 70.

Školní výuka byla v průběhu války přerušována problémy válečného hospodářství či blížící se frontou. Vánoční prázdniny byly v průběhu let protahovány o tzv. „uhelné prázdniny“ kvůli nedostatku topiva ve veřejných budovách. To, že školní docházka odpadávala, se dětem líbilo, protože měly více času na jejich mimoškolní zimní radovánky: *„S prvním sněhem netrpělivě čekali, až přituhne a jako obvykle vypuknou uhelné prázdniny. Po Vánocích se dočkali. To pokaždé přinesli ráno do školy jen úkoly z předchozího dne, v promrzlé třídě si napsali nové, celou dobu v kabátech, a hurá ven. Snad všichni ze školy zaplavili kdejaký svah s lyžemi a sánkami.“*²²¹

Vyučování odpadávalo i kvůli sběrové činnosti a využívání dětí kvůli nedostatku pracovních sil. Školy byly povinny splnit plán sběru odpadových surovin a děti byly zapojeny do sbírání starého papíru, kostí, hadrů, železa, léčivých bylin a plodů (např. šípků, kaštiny, bukvice, žaludy atd...): *„Škola neplnila plán sběru odpadových surovin, což mohlo být hodnoceno jako sabotáž, proto ředitel školy zrušil vyučování, a my jsme museli do okolí jít prolézat domy a kdejaké dvorky, a sbírat starý papír, kosti, hadry a železo. Kdo však měl tehdy takové věci na vyhazování! Všechno se raději doma spálilo v kamnech, takže nejlépe se sbíralo na Ořechovce, kde ve vilách bydleli většinou Němci... Většinou jsme v tom rajonu dobře uspěli, protože německé hospodyně rády a dychtivě přispívaly něčím do sběru pro konečné vítězství Říše! Naši lidé nás odbývali slovy: „Kde to máme pořád brát! Nic nemáme!“*²²²

Školní vyučování bylo ke konci války narušováno leteckými nálety a s přesunem fronty do protektorátu bylo na nějakou dobu zrušeno: *„Tehdy koncem března nebo začátkem dubna, už si přesně nepamatuji, nám skončilo vyučování. V ulicích nastal nezvyklý pohyb německých vojsk. Zásobování vázlo, postupně se uzavíraly obchody i jiné veřejné instituce. Lidé přestali chodit do práce, v ulicích začalo být nebezpečno, fronta se rychle přibližovala. Země se otrásla vzdálenými i bližšími detonacemi, nedaleko štěkaly kulometry a bylo zřetelně slyšet i střelbu z pušek.“*²²³ V místech, kde to bylo bezpečné, děti docházely na vyučování do jiných společenských místností nebo si zde vyzvedávaly domácí úkoly. Jako děti v každém období pociťovaly radost, že jim odpadla výuka a oni mohly trávit svůj volný čas jinými aktivitami a pozorováním shonu okolo válečné situace: *„My, děti, jsme se ovšem těšily, že budeme mít dlouhé prázdniny, za kterých si budeme jednou za týden chodit do školy pro úkoly. Učení nebylo mnoho, zvládli jsme je za dva tři dny a ostatní čas byl náš. Dospělí nám*

---

²²¹ DDVD, Blatný, s. 29-30.

²²² DDVD, Mazal, s. 81.

²²³ DDVD, Grundová, s. 47.

*neukládali mnoho práce, říkali si, bůhví, co děti čeká, ať se ještě baví, dokud to jde.*²²⁴ Avšak odpadááním a později rušením vyučování utrpěla kázeň dětí, jejich úroveň znalostí a schopnost udržet pozornost po opětovném návratu do školy.

Školní budovy se od počátku okupace využívaly k ubytování vojsk či pro lazarety. Děti tudíž musely chodit do jiné školy a některé docházely pěšky větší vzdálenost než dosud. Vesnické děti chodily společně do nejbližších škol v sousední větší vesnici či blízkého města. Bylo běžné mít třídy s více ročníky. Kvůli slučování škol muselo probíhat vyučování na dopolední a odpolední směny, aby se vyřešil problém s nedostatkem školních prostorů. Střídavé vyučování probíhalo tak, že část tříd měla jeden týden vyučování odpoledne a druhý týden odpoledne.²²⁵ Kvůli střídání dětí v malých třídách se rychleji šířily nakažlivé nemoci, protože se místnosti nedostatečně dezinfikovaly a nestihly se vyvětrat.²²⁶ V této době bývaly školy rozděleny na dvě samostatné oddělení, jedna půlka byla dívčí a druhá chlapecká a kvůli odděleným vchodům se někde nemusely děti vzájemně ani potkávat.

V pamětech dětí také utkvěly mnohé výstupy učitelů, kteří se přes nebezpečnost doby snažili děti vychovávat k národnímu cítění a nenápadnými odkazy a dvojsmysly ovlivňovat jejich pohled na nacistický režim: *„Z jeho hodin češtiny si pamatuji dodnes rozborý básní, kterými nám přibližoval poklady našeho jazyka. Byl to také ostatně jediný předmět, při kterém mohl učitel něco důležitého vsadit do duše žáka o jeho vlasti a národu. Slyším dodnes jeho přednes básní Jana Nerudy, Jiřího Wolкера nebo J. V. Sládka a co vše o nich po přednesu zajímavého povídal.*²²⁷ Mnoho učitelů taktizovalo, snažilo se dál vzbuzovat lásku k českému národu a při výkladu se objevovaly náznaky jejich protinacistického postoje. Část inteligence se během okupace zapojila do odbojové činnosti. Jedním z takových učitelů byl Jan Kratochvíl, řídící učitel na obecné škole jedno z pamětníků, který byl jako legionář předčasně pensiován v březnu 1941.²²⁸ Následně se účastnil domácího odboje a byl roku 1943 uvězněn

---

²²⁴ DDVD, Třebická, s. 50.

²²⁵ DDVD, Rajský, s. 12.

²²⁶ BUBEN, Václav (eds.), Šest let okupace Prahy, Orbis, Praha 1946, s. 232.

²²⁷ DDVD, Mazal, s. 73.

²²⁸ Nařízení o hromadném pensionování státních zaměstnanců a učitelů bylo vydáno roku 1940. Byli donuceni odejít starší učitelé 55ti let a učitelky starší 50ti let. Smyslem bylo zbavit se učitelů spjatých s demokratickým duchem první republiky.

v Brně, později ve Vratislavi. Z vězení byl propuštěn ještě toho stejného roku s podlomeným zdravím.²²⁹

Nacistický režim nedůvěřoval českým učitelům pro jejich národní smýšlení, ale nemohl se bez nich obejít kvůli nedostatku německých učitelů a jejich vysoké odborné úrovni. Proto byly od roku 1941 pořádány přeškolovací kurzy v Rankenheimu u Berlína pro učitele dějepisu, zeměpisu, přírodopisu a češtiny. Kurzy měly předat nacionálně socialistický výklad dějin, přeměnit názory českých učitelů či je alespoň zastrašit.²³⁰

Povinně vyučovaným jazykem podle nových školních osnov se stala němčina. Kvůli zvýšenému počtu vyučovacích hodin němčiny nebylo snadné doplnit počet kvalifikovaných učitelů do všech obecných a měšťanských škol. Někteří učitelé museli na sebe převzít tento úkol, či do škol přicházeli němečtí obyvatelé ze Sudet. Během prvních vyučovacích měsíců ještě nebyly k dostání vázané učebnice němčiny, proto děti dostávaly jednotlivé tiskové archy na pokračování.²³¹

Výuka němčiny však byla velmi efektivní pro styk s německými úřady a vojáky. Mnoho dětí překládalo pro své rodiče během komunikace s Němci, neboť se zkrátka ve škole naučily i praktické fráze pro každodenní komunikaci. Bylo to pro ně užitečné i během posledních týdnů války, kdy se v některých domácnostech ubytovávaly ustupující německé jednotky a dětem nevadila komunikace s vojáky.²³² Jeden z pamětníků potvrzuje, že se během války naučil velmi dobře mluvit německy a ovládal i terminologie z dalších předmětů, které byly vyučovány německy: „*Naše profesorka němčiny a třídní v prvních letech, prof. Božena Nováková, byla ovšem rozumnější a snažila se nacistické nesmysly odbýt co nejrychleji. Naučila nás však dobře základům mluvnice i konverzace, a na konci války jsme uměli německy velmi dobře. Němčiny mělo být při studiu ovšem ještě více: v osnovách byla např. tzv. Deutschgeschichte, dějiny, předmět, který se měl učit jen německy.*“²³³ Stejně jako německý jazyk tak byla do výuky jiných předmětů zakomponována rasová teorie a říšská myšlenka, což mělo vést k převýchově a postupné germanizace dětí.²³⁴

---

²²⁹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Zahradníček, Ladislav – Když jsme chodili do obecné školy ve Stařči, inv. č. K0085 – DDVD00420 (dále DDVD, Zahradníček), s. 24.

²³⁰ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 74-77.

²³¹ DDVD, Mazal, s. 76.

²³² DDVD, Blatný, s. 35-36.

²³³ DDVD, Šesták, s. 2-3.

²³⁴ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 42.

Hlavní znalostí ve výuce němčiny byla věta, která se mnohým vryla do paměti: „*Adolf Hitler war in zwanzigsten April achtzehnhundert neunundachzig in Braunau geboren!*“. Samozřejmostí byla i znalost hymny „*Deutschland, Deutschland über alles*“²³⁵, jejíž výuku v hodinách němčiny a zpěvu nakázal příkaz ministerstva školství v dubnu 1941.²³⁶ Vůdcovy narozeniny byly nejen nezbytnou znalostí, ale nahradily i oslavy československých státních svátků. Školní výuka byla omezována protektorátními festiviti, mezi které patřila oslava zřízení protektorátu (15. března) a Hitlerovy narozeniny (20. dubna).²³⁷ Avšak pamětníci školní ani veřejné slavení blíže nepopisují a hlavní vzpomínkou se stala ona věta z hodin němčiny. Žáci rovněž museli vzdávat poctu nacistickým vlajkám a před začátkem vyučování zdřavit zdviženou pravicí: „*Ministr školství Emanuel Moravec viděl za nezbytné, abychom dokonale ovládli árijský pozdrav! Proto jsme zdviženou pravicí zahajovalo každodenní vyučování. Že bychom si připadali nějak „hoch und über“ však nemohu potvrdit.*“²³⁸

Největší zásah do školských osnov a výuky se týkal „předmětů utvářejí názor“ mezi, které se zařadil dějepis, zeměpis, církevní dějiny a dějiny literatury. Učebnice těchto předmětů byl v prvním válečném školním roce začernovány a nevyhovující stránky byly i vytrhovány. Ve školním roce 1940/1941 byly učebnice dějepisu zakázány a pracovalo se na vypracování učebnic nových, vyhovujících politickým poměrům.²³⁹ Samotní pamětníci mají minimum poznámek k výuce dějepisu a ostatním „předmětům utvářející názor“, protože byla jejich výuka roku 1941 pozastavena pro nedostatečnou způsobilost českých učitelů. Pamětníci zmiňují zrušení výuky dějepisu i proměnu ve výuce zeměpisu, ve kterém si museli pamatovat německé názvy českého místopisu: „*Ze školních předmětů vymizel český dějepis a vyučování zeměpisu dostalo jinou podobu. Největší naše přehrada je u Vöttau-Bítova na Mähren-Moravě. Řeka Moldau-Vltava se vlévá u Melnik-Mělníka do Elbe-Labe‘ museli odpovídat žáci.*“²⁴⁰ Některé předměty byly vyučovány v němčině pro větší prohloubení znalostí jazyka, právě jako výše zmíněný zeměpis. Toto však mělo ale i za následek, že žáci výkladu pořádně nerozuměli a kvůli osekání látce byly jejich znalosti na horší úrovni: „*Zeměpis Čech a*

²³⁵ DDVD, Mazal, s. 80-81; Třebická, s. 26.

²³⁶ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 45.

²³⁷ Tamtéž, s. 45.

²³⁸ DDVD, Mazal, s. 80.

²³⁹ ŠUSTOVÁ, Magdaléna, Výuka dějepisu na českých středních školách v Protektorátu Čechy a Morava, in: XIII. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: dějiny středního školství na Jesenícku. Sborník referátů, Jeseník 2013, s. 93-94.

²⁴⁰ DDVD, Třebická, s. 26.

*Moravy se vyučoval v rámci zeměpisu Velkoněmecké říše. Ten se učil ve vyšších ročnících jen německy, takže jsme polovině látky nerozuměli.*²⁴¹

Protektorátní ministerstvo školství zavedlo od školního roku 1943/1944 šestistupňové známkování kvůli poklesu úrovně znalostí. Pětka byla stále nedostatečnou, ale předpokládala žákovu nápravu, zatímco šestá známka byla udělována nevyhovujícím žákům. Takto vzpomínal jeden pamětník, který se z tohoto nařízení radoval, neboť „...taková čtyřka, kterou jsem míval také na vysvědčení, byla v tomto nouzovém školství jakoby docela slušnou známkou!”²⁴²

Notenstufen Stupnice známek	Noten Známky	Betragen Chování	Fortgang Prospěch
	1	1	lobenswert chvalitebné
2	2	befriedigend uspokojivé	gut dobrý
3	3	nicht befriedigend neuspokojivé	befriedigend uspokojivý
4	4	—	ausreichend dostatečný
5	5	—	mangelhaft solva dostatečný
6	6	—	ungenügend nedostatečný

Známkovací stupnice (DDVD, Vondra)

Pamětníky zasáhla provedená restrukturalizace školství platící od školního roku 1941/1942, při které byly omezeny měšťanské a střední školy ve prospěch odborných škol sloužících pro válečnou ekonomiku. Jak bylo zmíněno v předchozích kapitolách, tak měšťanské školy se staly výběrovými, kam žáci museli splnit přísné přijímací zkoušky, a byly přejmenovány na školy hlavní. Obecná škola byla zkrácena na čtyřletou a hlavní škola se rovněž stala čtyřletou a navštěvovaly ji děti od 10 do 14 let. Většina pamětníků i přes jejich omezování a rušení pokračovala ve studiu na měšťanské školy. Část z nich měla to štěstí a nastoupila před provedenou reformou, neboť měšťanky byly skoro v každé větší obci. Kvůli rušení některých měšťanských a středních škol musely děti docházet pěšky či na kole do vzdálenější školy ve vedlejší městě, kam často chodily společně s dětmi ze stejné vesnice: „Do měšťanské školy jsme chodili do Golčova Jeníkova, vzdáleného cca 5 km od nás. První rok jsem chodila pěšky, potom jsem dostal kolo. Jezdila jsem na něm do školy i v zimě, pokud nebylo náledí nebo moc sněhu.”²⁴³

Měšťanské školy se širším a kvalitnějším vzděláním byly omezovány, aby se snížila vzdělanost české mládeže a byly preferovány odborné školy pro zisk kvalifikovaných dělníků do válečné ekonomiky.²⁴⁴ Děti měly menší svobodu při výběru budoucího povolání a vysněné školy a s komplikacemi způsobenými protektorátní správou se setkal i další pamětník: „Z páte

²⁴¹ DDVD, Mazal, s. 80.

²⁴² Tamtéž, s. 82.

²⁴³ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Kudrnová, Eliška – Vzpomínky, inv. č. K0038 – DDVD00184 (dále DDVD, Kudrnová), s. 6.

²⁴⁴ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 54-55.

třídy obecné jsme museli jít rovnou do druhé měšťanky, protože Říše potřebovala, co nejvíce dělníků, takže čtyřletou měšťanku považovala asi za zbytečný přepych.“²⁴⁵ Během posledního ročníku měšťanské školy se musely děti dostavit na pracovní úřad, kde se rozhodovalo na základě pololetního vysvědčení, kam by měl žák dále směřovat, a pro jakou oblast výroby ve prospěch Říše bude student vyučován.²⁴⁶

Žáci se mohli také rozhodnout pro studium na gymnáziích, na které se hlásili po ukončení pátého či později čtvrtého ročníku: „*Na gymnasia jako nejvyšší české vzdělávací ústavy bylo v roce 1942 tedy možné vstoupit po absolvování páté nebo čtvrté třídy obecné. Aby to nebylo tak jednoduché, byla přijímací zkouška velmi obtížná, třídní internátní. Konala se v Salesiánském chlapeckém domově v Praze VIII-Kobyliších, kde jsme dělali písemné i ústní zkoušky, navíc byla zvláště pečlivě sledována tělesná zdatnost, bylo však hodnoceno i naše chování během jídla a spaní a byli jsme posuzováni i podle rasových kritérií (blondáci měli přednost).*“²⁴⁷ Na střední školy bylo rovněž zavedeno omezené přijímání žáků a smělo být přijato nejvýše 10 %.²⁴⁸ Pro přísně výběrové studium na gymnáziích musely žáci splnit náročné zkoušky: „*Po čtvrté třídě jsem po složitých zkouškách – němčina, čeština, matematika, tělocvik – tři dny psychotechnické zkoušky, rasová prohlídka – začala studovat na gymnasiu, a to byl konec dětství.*“²⁴⁹ Jak bylo zmíněno již v první části textu, tak se žáci přijímání na střední školy, se museli podrobit i rasové prohlídce. Pro přijetí na gymnázium nezáleželo pouze na vysokých znalostech dítěte, ale i na jeho rasové kategorii. Redukce českých středních škol byla vnímána jako nástroj k poněmčování.²⁵⁰

Gymnázií se rovněž dotkla restrukturalizace a z dřívějších typů středních škol zůstala pouze chlapecká, dívčí a smíšená reálná gymnázia a klasické gymnázium pouze pro chlapce. V důsledku rušení středních škol se i stávalo, že žáci nemohli na školu nastoupit, protože se po prázdninách již neotevřela a nezbylo jim nic jiného, než jít pracovat do továrny: „*Na konci školního roku 1943-1944 jsem my, patnáctiletí, museli všichni jít na pracovní úřad a tam německy nahlásit své plány do budoucna. Já jsem chtěla navštěvovat Rodinnou školu.*

---

²⁴⁵ DDVD, Mazal, s. 70.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 101-102.

²⁴⁷ DDVD, Šesták, s. 1.

²⁴⁸ PASÁK, Tomáš, Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace, in: VEBR, Lubomír (ed.), In memoriam Zdeňka Fialy: Z pomocných věd historických, Praha, Univerzita Karlova 1978, s. 235-236.

²⁴⁹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Hánová, Jiřina – Vánoce malé plzeňské školačky za druhé světové války, inv. č. K0019 – DDVD00080 (dále DDVD, Hánová), s. 39.

²⁵⁰ BRANDES, Germanizovat a vysídlit, s. 305.

*Povoleno. Udělaly jsme přijímací zkoušky, ale v září už školy neotevřely. Znova na pracovní úřad...*²⁵¹

Pamětníci povinnou osmiletou školní docházku splnili vystudováním obecné a měšťanské školy či gymnázií, po kterých pokračovaly na odborné školy či se zapojili do pracovního procesu podle představ Říše. Žáci neměli během války možnost pokračovat ve studiu na vysokých školách, neboť byly od listopadu roku 1939 uzavřeny. Uzavřením školní docházky, tak pro ně končilo jejich bezstarostné dětství. Přestože školství bylo poznamenáno mnoha nacistickými opatřeními a nacisté se snažili snížit vzdělanostní úroveň české mládeže, tak jejich školní období doprovázely stejné starosti a radosti jako děti v jiném období: „*V našem životě se nic nezastavilo. Dál jsme chodili do školy, měli strach ze zkoušení, dál se nám vlekly hodiny přírodopisu, matematiky.*“²⁵²

3.3. Volný čas

Důležitou součástí dětského světa je trávení volného času mimo školní výuku. Tato část dne zahrnuje nejen dětské hry a pobyt venku, ale také výpomoc rodičům v domácnosti a v hospodářství, stejně jako účast v organizovaných aktivitách ve spolcích. Volnočasové aktivity tak tvoří značnou část náplně života dětí. Kapitola se zaměří na vzpomínky týkajících se dětských her, které utkvěly v paměti skoro všem, na povinnosti v domácnosti, na návštěvu protektorátních kin, které bylo velmi oblíbenou zábavou nejen dětí a na sdružení dětí v Kuratoriu pro výchovu mládeže.

Děti, vyrůstající uprostřed válečného konfliktu, si ponechaly dětské radovánky i během ponuré doby protektorátu. Možná právě naopak si doba druhé světové války více žádala útěk k zábavě, která s odstupem času vytváří představu bezstarostného dětství. Pamětníci proto popisují řadu hraček a her s kamarády, které jim přirozeně utkvěly v paměti. Nostalgické vzpomínání na dětství je tak doplněno o řadu vyprávění týkajících se nejoblíbenější hračky a dětských dobrodružství. Děti se bezprostředně nedotýkala válka každý den, byly schopné nevnímat německou okupaci, zvykly si na protektorátní změny a užívaly si dětství během hraní: „*Tento dětský věk si asi nemůže nechat vzít právo na dětství, na radost*

---

²⁵¹ DDVD, Beranová, s. 12.

²⁵² DDVD, Třebická, s. 30.

ze života, na bezstarostné veselí, i když v historickém čase probíhá třeba právě v nejméně příznivých podmínkách. Touha po radosti je asi silnější, než rány osudu!“²⁵³

3.3.1. Dětské hry

K dětskému věku neodmyslitelně náleží hračky. V polovině 20. století nebylo obvyklé, aby děti byly zavaleny hračkami jako v dnešní době, ani k narozeninám či vánočním svátkům nedostávaly velké množství darů. Během válečných let se množství hraček a knih ještě snížilo. Často byly hračky vyráběny členy rodiny, staršími sourozenci nebo byly po nich děděny.

Obliba hraček mezi dívkami ve srovnání s dneškem se příliš nelišila. Dívky si často hrávaly s panenkami, které byly vyrobeny z dřeva a textilu. Tyto materiály byly výhodné díky jejich dostupnosti i možnosti domácí výroby. Přestože byly hadrové panenky považovány za „obyčejné“, byly mezi dětmi velmi oblíbené, protože byly odolné a snadno přenosné.²⁵⁴ Již v 19. století nastal zlom ve výrobě hraček, kdy začaly být průmyslově a sériově vyráběny, avšak domácí výroba hraček přetrvávala až do období protektorátu.²⁵⁵ Dívky v dětském věku se často naučily šít, čehož využily k výrobě oblečků pro své panenky: „Šila jsem velice ráda šatičky i svým kamarádkám. Látkové ústřižky jsem si vyprosila v sousedním krejčovství.“²⁵⁶ Dřevěný materiál byl také využíván pro chlapecké hračky, které často vyřezávali otcové, starší bratři či samotné děti. Oblíbenými dřevěnými hračkami se stali různé pušky, koníci či figurky.²⁵⁷

Dětský kočárek s panenkou
(DDVD, Bidlo)

Dětem byla dána volnost pohybovat se s kamarády po vesnicích i městech. Při hraní trávil velkou část dne venku. Hrály si v lesích, ale i na ulicích, kde ani ve městech stále nejezdilo mnoho aut, a proto bylo pro děti bezpečné pobíhat mezi domy: „Po silnicích nejezdila auta, po obou stranách na chodnicích rostla obyčejná tráva, takže jsme hodně času

²⁵³ DDVD, Mazal, s. 66.

²⁵⁴ DDVD, Klímová, s. 6.

²⁵⁵ LENDEROVÁ, Milena, K hříchu i k modlitbě: Ženy v minulém století, Mladá fronta, Praha 1999, s. 35.

²⁵⁶ DDVD, Kudrnová, s. 4.

²⁵⁷ DDVD, Kopecká, s. 9; Kudrnová, s. 4.

*trávili venku hraním si s balonem, šprtáním kuliček do důlku, skákáním po čtvercích a hraním na písku.*²⁵⁸

Kromě běžných dětských aktivit jako míčové hry, kuliček a skákání, děti také hrály na školu, na obchod, na lupiče či indiány, honičky, schovávačky a šiškovanou. Mezi chlapci byl nejoblíbenějším sportem fotbal, který hráli nejen na hřištích, ale také mezi domy s kamarády ze sousedství. Fotbal byl tak oblíbený, že děti hrály s jakýmkoli dostupným míčem, ať už to byl fotbalový míč, tenisák nebo hadrák.²⁵⁹ Ne každý kluk vlastnil fotbalový míč, ale to je nezastavilo v organizování zápasů s ostatními kluky z okolí. I když dětem nehrozilo nebezpečí od automobilů, často se vraceli domů s různými zraněními. Děti v létě chodily nejčastěji bosy, a tak stávalo se, že se po fotbalovém zápase vracely s krvavým palcem u nohy, který maminka vyléčila listem od mořské cibule.²⁶⁰

Jako děti v každém období se těšily na letní prázdniny, až jim odpadnou školní povinnosti. Během letních prázdnin rodiny nejezdily na dovolené jako tomu je dnes zvykem, neboť bylo hodně práce v zemědělství. Děti nanejvýš navštěvovaly své příbuzné a prarodiče bydlící v jiném městě. Přestože byly v době žní děti zapojeny do práce v hospodářství, zbylo jim dost času na prázdninové radovánky. V teplých dnech trávily děti volný čas koupáním u rybníků. Vesnické děti chodily k vodě často samy bez dozoru rodičů.²⁶¹ Pamětníci si detailně vybavují cestu k nejoblíbenějšímu rybníku, kam chodili s kamarády či vůni pole, luk a květin: *„V Proscenči byla překrásná příroda a prožili jsme tam množství nádherných dobrodružství. Koupat jsme se chodili do Sázavy a pamatuji cestou k ní tu vůni luk, květin, pole, ovsu a borovicových hájů. Tehdy byl ráj her v zimě i v létě.*²⁶²

---

²⁵⁸ DDVD, Kopecká, s. 10.

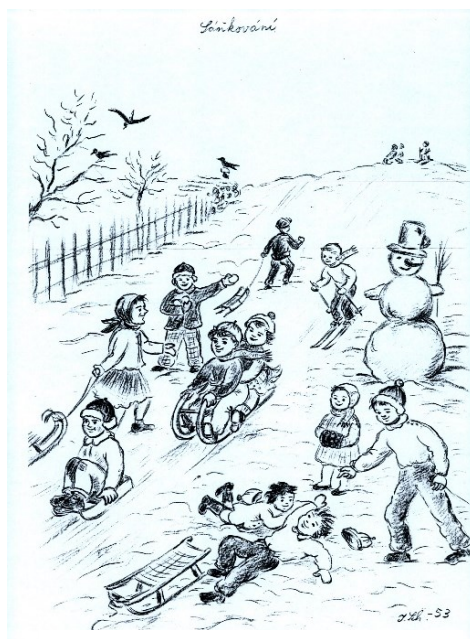
²⁵⁹ DDVD, Mazal, s. 91.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 10.

²⁶¹ DDVD, Kudrnová, s. 7.

²⁶² DDVD, Klímová, s. 12.

Zimní dny byly rovněž plné radosti a dobrodružství. Stejně jako dnes byly naplněny venkovními hrami a sporty, jako je sáňkováním, bruslením a lyžováním. Díky tuhé zimě a častému sněhu ve válečných letech mohly děti sáňkovat na nejbližším kopci na vesnicích i ve městech. V Praze pro sáňkování využívaly místa jako Oboru Hvězda a Stromovku. Rovněž bruslení na zamrzlých rybnících bylo oblíbenou aktivitou pro holky i kluky. Většina pamětníků vzpomíná na radostné chvíle strávené při sáňkování a bruslení, které se staly běžnými zimními aktivitami dětí. Avšak lyžování bylo v této době méně rozšířené, protože vyžadovalo nákladné vybavení, které si část rodin nemohla dovolit: „*Když nastala zima, bylo pořádně zima (-20°), mráz štípal do tváře, ale nám dětem to nevadilo. Chodily jsme se sestrou a přítelkyněmi sáňkovat na kopec před Záběhlicemi, nebo bruslit na kluzišť v Zahradním městě, lyžovat jsem se nenaučila, protože nikdy nebylo peněz na lyže a na lyžařský oblek.*“²⁶³ Vybavení pro bruslení si vyžádalo menší náročnost a pamětníci je popisují následovně: „*Na brusle byly stejné kotníkové kožené botky jako na lyže, ale brusle se k botám přitahovaly obyčejným klíčkem. Když se pořádně neutáhly, tak pořád padaly z nohou.*“²⁶⁴ Lyžování mělo jinou podobu, než je tomu dnes, protože se jezdilo i na menším kopečku, který děti musely vyšlapat.²⁶⁵ Lyžování bylo více záležitostí chlapců a pamětnice tak vyzdvihují, že lyže měli spíš jejich bratři a dívky zůstaly u bruslení. Chlapci dostali lyže od příbuzných či jim je vyrobil tatínek a na lyže se přivazovaly obyčejné kotníkové boty.²⁶⁶

Ilustrační obrázek sáňkování
(DDVD, Schwarzová)

V době zimních dnů vymýšlely děti různé zábavy i na doma nebo trávily večery v rodinném kruhu. Níže jeden příklad, jak si kluci zpříjemnili dlouhé zimní dny: „*Když přišla zima a s ní nevlídný čas deště nebo rozbředlého sněhu, nemohli jsme venku nic dělat. Našli jsme si proto výborné pobavení knoflíkovým fotbalem. Na stůl s hladkým povrchem jsme udělali z latěk mantinely a na užší strany stolu se připevnily branky potažené organizem. Knoflíček od košile byl míčkem a našimi hráči byly knoflíky střední velikosti a různých kvalit.*

²⁶³ DDVD, Dobrotová, s. 6.

²⁶⁴ DDVD, Kopecká, s. 11.

²⁶⁵ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 151.

²⁶⁶ DDVD, Kopecká, s. 11; Kudrnová, s. 4

Nejlepší byly staré kostěné knoflíky, které ale byly vzácné. Sbrousili jsme je na okrajích, aby měly po obvodu fazetu a lépe načechrávaly míček-knoflíček. Cvrnkáním byl zajištěn pohyb těchto hráčů. Do branky jsme postavili brankáře zhotoveného asi z osmi velkých knoflíků postavených na sebe do výšky a spojených dírkami k sobě. Na horší část knoflíků jsme nalepili dresy z papíru a vybarvili je podle klubových barev tehdejších ligových mužstev. Cvrknout do knoflíku tak, aby zasáhl malý knoflíček a ten, aby svůj let obloučkem ukončil v soupeřově brance – to byl hlavní „kumšt“ této hry, kterou jsme hráli velmi náruživě.“²⁶⁷

K životu na venkově patřilo draní peří během zimních večerů. Toto byla více ženská aktivita, do které se zapojily i dívky spolu se svými maminkami a babičkami. Děti rády poslouchaly různé příběhy a zážitky, které se vyprávěly a nezapomněly ani na buchty a čaj, které hospodyně připravily jako pohoštění.²⁶⁸

Děti se během svého volného času, nejen v zimě, věnovaly četbě knih. Knihy byly součástí vánoční nadílky, a protože byly velmi drahé, tak si je děti mezi sebou vyměňovaly či půjčovaly v knihovnách. Avšak v mnoha rodinách se knihy ani nenacházely a byly považovány za zbytečné utrácení peněz a plýtvání času.²⁶⁹ A také kvůli šetření petrolejem se po večerech raději vyprávěly dětem příběhy. V obecních knihovnách se nenacházelo nadbytek knih vhodných či zábavných pro děti a během protektorátních let se nabídka dobrodružných knih ještě snížila: „*Doma žádné knihy nebyly. Přes zimu se půjčovaly knihy v obecní knihovně. Jenže dětských knih tam bylo poskrovnu, a tak jsem četla, co bylo... V zimním čase z důvodu šetření petrolejem se držela černá hodinka a otec vypravoval.*“²⁷⁰

Od počátku okupace byly knihy československých, židovských, protiněmeckých, komunistických či spojeneckých autorů zařazovány na index zakázané literatury. Knih pro děti a mládež se nejvíce dotkla kampaň *Proti literárnímu braku*, která postihla knihy, které rozvracely mravní vývoj mládeže, senzační dobrodružnou literaturu, která odváděla děti od životní zkušenosti či literaturu znevažující smysl pro rodinný život a nenávist k jiným národům.²⁷¹ Takto bylo zastaveno vydávání edice Románů do kapsy (Rodokapsů), které byly

---

²⁶⁷ DDVD, Mazal, s. 94.

²⁶⁸ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Kostelná, Božena – Moje spomienky, inv. č. K0030 – DDVD00162 (dále DDVD, Kostelná), s. 7; DDVD, Kopecká, s. 38; Třebická, s. 71.

²⁶⁹ DDVD, Třebická, s. 15.

²⁷⁰ DDVD, Peltanová, s. 14.

²⁷¹ JANÁČEK, Pavel – MOHN, Volker – PAVLÍČEK, Tomáš, Protektorát Čechy a Morava: expanze cenzury, plánování literatury (1939-1945), in: V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014, Praha 2015, s. 930-931.

velmi oblíbené u dětí. Důvodem byl obsah některých Rodokapsů, které obsahovaly protiněmecké tendence a české národní postoje.²⁷² Nahradit je měla edice Knihovna pro mládež vydávaná pod patronátem Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, která zachycovala válečné události a propagandisticky líčila úspěchy německého vojska.²⁷³ Edice však u dětí nedostála takové oblibě, na druhou stranu však nevycházela jiná dobrodružná literatura a její nedostatek se odrazil v zájmu o kuratorní literaturu.²⁷⁴ I pamětníci zmiňují oblibu dostupné dobrodružné literatury²⁷⁵, jako Karla Maye, který byl v nacistickém Německu velmi oceňován a jehož knihy hojně vycházely i v českém prostředí.²⁷⁶

Hry na válku

Chlapce, vyrůstající v době válečného konfliktu, fascinovali vojáci, válečné vybavení a zbraně. Již v prvních dnech okupace se zaujetím pozorovali uniformy německých vojáků. Chlapci napodobovali ve svých hrách vojáky a hltali informace týkající se válečné fronty. Děti v protektorátu znaly válku hlavně z novin, časopisů, filmových týdeníků a rádia, což mělo pro chlapce nádech dobrodružství a něčeho vzrušujícího, zároveň je po dlouhou dobu válka bezprostředně neohrožovala na životech. Zprávy, týkající se spojeneckého postupu vojsk, poslouchali z londýnského a moskevského vysílání.²⁷⁷ I když se dospělí snažili držet děti od informací, které se týkaly válečného dění, nikdy se jim to nepodařilo úplně a vždy se část informací o frontě k dětem dostala.

Zajímali se o zbraně, tanky, letadla či válečné lodě. Například kuratorní časopisy chlapcům poskytovaly zásobu informací týkající se války, které chlapce bavili a sbírali informace pro své hry na válku. Válečnou frontu viděli na plátně kina a srovnávali německé zbraně a zbraně spojenců, u kterých věřili, že na konec zvítězí. Avšak chlapci se nejvíce setkávali s vojáky německými, pro které skrývali obdiv i přes jejich strach: „*Nicméně ze všech*

---

²⁷² RANDÁK, Jan – KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – ŠPRINGL, Jan, Putování za obzor. Tramping v české společnosti 1918-1989, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020, s. 167.

²⁷³ ŠUBRTOVÁ, Milena, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a jeho ovlivňování dětské četby, in: ČENKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939-1945) v literatuře a publicistice*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2016, s. 16-17.

²⁷⁴ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 207.

²⁷⁵ DDVD, Blatný, s. 28.

²⁷⁶ RANDÁK – KRŠKO – MAREŠ – POHUNEK – ŠPRINGL, Putování za obzor, s. 177-178.

²⁷⁷ DDVD, Kopecká, s. 56; Blatný, s. 6.

přílb, ať francouzských, ruských, amerických, anglických nebo bývalých československých, nejvíce se mi líbila německá, že je taková funkční, neprší za krk, i na pohled líbivá.“²⁷⁸

Jak píše jeden pamětník: „*Konec války byl pro nás kluky velmi vzrušující. Měli jsme prázdniny. Byly u nás dislokovány německé oddíly, s vojáky byla legrace.*“²⁷⁹ Děti s ustupujícími německými vojáky vycházely dobře, k čemuž jim posloužila i znalost němčiny ze školy. S blížícím se koncem války mohli chlapci z první ruky vidět vojáky a frontové boje. I přes nebezpečné situace, jako byly letecké nálety a boje mezi ustupující německou armádou a Rudou armádou, byly starší děti často neudržitelné v krytu a vždy se běžely podívat tam, kde se dělo něco vzrušujícího.²⁸⁰ Po osvobození se chlapci točili kolem vojáků Rudé armády, kteří s nimi hráli míčové hry a vyprávěli jim příběhy z front.²⁸¹

Kluci se potulovali po zákopech a místech, kde proběhly boje a sbírali různou municí, granáty a zbraně. Byla to velmi nebezpečná zábava a zranění nebyla žádnou výjimkou. Hlavně oblíbené házení ručních granátů mohlo způsobit až smrtelná zranění, ale i tak to chlapce neodradilo od průzkumných výprav.²⁸² Podobnou zábavou bylo házení dělostřeleckých nábojů do ohně, aby mohli z povzdálí sledovat exploze. U silnic zůstávaly opuštěné tanky, kterým došlo palivo či byly poničené, což bylo dalším lákadlem pro kluky, kteří tanky prolézali, otáčeli dělem a hráli si v nich na vojáky: „*K jejich zábavě patřilo rozdělat v opuštěném lomu oheň, naskládat do něj dělostřelecké náboje a z povzdálí sledovat ohlušující exploze. Chodit si po lese se zbraní a na opuštěných místech střílet do plechovek se jim líbilo jako nové a vzrušující, cítili se důležitě. Ručních granátů se však báli, protože s nimi neuměli zacházet a schovávali je jen tak pro úplnost.*“²⁸³

3.3.2. Pomoc v domácnosti

Každé dítě, ať už žilo na venkově či ve městě, bylo zapojeno do chodu domácnosti. Dětem byly přidělovány domácí úkoly odpovídající jejich věku a schopnostem, které se postupně navyšovaly. Školní úkoly byly obvykle odloženy do večerních hodin až po splnění domácích prací nebo na přestávky mezi vyučovacími hodinami. Rodiče zpravidla

---

²⁷⁸ DDVD, Blatný, s. 3.

²⁷⁹ DDVD, Lasák, s. 19.

²⁸⁰ DDVD, Grundová, s. 47.

²⁸¹ DDVD, Mazal, s. 162.

²⁸² DDVD, Lasák, s. 20.

²⁸³ DDVD, Blatný, s. 40.

neposkytovali svým dětem přílišnou pomoc se školními úkoly, protože měli málo času kvůli práci na hospodářství nebo jim chyběly znalosti potřebné k opravování školních prací.²⁸⁴

Děti, žijící na venkově, byly často zapojeny do hospodářských prací po celý rok, přičemž nejvíce práce na ně čekalo v době žní během letní prázdniny. Docházelo k přetěžování dětí kvůli nedostatku pracovní síly v hospodářství a kvůli vysoké dodávkové povinnosti zemědělců. Přes školní rok na děti čekal lísteček s přidělenými úkoly, které měly splnit po návratu ze školy. Děti plnily povinnosti přednostně před vypracováním domácích úkolů a hrátky: „*I když jsme velice záhy museli s bratrem pomáhat na poli i doma, přesto nám vždycky ještě zbýval čas na hraní.*“²⁸⁵ Počet povinností se odvíjel podle věku, schopností dítěte a počtu sourozenců. Mezi běžné, méně náročné úkoly patřila péče o dobytek, pasení hus, krmení slepic, králíků, krav a prasat: „*Samozřejmě, že jsme obstarávali drobné domácí zvířectvo, tj. králíky, kterým jsme sháněli krmení, husy jsme na podzim pásli na poli nebo na louce, také jsme je honili na potok vykoupat. Ráda jsem sbírala vajíčka od slepic a byla pochválena, když jich bylo hodně. Ty tvořily také důležitou součást našeho jídelníčku. Každý rok se nasazovalo na kuřata a na podzim, když odrostla, kohoutci tvořili součást našeho svátečního oběda.*“²⁸⁶ K tomu náležely další práce spojené s hospodářskými zvířaty, jako je vyvážení hnoje a čištění chlévů nebo shánění krmiva.²⁸⁷

Děti se starají o kůzlata (DDVD, Kudrnová)

Domácí a úklidové práce byly povinností, které se nevyhnuly venkovské ani městské děti. Každou sobotu bylo třeba vykonat úkoly jako nakrémovat a vyleštit všechny boty, zamést dům, vyčistit troubu na kamnech a vydrhnout podlahu, aby bylo vše připraveno na nedělní svátek. Další povinností bylo naštípat dřevo a nanosit uhlí pro zatopení v kamnech.²⁸⁸ Připravit dříví na zimu bylo důležitou činností, protože přiděly uhlí nestačily pro domácí

²⁸⁴ DDVD, Peltanová, s. 16.

²⁸⁵ DDVD, Kudrnová, s. 4.

²⁸⁶ Tamgěž, s. 7.

²⁸⁷ DDVD, Kopecká, s. 23.

²⁸⁸ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Vondra, Jaroslav – Dědečku, vyprávěj, inv. č. K0110 – DDVD00560 (dále DDVD, Vondra), s. 28; DDVD, Kopecká, s. 39.

spotřebu.²⁸⁹ Během válečných let se získání dřeva stávalo stále obtížnější a bylo nedostatkovým a drahým zbožím.

Nejvíce práce musely děti obstarat během žní v době letních prázdnin. Vypomáhaly nejen na poli při sklizni, ale i při mlácení, mlejnkování a uklízení slámy: „*Žňové práce jim připadaly jednotvárné a dost úmorné, neměli je zvláště v oblibě. Navíc se muselo stále spěchat, aby se využilo příznivé počasí. Nejprve po samovazech snášeli snopy obilí vždy na jedno místo kus od sebe, kde z nich dospělí stavěli panáky a mandely. V dalších dnech je zase rozebírali a nakládali na valníky nebo žebříňáky, které je svázely do stodoly. Vysoko navršená fůra se stáhla lanem, aby se cestou třeba nezbortila nebo se nevytrousily snopy. Ve stodole celé dny hučela mlátička a neúnavně polykala snopy obilí. Druhým koncem se už posouvala vymláčená a slisovaná sláma, kterou rovnali na stohu, a to už přece jen byla větší zábava. Ve stohu si vrtali všelijaké tunely a svislé šachty, kterými se dalo sklouznout až na zem. Ruce a lýtka však byly od slámy, byť suše voňavé, dost poškrábané. Pracovalo se od svítání do tmy, v horku, prachu, a někdy i žízni. Jen letmo vdechovali sytou vůni mateřídoušky, řebříčku a rmenu.*“²⁹⁰ I přesto, že tato práce byla pro děti velmi náročná, tak někteří vzpomínají rádi na čas strávený na poli v létě. Pro některé děti byla i tato činnost zábavou, protože strávily více času se svými otci.²⁹¹

K úkolům, které děti obstarávaly během léta, patřilo sbírání hub a bylinek, na což vzpomínají velmi pozitivně, neboť mohly trávit celý den v lese. Rozeznávat houby a sbírat lesní plody se děti naučily od svých maminek či babiček a později byly do lesa vysílány už samostatně.²⁹² Z nasbíraných hub maminky vždy výborně připravily večeři a při dostatku jahod či ostružin se připravovaly sirupy, šťávy, zavařovaly a sušily.²⁹³ Lesní plody jako borůvky se i prodávaly a děti si tak během prázdnin přivydělaly na školní pomůcky či sladkosti.²⁹⁴ Tyto doplňkové potraviny byly velmi důležitým zdrojem živin během války. V době stále se snižujících se přidělů potravin bylo zpestření jídelníčku velmi ceněné. Velkou výhodou tak měly rodiny žijící na venkově, kde bylo více zdrojů pro obstarávání potravin

---

²⁸⁹ DDVD, Blatný, s. 19.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 19-20.

²⁹¹ DDVD, Kopecká, s. 23-24.

²⁹² Losová – Kessler – Kršková, Babičky očima vnoučat, s. 38-39.

²⁹³ DDVD, Kudrnová, s. 4.

²⁹⁴ DDVD, Peltanová, s. 17.

mimo přidělové lístky. Děti se sbíráním surovin nejen zabavily, ale i napomohly stravování rodiny.

3.3.3. Návštěva kin v době protektorátu

Jednou z nejoblíbenějších kulturních aktivit, hlavně městských dětí, byla návštěva kina. Popularita kin nepoklesla ani během protektorátu, naopak návštěvnost kin stoupala. Návštěva oddechových filmů byla vytržením z ponuré protektorátní reality a odváděla pozornost od všedních problémů. Vysoká návštěvnost vynášela finance německé správě, která měla zájem o podřízení kin pod svůj dohled a moc. Nedochozelo tedy k zavírání protektorátních kin, u části z nich se však v důsledku arizace změnil majitel. Počet kin se dokonce během okupace zvýšil, např. v Praze byla otevřena tři nová moderní kina.²⁹⁵ Celkově na území protektorátu fungovalo po celou dobu války více než tisíc kin.²⁹⁶ Návštěvnost kin byla masovou záležitostí a byla dokonce 12krát větší než návštěvnost divadel či koncertů, na které děti ani nevzpomínaly. V podobném duchu na návštěvy kinosálů vzpomínají i dětské pamětníci: „*Chodili jsme hodně do kina neboli do bijáku. Myslím, že čtyřicátá léta byla určitě vrcholem v návštěvnosti kin. Televize tenkrát ještě nebyla, taneční zábavy byly za války zakázány, takže filmová představení byla jedinou nejrozšířenější zábavou i povyražením...*“²⁹⁷

Nově vznikající české filmy nebyly nuceny přímo propagovat nacionální socialismus, naopak byly ve filmech ponechávány vlastenecké tendence a záběry na Prahu, aby diváci nepřestávali kina navštěvovat a sloužily iluzi volnosti protektorátní správy a ventilaci protiněmeckého odporu. Kina rovněž fungovala po celou dobu okupace bez přerušení provozu, na rozdíl od divadel, které byly uzavřeny od září roku 1944 kvůli vyhlášení totální války. Okupační správa měla zájem o udržení provozu kin kvůli promítání týdeníků a propagandě.²⁹⁸ V podobném duchu návštěvu kin popsal i pamětník, který často navštěvoval dobrodružné filmy české i německé produkce: „*Kdyby český film otevřeně sloužil nacistické moci, u lidí by to vzbudilo protiněmecké nálady a přestali by na takové filmy chodit. Tak by Češi dostali platformu, na které by mohli bez rizika demonstrovat svůj odpor k Říši. Nic nemělo jítřit protiněmecké nálady! Tato taktika, kterou Němci v Protektorátu zvolili, byla*

---

²⁹⁵ BEDNAŘÍK, Petr, Pražská kina za protektorátu, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (eds.), Evropská velkoměsta za druhé světové války: každodennost okupovaného velkoměsta, Praha 1939–1945 v evropském srovnání, Praha 2007, s. 335-336.

²⁹⁶ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 165.

²⁹⁷ DDVD, Mazal, s. 95.

²⁹⁸ DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 226.

účinnější než cokoli jiného. Navíc, vyvolávala iluzi, že německá správa je ohleduplná, že nás chce nechat žít v klidu a že si vlastně ani nemáme nač stěžovat.“²⁹⁹

Součástí promítání se stal týdeník, tj. zpravodajství, který byl promítán před hlavním filmem a propagoval úspěchy nacistů a německé armády na frontě. Cílem týdeníků nebylo přinášet informace o dění ve světě, ale účelová propaganda. Návštěvníci se snažili promítání týdeníků narušit kašláním či pískáním, až kina musela začít promítat nápis, aby představení nenarušovali.³⁰⁰ Promítání týdeníků utkvělo v paměti i dětem, které kina často navštěvovaly: „*Hrálo se hodně pohádek a před filmem se vždy promítal týdeník, na který jsme se těšili. Bývaly to zajímavosti z domova i ze světa, za války to byly zprávy hlavně o vítězstvích Němců. Pravdivé zprávy se poslouchaly v rozhlase z hlasu Ameriky.*“³⁰¹ Zajímavé zde je, že v dětských očích nebyl týdeník vnímán jako něco narušující zážitek z kina, i přesto že propagandistickým informacím nevěřily. Všechny nápisy na plátně během týdeníků, reklam i hlavního filmu musely být dvojjazyčné a české filmy vždy být doplněny německými titulky.³⁰² Naopak chlapcům přišly filmové týdeníky i zajímavé, protože na plátně kina viděli záběry raketových střel, tanků, bitevních lodí a další vojenské techniky. V době, kdy válka ještě nezasáhla protektorátní území, jim válečné operace, letecké údery a zbraně připadaly jako dobrodružné filmy, ne jako skutečnost odehrávající v jiné části Evropy.³⁰³

Vstupenky do kina nebyly pro děti nejlevnější záležitostí, ale díky kapesnému si našetřily jednu korunu na lístek do první řady sálu, ze které se na plátno nedívalo příliš komfortně. Děti narozené v Praze vzpomínaly na návštěvu kin nejčastěji díky rozprostřené síti pražských kin, kterých bylo na počátku protektorátu 108.³⁰⁴ Zmiňují dnes už zaniklá kina jako Koruna, Ořechovka, U Vejvodů, Metra, Louvre, Ilusion, Hvězda či stále fungující kino Ponrepo a Aero.³⁰⁵ Dětské diváci z menších měst či vesnic navštěvovaly promítání v sokolovnách či menších sálech a divadlech.³⁰⁶ Návštěvu filmových představení organizovala i škola či Kuratorium. V průběhu školního roku 1943/1944 měly děti možnost

---

²⁹⁹ DDVD, Mazal, s. 97.

³⁰⁰ BEDNAŘÍK, Pražská kina za protektorátu, s. 339.

³⁰¹ DDVD, Kopecká, s. 54.

³⁰² DOLEŽAL, Česká kultura za protektorátu, s. 189.

³⁰³ DDVD, Blatný, s. 2-3.

³⁰⁴ BEDNAŘÍK, Pražská kina za protektorátu, s. 335.

³⁰⁵ DDVD, Mazal, s. 96; Bejšovec s. 14; Chlpíková, s. 22.

³⁰⁶ DDVD, Kopecká, s. 53; Mazal, s. 11.

se zapojit do projektu Umění mládeži pod hlavičkou Kuratoria, které pořádalo několik filmových, ale i divadelních a hudebních představení pro bližší poznání kulturních děl.³⁰⁷

Diváci preferovali komedie a hudební filmy české i německé produkce a děti rády navštěvovaly pohádky a dobrodružné filmy. Přísně kontrolována byla i přístupnost filmového představení pro mládež a v každém kině byla vyhrazena místa pro hasiče a policistu, který mohl mládež s podezřelým věkem vyvést ven, ačkoli věk zajímal již prodejce vstupenek.³⁰⁸ Nadšení filmový fanoušci dokonce zvládli i promítání ve více kinech v jeden den, aby jim neunikl žádný nový film: „*Někdy nám ale nestačilo jít jen do jednoho kina, a tak jsme v neděli shlédli dvě nebo tři představení. V Ponrepu jsme obvykle začali svůj nedělní maraton ve dvě hodiny odpoledne, odtud jsme hnali Karlovkou do kina U Vejvodů na rohu Vejvodovy ulice na představení od čtyř, a po skončení rychle na Perštýn do Metra nebo Louvru od šesti hodin. Někdy jsme takovou „šňůru“ končili až na Václavském náměstí v kinu Ilusion nebo ve Hvězdě. To vše byla kina s nízkým vstupným...“³⁰⁹*

3.3.4. Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

Když přemýšlíme o prožívání dětství v Protektorátu Čechy a Morava, nelze nezmínit organizaci pověřenou ovládnutím dětí a mládeže v mimoškolním čase. Touto organizací se mělo stát Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Kuratorium bylo zřízeno vládním nařízením o povinné službě mládeže dne 28. května 1942, ale svou činnost oficiálně zahájilo až 13. března 1943 na slavnostním shromáždění ve Slaném.³¹⁰

Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě se stalo jedinou organizací, která měla povolení realizovat mimoškolní výchovu českých dětí. Kuratorium svou inspiraci našlo v říšském Hitlerjugend³¹¹, které bylo nezbytnou oporou nacistického režimu během války a protektorátní politici doufali v převychování české mládeže k podobné oddanosti a poslušnosti Říši. Součástí vybraného vzorku pamětníků byl i chlapec z obce Hlučín, která se po mnichovské dohodě stala součástí Německé říše. Pamětník zmiňuje povinnou účast v Deutsches Jungvolk, což byla mládežnická organizace pro chlapce od 10 do 14 let, po které

---

³⁰⁷ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 117.

³⁰⁸ DDVD, Mazal, s. 97.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 96.

³¹⁰ Více ŠPRINGL, Jan, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Ústav českých dějin, Praha 2003.

³¹¹ Hitlerjugend byla mládežnická organizace NSDAP založena roku 1922. Byla určena chlapcům ve věku 14-18 let a pro mladší chlapce od 10 let vznikla organizace Jungvolk.

pokračovali do Hitlerjugend: „Jako všichni kluci, musel jsem i já povinně do Deutsches Jungvolk (DJ – „Pimpfe“), což byla obdoba pozdějšího „Pionýra“. Bývaly pravidelné schůzky (Dienst) po vyučování a tvrdý vojenský řád. Za každé „provinění“ jsme byli trestáni dřepy. Tam jsem se také naučil trubit na fanfáru. Stejnokrojem byly černé manšestrové kraťasy, světle hnědá košile, tmavohnědý šátek s pleteným koženým uzlem a lodička s odznakem. DJ byl povinný, bez výjimky, pro kluky od 10 do 14 let. Děvčata byla organizována v BDM (Bund der deutschen Mädchen). My jim říkali „Blöde deutsche Mädchen (Blbá německá děvčata). Od 15 let se povinně chodilo do HJ (Hitlerjugend) a od 16 let se rukovalo do armády. To už jsem ale naštěstí nezažil. Když skončila válka bylo mi 12 roků.“³¹² Jako dítě ze smíšené česko-německé rodiny se musel přizpůsobit dobové atmosféře a navštěvovat německou mládežnickou organizaci. Začleňování do těchto organizací proběhlo rychleji, neboť již měli předválečný základ a danou strukturu schůzek.

Kuratorium si bralo za vzor zmíněné Deutsches Jungvolk a Hitlerjugend. Cílem organizace měla být převýchova české mládeže v nacionálně socialistickém duchu a postupná germanizace české mládeže. Problémem výchovy českých dětí bylo působení rodičů, kteří nebyli dobrým spojencem ve výchovných snahách nacistů. Cílem Kuratoria tedy bylo vytrhnout mládež z působení rodin a organizovat její mimoškolní čas.³¹³ Povinnou službu měla mládež vykonávat skrz jednotlivé spolky sdružené pod křídly Kuratoria v místě svého bydliště, které se měly starat o jejich „tělesnou, duševní a mravní výchovu“.³¹⁴ Dosavadní spolky musely zažádat o povolení pro provádění činnosti, za což získaly finance na náklady a Kuratorium nad nimi získalo neomezený dohled. K provádění činnosti se přihlásilo 3 227 fungujících spolků a z nich dostalo pověření 2 260.³¹⁵ Tyto spolky prováděly především sportovní a turistickou činnost.

Povinné službě podléhaly děti a mládež mezi deseti a osmnácti lety, tím pádem do této věkové kategorie spadala i většina našich pamětníků, kterým bylo při založení Kuratoria mezi pěti až dvaceti lety. Kuratorium však ve svých vzpomínkách zmiňují jen tři osoby a není z jejich popisu ani zřejmé, zda se povinné služby aktivně účastnily. Jiní pamětníci zmiňují účast v rámci tělovýchovných organizací jako byl Sokol, Orel, Junák a DTJ, které však

---

³¹² DDVD, Lasák, s. 19.

³¹³ NEZDAŘIL, Propaganda a mládež za protektorátu, s. 70.

³¹⁴ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 22.

³¹⁵ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 209.

během protektorátu svou činnost provádět nemohly.³¹⁶ Děti byly zvyklé se shromažďovat v rámci volnočasových organizací a část z nich pokračovala v tajných schůzkách i po jejich zrušení.

Nabízí se tedy otázka, co leží za „zapomněním“ činnosti Kuratoria v pamětech?

Za krátkou dobu své existence nestihlo Kuratorium podchytit všechny děti spadající do této věkové kategorie. Do jeho struktury se podařilo začlenit zhruba polovinu mládeže, tzn. přibližně 500 000 dětí.³¹⁷ Je tedy možné, že námi sledované děti nenavštěvovaly za války spolky řízené Kuratoriem, i přes to že za nepřihlášení dítěte k povinné službě hrozila pokuta až 5 000 K či dva týdny vězení.³¹⁸ V místech, kde dobře fungovala kuratorní organizace bylo složité se vyhnout povinným aktivitám, avšak spolky nefungovaly po celém území protektorátu stejně a na jiných místech nemusely mít kapacity pro kontrolu pravidelné docházky.³¹⁹

Kuratorium využívalo hlavně sportovní spolky a snažilo se děti získat skrz nabídku sportovních aktivit, které patřily u dětí k nejvíce oblíbeným činnostem. Sport byl vnímán jako návnada pro děti k účasti v dalších aktivitách Kuratoria. Využívalo se zvláště zkušeností již založených svazů a jejich vedoucích. Tělesná zdatnost byla kladena jako nejvyšší cíl národně socialistické výchovy, na kterou kladl důraz Adolf Hitler již při psaní *Mein Kampf*.³²⁰ Tělesná výchova byla chápána jako součást výchovy duchovní, kdy cvičení těla směřovalo k vývoji člověka i celé osobnosti po stránce tělesné, duševní a duchovní.³²¹ Spolky, které měly během každotýdenní schůzky mít i přednášky týkající se nacionálního socialismu a propagandistického působení na mládež, se mohly této činnosti vyhnout a neřídit se instrukcemi pro provádění služby. Takto na Kuratorium vzpomínal i pamětník z Prahy: „...existovalo jen kolaborantské Kuratorium, do něhož se však málo kdo přihlásil a nanejvýš

---

³¹⁶ Junák byl rozpuštěn již 28.10.1940. Sokol a Orel byly zakázány na podzim roku 1941, jediná Dělnická tělovýchovná jednota (DTJ) mohla pokračovat ve své činnosti pod hlavičkou Kuratoria.

³¹⁷ ŠPRINGL, „Se sportem kupředu“: Tělesná kultura ve službách Kuratoria pro výchovu mládeže, s. 43.

³¹⁸ JELÍNEK, Tomáš, Organizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v Praze, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (eds.), Evropská velkoměsta za druhé světové války: každodennost okupovaného velkoměsta, Praha 1939–1945 v evropském srovnání, Scriptorium, Praha 2007, s. 418.

³¹⁹ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 157.

³²⁰ KNOPP, Hitlerova mládež, s. 29.

³²¹ ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 101-102.

se v něm pro formu sportovalo.“³²² Pamětník tudíž mohl být členem kuratorního spolku, ve kterém ale neprobíhala ideologická výuka a děti spolek navštěvovaly pro sportovní aktivity.

Další příčina, proč si pamětníci nevybavují svou činnost v rámci Kuratoria, se odráží ve vybraném vzorku pamětníků. Ve sledované skupině dětí převažuje téměř dvojnásobek žen. Dívky byly zapojovány do činnosti s časovým zpožděním několika měsíců za chlapeckými spolky. Spolkové oddíly byly striktně odděleny podle pohlaví a dívčí oddíly doplácely na to, že pro ně nebyl vyškolen dostatečný počet instruktorek. Aktivity kuratorních spolků byly převážně zaměřeny na sport a ženský sport nebyl zdaleka tak rozšířený, proto se do nich také zapojilo méně dívek než chlapců, pro které byly namířeny.³²³ Tudíž za dvouletou existenci Kuratoria se povedlo začlenit ještě menší počet dívek než chlapců. Jediná vzpomínka z řad pamětnic popisuje zrušení Orla, kam chodila celá její rodina a následující utvoření Kuratoria: *„Během války se spolky zrušily a bylo založeno jednotné „Kuratorium“. To už se přestalo cvičit a mládež tam už byla všechna dohromady. My jsme tam moc nechodili, ale naštěstí byl založen národopisný kroužek, který vedl Zdeněk Pivoda. Do něho jsme se zapojili, hlavně zpíváním. S paní Vránovou, co bydlí na náměstí, jsme hodně zpívali sólově. Ten soubor byl činný i po válce, tak jako se obnovilo fungování dalších spolků.“*³²⁴ Autorka tedy nenavštěvovala sportovní spolek v rámci Kuratoria, i přes to že byla zvyklá chodit cvičit do Orla, ale zapojila se nově vzniklého spolku, který ale také musel působit pod křídly Kuratoria.

Pamětníci nemuseli v dětském věku vnímat návštěvu jednotlivých spolků jako součást služby Kuratoria, ale jako pokračování sportovních či jiných aktivit, na které byli zvyklí i před válkou. Zrušení Sokola, Orla a Junáka však pro ně bylo velkým mezníkem protektorátní reality. Děti, které dříve navštěvovaly tělocvičné organizace, si všimaly toho, že byli jejich vedoucí představitelé i běžní členové ve velké míře zatýkáni.³²⁵ Byli zatčeni i členové Orla a Sokola, které děti znaly z jejich cvičení či byli jejich příbuzní: *„Dochází k zákazu většiny českých organizací dospělých i mládeže. Nevyhnulo se to ani Orlu. Strýc chtěl zachránit společenské peníze pro oběti nacismu. Do uzamčené kanceláře se dostal i přes přelepenou pásku s německými výsostnými znaky. Někdo ho udal a strýc byl zatčen. Strýc zemřel v koncentračním táboře Osvětim v roce 1943 – chybělo mu do 37 let pouhých čtrnáct dní.“*³²⁶

---

³²² DDVD, Blatný, s. 7.

³²³ JELÍNEK, Organizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v Praze, s. 421.

³²⁴ DDVD, Kopecká, s. 68-69.

³²⁵ DDVD, Beranová, s. 12.

³²⁶ DDVD, Rajský, s. 11.

Nacistická propaganda se pak snažila děti přesvědčit, že zákaz spolků byl nezbytný, ale v rámci kuratoria budou ve správných rukou.³²⁷

Skauti pokračovali skrytě ve své činnosti v rámci jiných tělovýchovných organizací nebo se začlenili do klubového hnutí Mladý hlasatel a Klubu českých turistů.³²⁸ Děti, které se nechtěly podřídit oficiálně fungujícím organizacím, pokračovaly ve scházení se potajmu, zakládaly si vlastní oddíly a přestaly navštěvovat organizované akce. I když měla být účast v Kuratoriu povinná, velká část dětí a mládeže se jejich akcí neúčastnila. Děti trávící svůj volný čas ve schválených spolcích se oficiálně dostaly pod působení Kuratoria. To že byly členy Kuratoria si však nemusely samotné děti uvědomovat, neboť nadále navštěvovaly spolky, které nemusely být ovlivněny kuratorní výchovou. Pamětníci mohli i zapomenout na to, že byli součástí nějakého spolku pod Kuratorium či jim to nepřipadalo důležité zmínit při sepisování svého života. Je zde i možnost, že se někteří rozhodli tuto informaci záměrně vypustit a vyhnout se zmínce o činnosti v organizaci, která je vnímaná jako kolaborující.

Kuratorium si nezískalo masovou podporu české veřejnosti, ale pozitivně mohl být vnímán důraz na sportovní výchovu a pokus o vytvoření všenárodní tělovýchovy namísto rozpuštěného Sokola.³²⁹ Děti navštěvující kuratorní spolky si mohly v rodinách prosadit trávení volného času na sportovních akcích a jejich účast na programech neznamena, že se ztotožňovaly s nacistickou ideologií.

Jeden z pamětníků se zapojoval od roku 1943 v tajném skautingu a spolu se svými kamarády se vydával ve volném čase na výlety a pořádal schůze podle skautské výchovy: *„Byli jsme sice nepočetná skupina, ale svým spojením s tradicemi a historií junáctví jsme se cítili být stoupcí a součástí něčeho velkého a významného. Kontinuitu s předválečným skautingem zde ztělesňoval oddílový vůdce Boža Flígr, který už byl skautem před válkou.“*³³⁰ Tajné uskupení pro ně představovalo dobrodružství, pocit svobody a zdatnosti a cítili spiklenectví proti protektorátnímu režimu. Kvůli zhoršování válečné situace nemohli nadále sami chodit po lesích v okolí Prahy bez dokladu, kdo jsou a museli se na jaře 1944 schovat pod křídla České obce turistické.³³¹ Klub českých turistů formálně spadl pod Kuratorium a

---

³²⁷ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 189.

³²⁸ ŠANTORA, Roman, Skautské století: Dobrodružný příběh 100 let českého skautingu, Mladá fronta, Praha 2012, s. 121.

³²⁹ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 240.

³³⁰ DDVD, Mazal, s. 124.

³³¹ Tamtéž, s. 123-130.

v jeho rámci děti vykonávaly Povinnou službu mládeže. Hlavní náplní klubu zůstaly výlety a hry v přírodě a jen něco málo z kuratorních směrnic bylo využito pro případ kontroly.³³² Chlapci si zachovali určitou skautskou samostatnost, měli k dispozici klubovou místnost, ale přidali se k nim další chlapci a tím ztratili původní charakter jejich oddílu. Pamětník nevnímal, že byl Klubu českých turistů organizován pod hlavičkou Kuratoria, protože jim dával určitou formu svobody působit v duchu skautských zvyklostí a v praxi chlapci nemuseli pocítit spojitost s převýchovným Kuratoriem.

Za války pokračovali chlapci i v činnosti čtenářských klubů, které vznikaly v rámci časopisu Mladého hlasatele³³³, jejímž šéfredaktorem byl Jaroslav Foglar. Činnost čtenářských klubů byla v květnu roku 1941 oficiálně zastavena a později se na tuto tradici snažil navázat kuratorní časopis Správný kluk.³³⁴ Ale jak zmiňuje jeden pamětník, tak se chlapci nadále tajně sdružovali ve čtenářských klubech: „*Kluby se pečlivě tajily, stejně jako jejich názvy, smluvená hesla a různé signály. Jen chlubením, zradou, roztržkou nebo nějakým mluvkou prosakovaly ve známost. Třída tím dost žila. Pod lavicemi se podstrkávala šifrovaná psaníčka, kluci si vyměňovali srozuměné pohledy. Vše se dělo pod nejpřísnější mlčenlivostí. Každý klub měl své tajné shromaždiště čili klubovnu, což zpravidla bylo nějaké těžko přístupné místo ve volné přírodě.*“³³⁵ Chlapci se rovněž vydávali na zálesácké výpravy do lesa, kde tábořili přes noc, pokoušeli se lovit a sami si uvařili. Dokud byly tyto výpravy možné, tak chlapcům dodávali pocitu svobody a dobrodružství: „*Uvědomovali si tu svrchovanou svobodu a volnost toulat se bez omezení zemí bez hranic, jako trapeři a lovci prérií. Ty toulky je učily úctě k volným prostorám, k jejich obdivuhodné a nespoutané šíři.*“³³⁶

Kuratorium se snažilo na mladou generaci působit prostřednictvím časopisů Zteč, Správný kluk a Dívčí svět. Z velké části se články zaměřovaly na dospívající chlapce. V časopise Dívčí svět se zobrazovaly genderové stereotypy a snaha o výchovu dívek věnující se typicky ženským činnostem v domácnosti.³³⁷ Časopisy Zteč a Správný kluk mířily svou tvorbou na chlapce, kterých Kuratorium sdružovalo více než dívek. Přinášely zprávy o válečném dění a hrdiny z řad německé armády, na základě čehož se snažily mládež aktivizovat

---

³³² BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 162.

³³³ Mladý hlasatel byl časopis pro mládež, který vycházel od roku 1935 do května 1941.

³³⁴ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 174.

³³⁵ DDVD, Blatný, s. 9.

³³⁶ Tamtéž, s. 15.

³³⁷ ŠUBRTOVÁ, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě a jeho ovlivňování dětské četby, s. 11.

a vychovávat k poslušnosti, odvaze, obětavosti a kamarádství.³³⁸ Pamětníci zmiňují povinný odběr časopisů, ale kuratorní tituly nezmínil ani jeden. Chlapci zajímající se o válečné dění nadšeně zkoumali časopisy, které otiskovaly obrázky zbraní a příběhy z fronty.³³⁹ Časopisy propagovaly Kuratorium a antisemitská témata, která měla být součástí duchovní výchovy. Pamětníci ale zmiňují, že nechápali, co měl židobolševismus představovat, protože ani neměli s občany židovské národnosti nějaké zkušenosti nebo děti sympatizovaly s perzekuovanou skupinou občanů.³⁴⁰ Lze těžko určit, jaký dopad časopisy měly a zda byly tolik oblíbené jako mluví propagandistická čísla ve statistice tisku. Musíme však vzít v úvahu, že zvýšený zájem mládeže o časopisy vydávané Kuratoriem, odráží nedostatek jiné dobrodružné literatury, která byla zakázána.³⁴¹

Kuratorium, během své krátké existence, nesplnilo účel jeho založení a nestalo se nástrojem pro ideologické ovlivňování českých dětí. Narazilo na odmítavý postoj české společnosti a rodičů, kteří nechtěli své děti k činnosti přihlašovat. Rodinné prostředí mělo při výchově dětí dominantní roli, a tak Kuratorium nedokázalo ovlivnit jejich ideové převychování. Činnost Kuratoria také doprovázely praktické problémy, jako nedostatek vhodných instruktorů pro provádění služby či jejich neochota vyučovat duchovní výchovu.³⁴² Ke konci války se potýkalo s nedostatkem vhodných prostorů, topiva a rozpadající se struktury organizace. Již koncem roku 1944 poklesl počet pořádaných akcí aktivistických organizací a obyvatelé doufali v brzký konec války.³⁴³ Protektorátu se již nevyhnuly hrůzy války a letecké nálety. Mládež byla využívána pro manuální práce v rámci totální války, například pro práci v zemědělství, zákopnické práce či odklizení trosek po leteckých náletech, což také přispělo k větší nedůvěře vůči Kuratoriu. Toto dokládá i poznání, že se Kuratorium nezapsalo hlouběji do paměti lidí, na které byla jeho činnost cílena a žádná ideologická převýchova u nich za krátký čas dvou let neproběhla.

Na trávení volného času mělo vliv, zda rodina žila ve městě či na vesnici. Dětské hry a venkovní zábavy se od sebe příliš neodlišovaly, ale množství hraček bylo ovlivněno sociálním prostředím rodiny. Městské děti mohly využít širší nabídku kulturních aktivit a

---

³³⁸ Tamtéž, s. 18.

³³⁹ DDVD, Blatný, s. 4.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 7.

³⁴¹ BAUER, Klub zvědavých dětí, s. 207.

³⁴² ŠPRINGL, Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, s. 149-159.

³⁴³ KOKOŠKA, Stanislav, Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání, in: Soudobé dějiny, r. 8, č. 4, 2001, s. 600.

často navštěvovaly kina, jejichž popularita během protektorátu stoupala. Válka přinesla i nové možnosti chlapecké zábavy, která byla inspirována válkou a fascinací vojáky. Nebezpečnou, ale oblíbenou zábavou chlapců na konci války se stalo sbírání zapomenuté techniky, kterou poté používali ke svým hrám. Poprvé v českém prostředí se politický režim pokusil sjednotit děti v jediné povinné organizaci a zasahovat do volnočasových aktivit dětí. Přestože se Kuratoriu tento cíl za krátkou dobu působení nepodařil, tak proměnilo trávení volného času mnoha dětí. Samotné děti však nemusely vnímat Kuratorium pouze jako kolaborantskou organizaci, která se je snažila indoktrinovat, ale návštěvy kuratorních spolků pro ně byl způsob, jak se nadále věnovat oblíbeným aktivitám a sportovat společně se svými kamarády.

3.4. „Život na příděl“

Válka zasáhla materiální stránku každodenních životů obyvatel protektorátu. České země byly postupně začleňovány do válečného řízeného hospodářství, což formovalo profil národního hospodářství, sociální vývoj i životy jednotlivců. Život v protektorátu se vyznačoval nadměrnou regulací ve všech oblastech života a hmotným nedostatkem. Řízené hospodářství omezovalo každodenní životy v oblasti jídelníčku, odívání a bydlení. Rodiny byly nuceny se adaptovat na nové životní podmínky a vyrovnat se se zásahem státu do jejich osobní sféry života. Válečné hospodářství téměř zrušilo volný trh a řídilo přiděly potravin, textilního zboží a obuvi, pohonných hmot, mýdla a tabákových výrobků. Materiální problémy byly především starostí rodičů, ale i samotné děti pociťovaly změny ve svém životě a nedostatky, které válku doprovázely.

3.4.1. Stravování – Potraviny na lístky

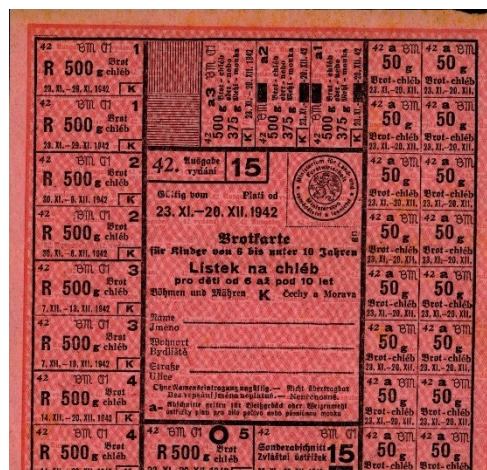
Zásobování a výživa je významnou součástí každodenního života a kvalita stravování vypovídá o životních podmínkách a materiálním postavení sociálních vrstev. Přestože obyvatelé protektorátu během války netrpěli hlady, museli se vyrovnat s nižším příjmem potravy a přizpůsobit se nově vzniklým podmínkám přidělového systému, nedostatku určitého zboží, náhražkám či nakupování na černém trhu.

První výpadky v obchodech nastaly ihned po okupaci německou armádou. Díky měnovému kurzu marky ke koruně 1:10 mohli říšští Němci nakoupit levněji na protektorátním

území, které mělo lepší zásobování obchodní sítě než v Německé říši.³⁴⁴ V prvních dnech protektorátu tak vojáci zkupovali potraviny, sladkosti, ale i hodnotnější druhy potravin a zámožnější průmyslové zboží: „Z následujících dnů po patnáctém březnu mi utkvěl v paměti navždy jiný obraz: Bělohorská třída, němečtí vojáci vycházející z cukráren a lahůdkářství s plnými rukama kremrolí a dalšího jídla, a cpou se jako diví, rozradostněni, protože těch pár marek žoldu, které si přivezli z Říše, se jim teď revalvací proměnilo v bohatství. Tito včerejší němečtí chudáci si zde v Čechách najednou připadali jako zámožní lidé, zubili se spokojeně, jaké štěstí jim Führer přinesl, hlava se jim točila z toho, co vše si zde levně a snadno mohou koupit, a přitom mohli přijít sem bez výstřelu, aniž by museli bojem riskovat svůj krk! Němečtí důstojníci a všelijací fůhereři nakupovali ovšem onačejší zboží: perské koberce luxusní obuv a oblečení pro manželky, a samozřejmě hory potravin, aby to vše mohli poslat do říše, kde už po léta takové laciné zboží neviděli.“³⁴⁵

Než ministerstvo zemědělství zavedlo potravinové lístky měsíc po vypuknutí druhé světové války, tak si lidé vytvářeli zásoby trvanlivých potravin, plechovek, sádla či petroleje.³⁴⁶ Nákupní horečka zachvátila všechny vrstvy obyvatelstva a nedostatky v zásobování potravin, ale i textilních výrobků, mýdla a paliva se projevíly již v květnu toho roku. Do zavedení potravinových lístků se prohluboval nedostatek a obchodníci na základě zvýšené poptávky zdražovali zboží, které ještě zůstávalo na skladech.³⁴⁷

Potraviny na lístky se začaly nakupovat od pondělí 2. října 1939. Předtím museli lidé nahlásit na obecním úřadě počet členů domácnosti, přičemž jim byl vydán potravinový výkaz. Poté si mohli spotřebitelé zvolit dodavatele jednotlivých druhů potravin, u něhož museli nadále nakupovat zboží po předložení potravinových lístků: „Na nákup nestačily jenom peníze! Na každou housku nebo kousek salámu musel být ještě příslušný váhový ústřížek z potravinových lístků! V Protektorátu platily německé

Přídělový lístek na chléb pro děti 6-10 let (DDVD, Rohová)

³⁴⁴ Reálný kurz marky ke koruně se pohyboval okolo 1:6-7. Více: ŠTĚPEK, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, Odbor archivní správy a spisové služby MV, Praha 2010, s. 18.

³⁴⁵ DDVD, Mazal, s. 30-31.

³⁴⁶ DDVD, Třebická, s. 13.

³⁴⁷ MUSILOVÁ, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství, s. 256.

*i protektorátní peníze. Výhodou bylo, že se to snadno počítalo, protože jedna marka byla jako jedna koruna.*³⁴⁸ Běžné lístky se vydávaly na potraviny (tj. kroupy, těstoviny, luštěniny, ovesné vločky, rýže, jáhly, marmeláda...), maso a masné výrobky, tuky, chléb či mouku, mléko a mléčné výrobky. Tyto běžné lístky platily na zásobovací období, tzn. po dobu dvaceti osmi dní. Cukr, vejce a brambory byly vydávány na lístky platící vícero období.³⁴⁹

Výše spotřeby jednotlivých potravin byla určována úměrně úbytku daného zboží na trhu. Občané byli rozřazeni do několika kategorií spotřebitelů na obvyčejné spotřebitele, těžce pracující, velmi těžce pracující a samostatnou kategorií tvořily děti. Ty byly v některých přidělech zvýhodněny, například děti do šesti let měly nárok na ¾ litru mléka denně a byl kladen důraz, aby děti dostávaly bez výkyvů přiděly tuků, které celou dobu války doprovázely zásobovací potíže.³⁵⁰

Určité komodity se staly nedostatkovým zbožím a náhražky potřebných potravin se staly charakteristickým rysem válečného období: „*Regály zely sice prázdnotou, ale voněly po koření a zboží, které je dříve vyplňovalo. Na dveřích plandala spousta plakátů. Vyzývaly, aby rodiče dopřáli dětem umělý med Kandol*³⁵¹, *zaručeně výživné, aby se osvěžili kořeným čajem, jenž zcela nahradí, ba předčí všechny dosavadní čaje, aby okusili náhražku kávy, náhražku másla, co všechno nemělo náhražku!*“³⁵²

Již po prvním válečném roce začaly problémy s dodávkami vajec, tuku a cukru, které se vyvážely do Říše. Postupně byl cukr nahrazen cukerinem³⁵³ a med Sladomelem³⁵⁴. Od roku 1940 se nesměla prodávat zrnková káva, kakao a čokoláda. Káva se nahrazovala kávovinou³⁵⁵, v protektorátu nejběžněji cikorkou³⁵⁶. Samotní pamětníci mají s dětstvím rovněž spojenou cikorkovou kávu, kterou pily i děti: „*Přebírali jsme žito, které se pak na kastrole na plotně pražilo a mlelo na kávu, s cikorkou a takto umletým žitem jsme vlastně vyráběli později*

---

³⁴⁸ DDVD, Mazal, s. 109.

³⁴⁹ ŠTĚPEK, Jiří, Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945), Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha 2014, s. 98-107.

³⁵⁰ ŠTĚPEK, Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945), s. 101-102.

³⁵¹ Kandol byl umělý med vyráběný z cukru, sirupu a vody a měl napodobit jeho chuť a vzhled.

³⁵² DDVD, Třebická, s. 52.

³⁵³ Cukerin (nebo též sacharin) je náhradní sladidlo, které se vyrábí z uhlí jako vedlejší produkt či synteticky z toluenu.

³⁵⁴ Sladomel byl jako náhražka medu používán jako umělé sladidlo. Jeho hlavními ingrediencemi byl glukózový nebo fruktózový sirup a neobsahoval cukr.

³⁵⁵ Kávové náhražky bez kofeinu, které se připravují pražením nebo vývarem různých obilných zrn nebo ovocných plodů.

³⁵⁶ Cikorka je pražený čekankový kořen, který se od konce 17.století používal jako náhražek kávy.

kupovanou kávovinou směs meltu.“³⁵⁷ Místo kávovin mohli lidé odebrat čaj, který byl velmi drahý a jeho zásobování rovněž pociťovalo výpadky od podzimu 1941.³⁵⁸ Čokoládu děti neviděly po zbytek války, a proto mají silné vzpomínky na osvobození, kdy jim američtí a sovětské vojáci rozdávali tak vzácnou pochoutku jakou byla čokoláda.³⁵⁹ Prodávané sladkosti na různých zábavných akcích musely být rovněž uzpůsobeny válečné situaci a oblíbené bylo například ledoled, tj. led z přibarvené vody přislazený cukrínem.³⁶⁰ Nedostatek postihoval i zásobu základního koření a soli, pro které se vytvářely chemické náhražky. Čerstvé mléko bylo dostupné hlavně na venkově a ve městech se používalo sušené.³⁶¹ Mléko bylo velmi ceněnou komoditou a často se stávalo předmětem výměnných obchodů na vesnici.

I když nedostatek potravin a starost o výživu rodiny tížil především rodiče, tak si děti všímaly změn ve válečném hospodářství a příležitostně pomáhaly při obstarávání potravin. Jídelníček velmi závisel na rodinném zázemí, možnosti směřovat potraviny, přístupu na venkov či tajnému uschovávání potravin. Jelikož byly paměti sepsány v dospělosti retrospektivně, tak byla zvláště oceňována šikovnost a vynalézavost maminek, které i v dobách nedostatku dokázaly vykouzlit z minima chutné a výživné jídlo. Chuťová paměť byla obzvláště silná a v pamětech se objevuje řada popisů každodenních, oblíbených či neobvyklých jídel: „*Maminka uměla vařit hospodárně. Vybavuje se mi naše obvyklé týdenní menu: nudle s mákem nebo s tvarohem, šklubanky s mákem, nastavované kaše s cibulkou, hrachová kaše s párkem, v pátek vždy vdolky s povidly a tvarohem a bílou kávou, někdy šunkofleky, občas pajšl nebo kaldon, omáčky všeho druhu s vajíčkem nebo kouskem předního hovězího, šťouchané brambory s cibulkou, hedvábná kaše s párkem a ovšem naše dětská pochoutka – krupicová kaše posypaná skořicí a někdy i nastrouhaná čokoláda.*“³⁶² Pamětník v citaci zmiňuje i čokoládu, která byla k dostání pouze do roku 1940. Tento jídelníček je odrazem počátku válečných přidělů, ale i pro něho byla čokoláda takovou vzácností, že vyzdvihuje její místo v jídelníčku.

Maminky mohly čerpat inspirace z dobových časopisů pro ženy, které otiskovaly recepty využívající dostupné potraviny z přidělových lístků a radily při sestavování týdenního jídelníčku. Časopisy dodávaly inspiraci na využití listové zeleniny, luštěnin, brambor, krup či

---

³⁵⁷ DDVD, Kudrnová, s. 5.

³⁵⁸ ŠTĚPEK, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, s. 50-51.

³⁵⁹ DDVD, Blatný, s. 41; Třebická, s. 77; Rohová, s. 439; Samohejlová, s. 113.

³⁶⁰ DDVD, Mazal, s. 93.

³⁶¹ MICHLOVÁ, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 82-83.

³⁶² DDVD, Mazal, s. 42.

zpracování starých potravin.³⁶³ Část potravin si hlavně samozásobitelé vyráběli sami doma. Základem byl chleba, který vydržel i několik dní: „Chleba se pekl naráz v peci 5-6 bochníků a jedli jsme je až 14 dní, nic se nevyhazovalo.“³⁶⁴ Rovněž máslo se stloukalo doma v máselnici a tvaroh se dělal z kyselého mléka.³⁶⁵

Potravinové lístky nebyly vydávány samozásobitelům nebo jim byly vydávány pouze lístky na zboží, které sami nevypěstovali. Zemědělci byli svázáni vysokými dodávkovými povinnostmi a zůstalo jim část zemědělské produkce pro vlastní obživu: „Dodnes vzpomínám jak naše maminka i v nedostatku chutně nevařila. Vařilo se, co se na kousku políčka urodilo, tedy hodně zeleniny. Vařili se hodně zeleninová jídla, hlavně polévky. V zimě se zase vařili hodně luštěniny, fazole, hrách, cizrna, kaše krupicová, kukuřičná, taky omáčky se hodně vařili, rajská, cibulová, mrkvová, koprová, křenová a jiné. Večeřeli jsme pečené brambory s kyselým mlékem.“³⁶⁶

Avšak zemědělci měli výhodu oproti obyvatelům měst a mohli si uschovat část úrody, chovat tajně více zvířat či participovat na černém obchodě. Děti se stávaly svědky tajných zabijaček a musely se naučit o některých věcech mimo rodinu nemluvit, protože černé porážky mohly být nahlášený na gestapu. Po vesnicích chodily kontroly a lidé riskovali zatčení ve prospěch výživy své rodiny: „Chovaly se na černo i telata a prasata. Kontrola chodila často, ale vždy se to naši zavčas dověděli a stačili to schovat někdy i u sousedů, kteří nic nechovali.“³⁶⁷ U sousedů na vesnici se projevila solidarita a vypomáhali si ve vypjatých chvílích. Neboť nenahlášení chovu zvířat či neodvádění dávek se trestalo pokutou minimálně 100 K či čtrnáctidenním vězením.³⁶⁸ Děti vnímaly takováto porušování protektorátních nařízení jako prvky odporu.

Ilustrační obrázek zabijačky (DDVD, Schwarzová)

³⁶³ ANTOŠÍKOVÁ, Lucie (ed.), Zatemněno: česká literatura a kultura v protektorátu, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2017, s. 137.

³⁶⁴ DDVD, Kostelná, s. 5.

³⁶⁵ DDVD, Kudrnová, s. 5.

³⁶⁶ DDVD, Kostelná, s. 5.

³⁶⁷ DDVD, Kopecká, s. 57.

³⁶⁸ MICHLOVÁ, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 87.

Rozšířeným jevem se stal chov králíků, kteří se dali chovat i na periferiích měst.³⁶⁹ Obyvatelé vítali doplnění potravin z vlastních zásob.

Kromě tajných zabijaček lidé riskovali při uschování části produkce obilí. Mlynáři pak na černo mleli mouku pro své sousedy: „*Velkým pomocníkem byl pan mlynář Šustek, který riskoval a na černo mlel obilí na mouku a moc lidem v jejich bídě pomáhal.*“³⁷⁰ Jedna pamětnice dokonce pomáhala mlynáři na vsi tím, že obíhala sousedy a domlouvala, kdy mají dorazit se svým obilím k semletí, za což dostávala výslužku v podobě vajec či másla.³⁷¹

Město bylo oproti venkovu v nevýhodě a hůře si obstarávalo zdroje mimo potravinové lístky. Nedostatky trpěla hlavně průmyslová centra, která bývala zásobována ze vzdálenějších míst. Ve velkých městech bývaly úředně kráceny příděly, aby se dostalo na větší počet spotřebitelů.³⁷² Proto obyvatelé měst podnikali zásobovací výpravy na venkov za příbuznými či známými. Potraviny, které získali, se ale obtížně převážely nazpět, neboť na nádražích a v dopravě probíhaly policejní kontroly. Osobní auta nešlo použít kvůli nedostatku paliva a jejich užívání bylo povoleno jen majitelům, u kterých to vyžadoval veřejný zájem, jako například u lékařů. V roce 1944 museli majitelé odevzdat i pneumatiky a auta zabavovala německá armáda.³⁷³ Hlavním dopravním prostředkem zůstaly vlaky, ale poslední rok války byla přeprava nebezpečná kvůli cíleným náletům Spojenců na železniční dopravu. Na výpravy za získáním většího množství potravin byly posílány i děti, někdy v doprovodu rodičů ale i samostatně. Do vedlejších vesnic se dostávaly pěšky či na kole, aby se vyhnuly kontrolovaným dopravním prostředkům, hrozícímu nebezpečí, ale i kvůli menšímu zahuštění dopravní sítě. Když se vracely zpět s výslužkou, tak všechny doprovázel strach z kontrol: „*V únoru 1945 nám jednoho dne vzkázal tatínkovi sestřenice z venkova, že bude zabíjet. Věděli jsme, co to znamená. Ve vlacích se ale nic převážet nesmělo, byly přísné kontroly. Vzala jsem tedy odpoledne po návratu z práce sánky a tehdy již devítiletou sestru a jely jsme jako sánkovat. Šest kilometrů tam, zpátky po silnici a s malým balíčkem výslužky šest kilometrů zpět už za tmy. Cestou jsme potkávaly kolony německých vojáků. Už si ani nevzpomínám, jestli*

---

³⁶⁹ DDVD, Třebická, s. 45.

³⁷⁰ DDVD, Kopecká, s. 57.

³⁷¹ DDVD, Třebická, s. 35-36.

³⁷² MUSILOVÁ, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství, s. 258.

³⁷³ MacDONALD, Callum A. – KAPLAN, Jan, Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939-1945, Melantrich, Praha 1995, s. 140.

jsem se bála moc, nebo o trochu míň. Všechno dopadalo docela dobře, rodina se zase jednou dosyta najedla. ³⁷⁴

Většina obyvatel protektorátu neměla možnost pravidelných nákupů na černém trhu, kde se ceny neustále zvyšovaly. I většina pamětníků patřila do sociálně slabší vrstvy obyvatel, která si tyto ceny nemohla dovolit: „*Obchodovalo se sice také na černém trhu, ale za velké peníze, a takovým obchodníkům, se říkalo šmelináři.*“³⁷⁵ Některé rodiny se ocitly i v situaci, kdy nebyly schopny odebrat ani zboží na lístky kvůli nedostatku finančních prostředků.³⁷⁶ Ke konci války se obnovil směnný obchod a lidé si vyměňovali potřebné potraviny, které sami vypěstovali. Měšťané často nabízeli šatenky či průmyslové zboží výměnou za potraviny: „*Maminka nosila máslo, tvaroh, vajíčka do Jičína a Valašského Meziříčí, kde lidem chybělo jídlo a vyměňovala to za lístky na oblečení.*“³⁷⁷ Hlavním cílem bylo přežít a pokud možno tak netrpět hladem, tudíž ostatní potřeby jako oblečení a obuv spotřebitelé omezovali na minimum. Lidé na vesnici používali i proplácení mzdy v potravinách, a tak získali část vzácných surovin.³⁷⁸

Děti se ve svém volném čase zapojily do shánění potravin. Sbíraly v létě lesní plody a houby a zlepšovaly stravu pro celou domácnost, což již bylo zmíněno v předchozí kapitole. A protože ovoce a zelenina byla těžko dostupná, tak bylo lesní ovoce důležitým zdrojem vitamínů. Když nastaly krušné chvíle, kdy doma docházely potraviny, tak se vypravovaly i na „zlodějské“ výpravy do lesů a na pole. Výpravy směřovaly do blízkého okolí, kde věděli, kteří majitelé nebyli hodní lidé a necítili se tak špatně, že jim vezmou něco z jejich pole. Toto se doma často nesetkalo s pochopením, ale rodiče byli nakonec rádi za trochu přilepšení. Kromě strachu z chycení od sedláka či gestapem, to bylo pro děti i další válečné dobrodružství, na které vzpomínají.³⁷⁹

Ke konci války docházely již zásoby potravin, zmenšovaly se příděly na lístkách a ceny na černém trhu raketově stoupaly. Lidé museli své zásoby pracně uschovávat, aby přečkali poslední dny války v úkrytech. K nedostatku se přidalo hoštění německých a následně ruských vojáků. Lidé na vesnici se tedy nezdráhali při pobídce od ruských

---

³⁷⁴ DDVD, Beranová, s. 12.

³⁷⁵ DDVD, Blatný, s. 19.

³⁷⁶ DDVD, Radvanovská, s. 9.

³⁷⁷ DDVD, Kopecká, s. 57.

³⁷⁸ DDVD. Grundová, s. 15.

³⁷⁹ DDVD, Radvanovská, s. 16.

důstojníků, aby využili na maso zastřelené koně: „Při tažení koňů zahynula celá řada. Důstojníci vybízeli občany, aby mrtvá zvířata zpracovali ke konzumaci. Nemuseli nabízet dvakrát. Některé rodiny už byly se zásobami potravin na dně, koníci přišli jako na zavalanou. Stačilo jen nabrousit nůž a zkusit řeznické řemeslo. I naše maminka se odhodlala, šest hladových krků jí dělalo starosti. Koňský guláš byl tenkrát pro všechny královskou pochoutkou.“³⁸⁰

Nedostatečné příděly a kvalita potravin měly za následek zhoršení zdravotního stavu obyvatel, na kterém se projevilo i zhoršení hygienické situace a větší náchylnost k nakažlivým nemocím či stresové vypětí a dlouhé pracovní hodiny.³⁸¹ Energetická hodnota přídělů zůstávala po dobu války zdánlivě zachována, ale poklesla nutriční hodnota potravin a ve stravě chyběly především bílkoviny a tuky. Válečný přídělový systém celkově nivelizoval životní úroveň obyvatel a sjednotil materiální potřeby lidí.³⁸²

I přes výpadky zásobování a snížení kvality potravin umožňoval přídělový systém přežít. Děti nevnímaly hlad příliš často a jejich rodiče si i v období protektorátu poradili s užitím své rodiny. Pamětníci zřídka popisují, že by zažívali v dětství hlad, což může být i následkem toho, že rodiče obětovali své příděly jídla pro nasycení svých dětí: „A zase zde musím vyzvednout dobrotu a nesobeckost naší maminky. Když viděla, jak lačně se na tyto dobroty vrháme, sama se jich ani netkla. Jí postačil černý chléb a brambory, kterých jsme měli bohudíky, vždycky dost.“³⁸³ Pouze jedna pamětnice, která žila s maminkou a dvěma sourozenci, vzpomíná na krušná válečná léta, kdy obstarávání potravy pro ně byl nelehký a nebezpečný úkol: „Stávalo se, že nám (maminka) neměla dočista už z čeho uvařit a to jsme se potom sebraly, bratra a sestru pohlídala sousedka, a musely jet „žebrot“ – tak tomu trpce říkávala, ačkoliv jsme zadarmo nikdy nic nedostaly.“³⁸⁴

Exkurz do slavení Vánoc

Okupační nařízení změnila podobu svátkového kalendáře. Nařízení z roku 1939 ponechalo církevní svátky, ale odstranilo prvorepublikové památné dny. Zároveň inkorporovalo říšské státní svátky jako Den německé revoluce (30. leden), Den německé

---

³⁸⁰ DDVD, Grundová, s. 48.

³⁸¹ Více: NÁLEVKA, Každodenní život v Protektorátu Čechy a Morava, s. 18.

³⁸² MUSILOVÁ, Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství, s. 263-264.

³⁸³ DDVD, Grundová, s. 15.

³⁸⁴ DDVD, Radvanovská, s. 9.

policie (15. únor), narozeniny říšského protektora Konstantina von Neuratha (2. února) a Vůdcovy narozeniny (20. dubna) a ukotvilo slavení začátku protektorátu (15. březen) jako významný mezník nového státního zřízení.³⁸⁵

Festivity se etablovaly jako jedinečné, ale periodicky se opakující události, které se staly součástí života a vítaným vytržením ze všedních dnů. V době národního útlaku šlo o jistý druh společenské identifikace národní, společenské či náboženské.³⁸⁶ Pro obyvatele byly svátky, a především pak Vánoce, chvílí oddychu a osobního prožitku slavení. Přestože vánoční dny vystupují ze všednosti dnů, tak zůstávají důležitou součástí vzpomínek na dětství. Pamětníci vzpomínají i na slavení jiných církevních svátků, jako na Velikonoce, sv. Mikuláše, sv. Lucii či slavení Božího těla. Předvánoční čas byl naplněn řadou církevních svátků svatých, z nichž pro děti nejzajímavější byl Mikuláš, který dětem naděloval ovoce či nějaké sladkosti: „*Na Mikuláše chodili mládenci různě oblečení, večer po chalupách na tváři měli masku, škrabošku, abychom je nepoznali, kdo to je, rachotili s plechovými krabičkami od krému na obuv, rodiče nám kázali očistit si boty, že nám Mikuláš do nich něco donese a ráno jsme měli v botách ořechy, jablíčka a nějaký cukřík.*“³⁸⁷ Avšak děti se nejvíce těšily na vánoční svátky, jejichž tradice dodržovaly i nekřesťanské rodiny. Pro období protektorátu Vánoce nejlépe ukazují proměnu oslav a dopady přidělového systému a materiálního nedostatku.

Válečná doba pozměnila praktické náležitosti slavení vánočních svátků. Půlnoční mše byla sloužena v pozdním odpoledni kvůli zákazu vycházení v nočních hodinách.³⁸⁸ Přídělový systém proměnil vánoční pohoštění a ochudil ho o dárky a některé druhy cukroví. Již první válečné Vánoce byly poznamenány menší nabídkou zboží, ale nákupní horečku lístkový systém zdaleka neovlivnil tolik jako následující roky.³⁸⁹ Pamětníci vzpomínají na praktické dárky, které v dětství dostávaly, ale neodmyslitelnou součástí nadílky byly i hračky a knížky s dobrodružnou či vlasteneckou tematikou.³⁹⁰ Od Vánoc roku 1943 byl nákup knih omezen a prodávaly se pouze na poukazy.³⁹¹ A s dalším postupem války začaly být vánoční dárky chudší či chyběly úplně.

³⁸⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka, Svátečnost v protektorátu Čechy a Morava. Od 28. října k 15. březnu, in: Národy - města - lidé - slavnosti, Praha 2018, s. 36-38.

³⁸⁶ LENDEROVÁ – JIRÁNEK – MACKOVÁ, Z dějin české každodennosti, s. 277-278.

³⁸⁷ DDVD, Kostelná, s. 7.

³⁸⁸ DDVD, Hánová, s. 37.

³⁸⁹ KOURA, Petr – KOUROVÁ, Pavlína, Sto let českých Vánoc: nejkrásnější svátky v roce na pozadí "velkých" dějin, Academia, Praha 2018, s. 59-61.

³⁹⁰ DDVD, Hánová, s. 38.

³⁹¹ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 68.

Od roku 1940 bylo stále těžší sehnat základní potraviny a v zimních dnech se každoročně zhoršovalo zásobování. Ingredience, které se používaly pro pečení tradičního cukroví, tak byly nedostatkovým zbožím. Do roku 1942 byly před Vánoci zvyšovány přídělky některých potravin, jako mouky či vejce, které se používaly při pečení cukroví nebo byly rozdávány jednorázové lístky ke speciálním přidělům ovoce.³⁹² Maminky pročetly dobové recepty, které radily, jak si poradit s nedostatečným množstvím mouky, tuků a cukrů: „*Dodnes se zachovaly recepty na dva dorty, které se pekly celou válku. Jeden byl z vařených brambor, těsto pak bylo pěkně žluté. Druhý se musel připravovat ve značném předstihu. Hnědové placky, vykrájené podle kastroly, se uchovávaly ve spíži. Když změkly, slepily se pudinkem a zavařeninou, tak vznikl korpus. Jedna poleva bílá, kolem růžový krep, druhá hnědá, kolem krep červený, bretonem obarvený, sníh na domalování obličejů a byl tu anděl a čert. Mandle a oříšky se nahrazovaly praženými vločkami, tak se dělal oblíbený griliáz, z mletých vloček se dělaly „mandlové“ hříbky nebo bretonem přibarvené figurky. Sladit bylo možno umělým medem.*“³⁹³

I když na rybí maso nebyly zavedeny lístky, tak nebyli tradiční kapři snadno k dostání a čekali se na ně několikahodinové fronty. Pamětníci zmiňují i jezení kapra „na černo“, kterého maminka někde sehnala.³⁹⁴ Ale část pamětníků si vybavuje štědrovečerního kapra až po skončení války: „*Ke štědrovečerní večeři jsme mívali jen vánočku a čaj s citrónem, v poledne byl houbový Kuba. Rybu si prvně pamatují až po druhé válce, což nám dětem na radosti z vánoc nic neubralo.*“³⁹⁵ Jedna pamětnice popisuje, že k večeři kapra také neměli a mívali jen čočkovou polévku, vánočku, štrůdl, čaj, křížaly a ovoce.³⁹⁶ Další pamětnice zmiňuje chudé Vánoce, na které však maminka připravila kousek masa, nejčastěji domácího králíka, kterého ušetřili pro tuto sváteční příležitost.³⁹⁷ Štědrovečerní nabídka se lišila podle možností a dostupnosti potravin jednotlivých rodin a tradiční kapr nebyl nahrazen jednotným pokrmem ve všech domácnostech.

O Vánocích v dětech vzbudily radost i maličkosti, jako když rodina získala pytel uhlí navíc či dostaly jižní ovoce jako pomeranče, které byly v protektorátu velkou vzácností.³⁹⁸

---

³⁹² ŠTĚPEK, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, s. 128.

³⁹³ DDVD, Hánová, s. 38.

³⁹⁴ DDVD, Grundová, s. 38.

³⁹⁵ DDVD, Peltanová, s. 17.

³⁹⁶ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Schwarzová, Irena – Rok na vsi, inv. č. K0064 – DDVD00299 (dále DDVD, Schwarzová), s. 1-2.

³⁹⁷ DDVD, Linková, s. 7.

³⁹⁸ DDVD, Samohejlová, s. 140.

Jako děti v každém období se těšily na stromeček a vánoční náladu. Stromečky se na vesnici nosily z tamějšího lesa a zdobily se barevnými či stříbrnými řetězy vyrobenými doma či ve škole z papíru, do staniolu se zabalily kusy cukroví, které se rovněž pověsily na stromek a rozsvítily se svíčky.³⁹⁹ Děti od radostného prožívání vánočních svátků neodradila ani probíhající válka a nedostatek dárků či nedokonalé štědrovečerní večeře. Žily si vlastním životem, kde nesdílely starosti rodičů s přípravou pohoštění a dál psaly Ježíškovi dopisy.⁴⁰⁰

3.4.2. Odívání, obuv

Protektorátní přidělový systém se projevil i v módě a nedostatku nového oblečení, látek a obuvi. V prosinci roku 1939 byly zavedeny ministerstvem průmyslu, obchodu a živnosti lístky na oděv, lidově nazývané šatenky. Lístky na oděvy měly sto ústřížků za sto bodů a každé dva měsíce se uvolňovalo deset z nich, což muselo vystačit na rok.⁴⁰¹ Oděvy a textil byly rozděleny do tří kategorií podle materiálu, které měly různou hodnotu bodů. Do první kategorie spadaly vlněné a hedvábné látky, za které se odevzdalo 12 bodů na 100 cm, druhou kategorií tvořilo umělé hedvábí za 7 bodů a do třetí spadaly ostatní látky po 10 bodech.⁴⁰² Obyvatelé byli rozděleni podle věku pro odběr lístků. Samotné šatenky pro děti se rozdělovaly na kojenecké, děti ve druhém a třetím roce, dívky a chlapce do čtrnácti let.⁴⁰³ Přidělené množství oděvů a látek stěží stačilo na odívání rychle rostoucích dětí a bez černého obchodu či přešívání by bylo nemyslitelné si vystačit.⁴⁰⁴ Tradiční a kvalitní materiály využívané na výrobu oblečení i obuvi jako vlna, hedvábí a kůže se staly vzácným zbožím a byly nahrazovány umělým hedvábím, lnem, plasty či přírodními zdroji, jako například peřím, chlupy, dřevem, slámou a papírem.⁴⁰⁵

Nedostatek zimního oblečení se projevil již roku 1940.⁴⁰⁶ Lidé proto volili variantu přešívání obnošeného oblečení a výhodu měl ten, kdo měl zásobu starých látek či kusů oblečení nebo si stihl pořídit nové oděvy během nákupní horečky před vypuknutím války.

---

³⁹⁹ DDVD, Linková, s. 7; Hánová, s. 37-38.

⁴⁰⁰ DDVD, Hánová, s. 37; Šupíková, s. 17.

⁴⁰¹ ŠTĚPEK, Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945), s. 129.

⁴⁰² BURIANOVÁ, Miroslava, Domov ze zbytku: Textil v domácnosti v Protektorátu Čechy a Morava, in: Textil v muzeu: soubor statí k problematice interiérový textil – reprezentační i privátní, Brno: Technické muzeum 2013, s. 19.

⁴⁰³ ŠTĚPEK, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, s. 165-166.

⁴⁰⁴ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 29.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 32-36.

⁴⁰⁶ MICHLOVÁ, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 78.

Zručné maminky k inspiraci využívaly časopisy, které radily nové stříhy a jak si poradit s nedostatkem látek, jako např. „Praktische Damen und Kindermode“⁴⁰⁷ či časopisy *Vkus a Krejčovské listy*⁴⁰⁸. Ze starých kožichů se dělaly lemy na zdobené sukně, kabátů, kapes či čepice. Nové kusy oblečení se přešívaly sestavováním dvou látek a na zchovalých se vyspravovaly lemy, rukávy či kapsy.⁴⁰⁹ Nové dětské oděvy byly na vznik jednodušší, neboť stačil použít malý kus látky na spravení či přešít staré oděvy rodičů, například ze starých košil otců vznikaly nové dívčí šaty.⁴¹⁰ Avšak zvláště starší dívky si postesklly, že toužily během dospívání po novém a hezkém oblečení, ale zkrátka nebylo z čeho nakupovat ani vyrábět: „*Proč jsme já se sestrou toužily po novém oblečení? Nuž bylo to proto, že jsme měly málo šatů. Vyrůstaly jsme ve velkém městě, chtěly jsme se pěkně oblékat, ale nebylo z čeho.*“⁴¹¹ Etika odívání se zjednodušila, ale touha vypadat módně a hezky se neztratila ani v době nouze. Módními se staly skládané sukně či jednobarevné kostýmkové kabátky s kostkovanými sukněmi. Novinky v odívání se tak nestávaly z vývoje trendů, ale ze způsobu zpracování.

I nedostatek bot se musel řešit alternativní variantou. Kožená obuv se šetřila na zimu a stala se vzácností. Za nedostatkem kůže stála výroba vojenských holínek, jejímž symbolem se staly dřeváky, které děti nejčastěji nosily v létě či chodily úplně bosy, aby se kvalitnější obuv ušetřila na zimu.⁴¹² Nošení dřeváků propagovala i kampaň od firmy Baťa na jaře roku 1940, kdy vytvořila novou kolekci. Dřeváky se daly nakoupit ve volném prodeji, byly cenově dostupné všem sociálním vrstvám a dětem se líbila jejich barevnost.⁴¹³ Někteří získali výhodu svým vzděláním či šikovností příbuzných a dokázali si boty vyrobit sami: „*Za války si děda z matčiny strany vzpomněl, že se v mládí vyučil obuvníkem a tak mu holoubátka a mladé králici sloužili k tomu, že získával kůži a čas od času nám ušil boty.*“⁴¹⁴

Šatenky figurovaly také ve výměnném obchodu, kdy je lidé vyměňovali za mouku, máslo, vajíčka a další potraviny, které byly načerno k dostání, a které zrovna chyběly v dané domácnosti.⁴¹⁵ Pro rodiny z měst bylo důležitější se najíst, a tak šatenky a textil putovaly na

---

⁴⁰⁷ DDVD, Dobrotová, s. 17.

⁴⁰⁸ MICHLOVÁ, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 78.

⁴⁰⁹ BURIANOVÁ, Domov ze zbytku, s. 19-20.

⁴¹⁰ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 46.

⁴¹¹ DDVD, Dobrotová, s. 17.

⁴¹² DDVD, Mazal, s. 82.

⁴¹³ BURIANOVÁ, Móda v ulicích protektorátu, s. 24-25.

⁴¹⁴ DDVD, Rajský, s. 12.

⁴¹⁵ DDVD, Kopecká, s. 57.

vesnice, kde se nacházelo více volných potravin, což bylo již blíže popsáno v předchozí kapitole.⁴¹⁶

Praní oblečení bylo také mnohem náročnější než v době míru. Problémem se stal nedostatek mýdla na praní. Odběrné lístky na mýdlo a na mýdlový prášek byly zavedeny už s počátkem války v září 1939 a musely vystačit po dobu jednoho roku. Děti do dvou let získávaly nárok na dodatkové lístky pro lepší hygienu.⁴¹⁷ Mýdlem se muselo šetřit a přiděly i přesto nevystačily. Některé domácnosti se snažily si ho uvařit samy, k čemuž také nebylo jednoduché sehnat potřebné suroviny pro domácí výrobu. Mýdlo bylo navařeno z tuků a kostí.⁴¹⁸ Mýdla byla různá, na praní, na umývání a mytí podlah či na koupání. Pralo se v neckách a činnost komplikoval i nedostatek uhlí a dřeva pro ohřátí vody: „*Musely jsme s maminkou úzkostlivě šetřit s mýdlem. Někdy jsme ani vše nevypraly, protože nám došlo. Musely jsme si ho samy vařit. Maminka na něj měla recept. Ještě si pamatuji, že to byla dost velká věda uvařit mýdlo, když k tomu vaření něco chybělo. Třeba bylo málo špatného omastku, a nebo nebylo s čím topit.*“⁴¹⁹

3.4.3. Bydlení

Rodinné zázemí a bydlení ovlivňovalo, jak děti vyrůstaly, v jaké sociální vrstvě se pohybovaly a celkový vývoj dětí. Rozdíly nalezneme v bydlení v bytech ve větším městě či v rodinných domech na vesnici. Okupace zhoršila bytovou situaci po celém protektorátu. Po odstoupení pohraničí se bytová krize nejcitelněji projevila v Praze, kam se stěhovali uprchlíci a vyvolali nedostatek levnějších bytů pro sociálně slabší vrstvy. Po vzniku protektorátu do Prahy přicházeli Němci z Říše kvůli uplatnění v okupačních orgánech a získávali volné byty po emigrantech a následně po internovaných Židech díky přednostnímu právu.⁴²⁰ Během války také ustala výstavba nových domů a starší domovní fond se neopravoval: „*Za celou dobu války se nepostavil jediný dům, opravovalo se jen to nejnnutnější, vše zůstávalo při starém, nikdo si nebyl jist, jak válka skončí a zachráni-li holý život.*“⁴²¹

S vysokým nájmem či malým životním prostorem se potýkala značná část rodin. Stísněné prostory, staré a nezdravé byty negativně ovlivňovaly celkový vývoj dětí. Zároveň

---

⁴¹⁶ DDVD, Radvanovská, s. 9.

⁴¹⁷ ŠTĚPEK, Jiří, Přídělové doklady z období tzv. protektorátu, s. 173.

⁴¹⁸ DDVD, Dobrotová, s. 17.

⁴¹⁹ DDVD, Rohová, s. 535.

⁴²⁰ MUSILOVÁ, Byty a úroveň bydlení v letech 1939-1945, s. 92-3.

⁴²¹ DDVD, Blatný, s. 6.

však rodina trávila volné chvíle společně a děti byly pod kontrolou dospělých. Typicky rodina bydlela v jednom společném pokoji, který obývalo okolo čtyř osob. To že děti vyrůstaly v přelidněných bytech tedy nebylo nic výjimečného. Do středně velkého pokoje by se nevešel odpovídající počet postelí a sourozenci tudíž spali společně na jedné posteli: „Bydleli jsme prakticky v jedné světnici, mimo už byla jen malá světnička, kde se netopilo, spíše určená k ukládání věcí. Velká světnice představovala vlastně vše. Místo na spaní, vaření, mytí, v zimě i na praní, pro nás děti i na hraní. Na postelích se spalo po dvou, což byla nutnost, 4-5 postelí by se do světnice stejně nevešlo. Přiznám se, že mým velkým přáním bylo mít svou vlastní postel. Ale tyto těsné prostory nás spíše stmelovaly, než oddělovaly. My děti jsme tím nebyly odtrženy od života.“⁴²²

Pamětníci popisují nedostatečně vybavené byty či společná sociální zařízení. Záchody a koupelny nebyly součástí bytů. Hygiena se prováděla nejčastěji v kuchyni či v jiné vytopené místnosti. Na koupání se používaly necky či vana s ohřátou vodou na kamnech. Sourozenci se často koupali ve stejné vodě.⁴²³ Na vesnicích

Ilustrační obrázek hygieny dětí (DDVD, Schwarzová)

nebyly ještě rozvedené vodovody a voda se nosovala ze studny: „Chodilo se na vodu ke studnám, jakou máme dnes na zahradě. Voda se nabírala dlouhým hákem, na který se zavěsila dřevěná nádoba s uchem (putna) a voda se vytáhla ven. Nosila se na domácí potřebu, prádlo, koupání a také pro dobytek. Na ulici byla pumpa obecní, ale co si pamatuji, nesměli jsme tam chodit...“⁴²⁴

Z finančních důvodů rodiny často pronajímaly pokoj v bytě dalším osobám, aby měly na nájem či na splacení bance. Nájemníky se stávali civilní Němci, kteří v protektorátu pracovali na okupačních úřadech, což vyvolávalo konflikty v domácnosti: „Jakmile se jeden z našich nájemníků od nás odstěhoval, museli rodiče vzít na nějakou dobu do podnájmu

⁴²² DDVD, Peltanová, s. 14.

⁴²³ DDVD, Klímová, s. 7; Radvanovská, s. 19.

⁴²⁴ DDVD, Kopecká, s. 47.

Němce, civilního pracovníka nějakého úřadu. Byl původně akademický malíř a ve volných chvílích maloval podle fotografií portréty předních německých politiků, včetně Hitlera na něm si dával zvlášť záležet a pracoval na něm dlouho. Nakonec zůstal tento obraz u nás, ruští vojáci ho potom rozstříleli a podezřívali nás z kolaborace.“⁴²⁵

Problémy s podnájemníky někdy zašly tak daleko, že rodina musela podat stížnost na Oberlandrat⁴²⁶. V pamětech se objevuje příběh, kdy se nájemníky stala jedna česká rodina, která si poněmčila své příjmení, otec vstoupil do NSDAP a dvě dcery navštěvovaly Hitlerjugend. Rodina neplatila nájemné, rozbila mnoho věcí v bytě, chovala se k nim neuctivě a poté co v hádce vyhrožoval otec zabitím pamětnici, podali na ně stížnost, která skončila u německého civilního soudu. Pamětnice vzpomíná na strach z následků soudu a z německých úředníků. Konflikt pro ně naštěstí skončil výhrou.⁴²⁷

S postupem války a přílivem nasazených a německých uprchlíků vyšla vyhláška, že kdo má nadměrný byt, tak se musí přihlásit na obecním úřadě, aby poskytl pokoj pro ubytování cizích osob, většinou na určitou dobu: „*Sousedka naproti ovšem byla zaměstnaná na úřadě a přihlásila nás bez našeho vědomí. Během války nám pak nastěhovali zákopníky. Byli to Češi, kteří z donucení museli kopat zákopy pro Němce. Tatínek musel na zemi udělat z desek postele, na zem se dala vymláčená sláma, na ni se daly deky.*“⁴²⁸ Na konci války pak rodiny musely ubytovávat německé a ruské vojáky, o čemž bylo hovořeno v předchozí kapitole. Dosavadní životní prostor rodin, tak byl ještě snížen na minimum u všech sociálních vrstev českého obyvatelstva. Přítomnost vojáků ve sdíleném životním prostoru měla po krátkou dobu vliv na jejich každodennost, ale s německými vojáky neměli obyvatelé velké konflikty, i když patřili k nepřátelské armádě.

Od počátku druhé světové války bylo v platnosti nařízení o zatemnění kvůli hrozbě spojeneckých náletů. Města mohla být osvětlena do jedenácté večerní hodiny: „*Nikde nesvítla světla, všechna okna musí být zatemněna černým plátnem nebo papírem. Veřejné osvětlení ulic bylo sníženo na 50 %, svítí tedy jen každý druhý kandelábr. Z každého plyne jen modré světlo, prosvětlující okolní tmou jen nedostatečně do několika málo metrů, namodralým matným pološerem.*“⁴²⁹. Vesnici nařízení příliš neovlivnilo, protože ve 40. letech ještě

---

⁴²⁵ DDVD, Beranová, s. 11.

⁴²⁶ Oberlandrat byl nejnižší typ úřadu německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava.

⁴²⁷ DDVD, Dobrotová, s. 40-41.

⁴²⁸ DDVD, Kopecká, s. 59.

⁴²⁹ DDVD, Mazal, s. 82.

elektrina nebyla zavedena všude a lidé byli zvyklí svítit petrolejkami.⁴³⁰ Pamětníci, kteří žili na vesnici, často vypichují, že jejich vesnice neměla elektrický proud a svítili doma petrolejem.⁴³¹ Petrolej spolu s pohonnými hmotami byl první, na které byly zavedeny přidělové lístky na počátku září 1939.⁴³² Elektrina byla ve velkém rozvedena až po druhé světové válce. Nařízení o zatemnění bylo doprovázeno zákazem vycházení po jedenácté hodině. Snaha o dokonalé zatemnění však pozměnila vzhled domácností a obyvatelé měst museli zakoupit rolety, žaluzie či silnější textilie na zakrytí oken.⁴³³

V průběhu války bylo čím dál tím obtížnější sehnat dříví na vytopení bytů. Zpočátku byl dřeva dostatek a lidé se snažili vytvořit si zásoby nejen na zimu, ale i na ohřátí vody a na vaření. Děti brzy pomáhaly svým rodičům při sbírání a řezání dříví.⁴³⁴ Vesničané měli výhodu blízkosti lesů, ve kterém bylo stále dost dřeva. Situace se zkomplikovala s blížícím se koncem války, kdy bylo stále obtížnější sehnat kvalitní dříví, které dostatečně hřálo a nebylo příliš drahé. S přesunem bojů na území protektorátu nebylo bezpečné chodit do lesů kvůli partyzánským aktivitám, postupu vojsk a náletům: „*Později se do lesa už nemohlo zvlášt' do Dáblovického háje. Stále se střílelo. Bylo to moc nebezpečné. Moje maminka pro dříví i život nasadila. Prodávali ho někde za Stromovkou v nějakém bývalém mlýně. Uhlí bylo samý mour a špatně bez dříví hořelo a často kamna vyhasla. Muselo se dříví sehnat, i když to bylo tak nesnadné. Moje rodiče chudáci museli takovou dálku pěšky s vozíkem. Vozík byl dost velký a vysoký a na čtyřech kolech. Do něho se museli vždýcky zapřáhnout jako zvířata a daleko ho tahat. Na konec ještě do vysokého kopce, když ho nechtěli objíždět. Já jsem také později často pomáhala vozík tahat, a nebo tlačit do našeho kopce.*“⁴³⁵

Nedostatek uhlí postihl nejen domovy, ale nevytopené zůstávaly i veřejné budovy a školy. Výpadky uhlí způsobovaly prázdniny v období zimy. Příděly uhlí nebyly k dostání a lidé na ně museli čekat i týdny. Na venkově se tudíž využívalo hlavně dostupnější dříví.⁴³⁶

---

⁴³⁰ MICHLOVÁ, Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945, s. 71, 89.

⁴³¹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Bejšovec, Josef – Korespondence, inv. č. K0004 – DDVD00012 (dále DDV, Bejšovec), s. 12; DDVD, Mazal, s. 40; Třebická, s. 12; Peltanová, s. 14.

⁴³² ŠTĚPEK, Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945), s. 98.

⁴³³ BURIANOVÁ, Domov ze zbytku, s. 23.

⁴³⁴ DDVD, Kostelná, s. 8.

⁴³⁵ DDVD, Rohová s. 538.

⁴³⁶ DDVD, Třebická, s. 50.

Okupace způsobila, že poslední měsíce války, zůstávaly byty neosvětlené a nevytopené. Toto mělo negativní vliv nejen na zdraví dětí a rodičů, ale i na jejich psychiku.

Válečná bombardování způsobila ztrátu domova i na území protektorátu. Vybrani pamětníci měli to štěstí, že jejich domovy nebyly přímo zasaženy leteckými nálety, ale ne všechny rodiny měly toto štěstí. Spojenecká bombardování cílila hlavně na tovární provozy důležité pro válečné hospodářství a na železniční dopravu, přesto zasáhla i obytnou zástavbu měst.⁴³⁷ Nálety postihly hlavně větší průmyslová města, jako například Prahu, Brno, Plzeň, Ostravu, Kolín či Pardubice. Praha, ze které pocházela část pamětníků, byla zasažena 14. února a 25. března roku 1945. Letecký útok na Prahu 14. února byl jedním z největších, zemřelo při něm 701 civilních obyvatel a bez přístřeší zůstalo okolo 11 000 Pražanů.⁴³⁸

Děti měly z bombardování ohromný strach a děsily se toho, kdy nálety postihnou i jejich domov.⁴³⁹ Stávaly se svědky mnoha nešťastných situací, kdy sousedé ztratily své zázemí: „*Vidíme dům zbořený do základů, celá ulice je skoro zatarasená troskami. Po rumišti lezou hasiči a ‚luftšucáci‘ s nářadím, jiní s nosítkami, a občas na nich někoho nesou do sanitek, které stojí poblíž...*“⁴⁴⁰ Bombardování se na konci války stalo součástí každodenního života obyvatel protektorátu, kterým poprvé za dobu války hrozilo bezprostřední ohrožení na životech. Přestože spojenecké nálety cílily na místa důležitá pro válečné hospodářství, tak si vyžádaly řadu životů civilistů a mnoho lidí ztratili střechu nad hlavou.

Materiální zabezpečení rodiny záleželo na vnějších vlivech způsobených protektorátní politikou a probíhající válkou. Celkově došlo v českých zemích ke snížení životní úrovně a sjednocení materiálních potřeb obyvatel. Vesnice zbohatla a měla menší výpadky v zásobování. Shánění potravin mimo potravinové lístky bylo v čase okupace nebezpečnou záležitostí, které bylo přísně trestáno jako sabotáž. Uživání rodiny a zachování života jednotlivce bylo základním cílem válečného období, které ovlivňovalo chování lidí. Materiální stránka života, jako oblečení či obutí, pak ustupovala do pozadí naléhavějšímu opatření základních potravin. Lidé se museli rovněž přizpůsobit zmenšení, již tak malého životního prostoru, ve prospěch nových nájemníků či ubytování vojáků.

---

⁴³⁷ Více: BRANDES, Češi pod německým protektorátem.

⁴³⁸ UHLÍŘ – MARŠÁL, Bomby na Prahu, s. 34-37.

⁴³⁹ Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne, Chlpíková, Anna – Vzpomínky, inv. č. K0023 – DDVD00111 (dále DDVD, Chlpíková), s. 16.

⁴⁴⁰ DDVD, Mazal, s. 116.

3.5. Šťastné dětství?

Jak bylo řečeno v úvodu práce, tak hlavní výzkumnou otázkou bylo, zda se dalo v Protektorátu Čechy a Morava prožít šťastné dětství. Vybraný vzorek pamětníků, kteří sepisovali svůj život od 90. let po současnost, prožili své dětství během druhé světové války a byli již ve věku, kdy si všímali řady změn ve společnosti, v domácnosti i v politice. Osobní zážitky pamětníci zasadili do temného období českých dějin a líčili nejen perzekuci, ale i jak válka ovlivnila jejich každodenní životy, které pokračovaly i v této nešťastné době.

Lidská paměť má tendenci lépe uchovávat pozitivní vzpomínky než ty negativní. Pamětníci tak při ohlédnutí za životem více popisovali radostné události než traumatické zážitky, které mohou být úmyslně či nevědomky potlačovány. Platí přitom, že emocionální události jsou lépe zapamatovatelné a při traumatických bývají pozapomenuté specifické detaily událostí.⁴⁴¹ V následující ukázce se vyjádřila pamětnice, která během války prožívala složité chvíle a pociťovala nedostatek potravin, ale i přesto vzpomínala na momenty štěstí a dětské radosti: „*Nechci vzpomínat na hroznou bídu, kdy jsme neměli doslova, co do úst a v krutých zimách někdy dokonce ani co na sebe obléct, ale chtěla bych spíše zavzpomínat na to, co bylo pěkné, i když se to zdá neuvěřitelné, že v té hrůzyplné době mohlo být něco pěkné, ale dítě si plně tu hrůzu války neuvědomuje, ani když trpí často hladem a výrazněji prožívá chvíličky štěstí, dokonce i takové, které dospělý člověk někdy ani nevnímá.*“⁴⁴² Životy pamětníků komplikovalo válečné hospodářství, které zavedlo přídělkový systém a některé rodiny se potýkaly s nedostatkem potravin. Ale děti dokázaly najít chvílky radosti i v těžké situaci.

Zvláště při vzpomínání na dětství dochází k idealizaci a autoři se až nostalgicky dívají zpět na toto období, kdy prožívali šťastné a bezstarostné chvíle. A to do jisté míry platí i pro období Protektorátu Čechy a Morava.⁴⁴³ U pamětníků převládá pozitivní hodnocení dětství, které je doprovázeno vzpomínkami na válečnou dobu, jež nebyla snadná a ztěžovala každodenní životy všem obyvatelům. Tato doba byla poznamenána perzekucí části populace a ovlivňovala kvalitu života podle toho, k jaké národnosti člověk patřil, a toho, zda se nestal obětí nacistické represe.⁴⁴⁴ V pamětech dochází k prolínání dvou perspektiv: kolektivní a

---

⁴⁴¹ ŠVARŤČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Remembering emotions in ego-documents, s. 27-48.

⁴⁴² DDVD, Radvanovská, s. 9.

⁴⁴³ SOUKUPOVÁ, Nostalgické vzpomínky na dětství za druhé světové války v českých autobiografiích, s. 62.

⁴⁴⁴ MARŠÁLEK, Pod ochranou hákového kříže, s. 176.

individuální paměti. Pamětník hodnotí období nacistické okupace na základě vlastní individuální zkušenosti. Změny protektorátního režimu ve školství, veřejném prostoru a materiálním zabezpečení se děti dotkly, jak bylo popisováno v předchozích kapitolách, ale s danou situací se dokázaly vyrovnat, přizpůsobit se novým podmínkám a strategie na přežití byla více starostí jejich rodičů. Děti vnímaly politické události, perzekuci židovského obyvatelstva a nacistické represe, které se odehrávaly kolem nich, avšak patřily většinou ke skupině šťastných, kterým se vyhnulo přímé ohrožení na životech. Největší nebezpečí přišlo v posledním roce války, kdy se válečná fronta přesunula na území protektorátu a zesílilo spojenecké bombardování. Děti se bály leteckého bombardování a strachovaly se, že by mohly nálety zasáhnout i je či jejich dům. Do té doby se setkávaly s běžnými každodenními komplikacemi, represivním charakterem diktatury a hospodářskými obtížemi.

Pro děti znamenalo toto období volnost a svobodu, neboť nebyly zatíženy velkými povinnostmi a starostmi, jako jejich rodiče. Vzpomínky na dětství jsou provázeny pocity nostalgie a dobrodružství. Válka se jim zdála vzrušující, neboť je silně nezasáhly frontové boje a dětství naplňovaly dobrodružnými zážitky: „*Chlapci tak nějak chápali, že válka je strašlivá, dobou národního útlaku a lidského utrpení, ale co naplat, pro ně to byl ten nejkrásnější čas. Všechno jim bylo nové, mladé a nádherné, dny a týdny se zdály dlouhé, plné nových, a proto důležitých událostí, rozběhu mladé síly. Popoháněli čas a života neubývalo. A válka činila ten zlatý věk ještě vzrušivější a pohnutější, více jedinečný a neopakovatelný.*“⁴⁴⁵ Zvláště pro chlapce měla ponurá atmosféra protektorátu nádech dobrodružství, navzdory potencionálnímu nebezpečí perzekuce a válečného nebezpečí ke konci války. V porovnání s následujícím obdobím si někteří postesklí nad tím, že uplynula doba plná nečekaných a nevšedních událostí. Vzpomínají na dětství jako na šťastnou dobu a ztracený ráj.⁴⁴⁶ Někteří pamětníci si tak uchovali nostalgické a šťastné vzpomínky na svá dobrodružná válečná léta.

Zážitky z dětství jsou často více utvářeny rodinným prostředím a způsobem, jakým byli jedinci vychováni než politickým děním dané doby. Rodičovská výchova může být zdrojem šťastného dětství i potencionálním zdrojem traumat.⁴⁴⁷ Většina pamětníku popisuje láskyplné vztahy se svými rodiči, kterých si velmi vážili. Oceňovali schopnost rodičů zajistit a uživit rodinu během války, i za cenu možného hladovění rodičů a obětování části jejich

---

⁴⁴⁵ DDVD, Blatný, s. 2.

⁴⁴⁶ SOUKUPOVÁ, Nostalgické vzpomínky na dětství za druhé světové války v českých autobiografiích, s. 62.

⁴⁴⁷ LENDEROVÁ a kol., Velké dějiny zemí Koruny české: Dětství, s. 521.

potravinových přídělů. Rodiče jsou popisováni jako pracovití, starostliví, spravedliví, ale také přísní.⁴⁴⁸ Rodina hrála klíčovou roli ve formování dětí a ovlivnila způsob, jakým si pamětníci vzpomínají na své válečné dětství.

Rodinné vztahy však nebyly ve všech rodinách ideální. V případě pana Bejšovce se jeho špatné vztahy s otčímem dostaly do tak vyhrcované situace, že jako desetileté dítě utíkal z domova. Jeho dobrodružství se prolínala se závěrem války v Praze, během kterého zažil několik nebezpečných bombardování. Pro něj nebylo dětství spojeno s hezkými rodinnými vztahy a komplikovanou rodinnou situací doplňovalo nebezpečné válečné období. Dětství tudíž nebylo obdobím, na které by šťastně vzpomínal a shrnuje jej následovně: „*Již dopředu se omlouvám, že nepůjde o žádné idylické lidové zvyky ani o učesané vzpomínání na radostné dětství. Vždyť jen sama skutečnost, že jde o období 1939-1949, na Žižkově a ve společenských vrstvách netrpících starostmi z nadbytku neslibuje žádnou selanku.*“⁴⁴⁹

Již v této době se objevily ve vzorku pamětníků tři případy rozvodu rodičů, které negativně ovlivnily jejich dětství. Pamětník dokonce zmiňuje, že během devíti roků školní docházky nechodil do třídy se spolužáky, z nichž by bylo více jak 80 % z úplných rodin.⁴⁵⁰ Jedna z pamětnic, jejíž rodiče se rozvedli, když byla velmi malá, strávila několik let před válkou v ústavech pro sirotky. Jako krásné roky dětství hodnotila následující válečná léta, která prožila u své tety a strýce na venkově a našla si zde kamarády a prožila mnohá dobrodružství.⁴⁵¹ Napjatá atmosféra protektorátní doby se projevila i v jedno ze zmíněných rozvodů, který maminka pamětnice provedla pouze formálně. Otec utekl na počátku okupace do zahraničí bojovat a matka se rozhodla formálně rozvést, aby se jejich rodina nemuseli obávat pronásledování ze strany nacistických úřadů. Po válce byl rozvod anulován.⁴⁵²

Avšak ani dětským očím se nevyhnuly události nacistické represe. Byly svědky zatýkání sousedů, které pozorovali s rodiči zpoza okna a strachovali se, aby gestapo nedorazilo i pro jejich rodinu: „*S rodiči pozoroval za záclonou postavy v dlouhých kabátech s vyhrnutými límci a klopenými klobouky, neodvážili se rozsvítit a maminka sháněla něco k snědce, kdyby přišli pro tátu. V horečném napětí očekávali zlověstné zabušení na dveře, do*

---

⁴⁴⁸ Např. DDVD, Kostelná, s. 10.

⁴⁴⁹ DDVD, Bejšovec, s. 35.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 35.

⁴⁵¹ DDVD, Klímová, s. 5, 12.

⁴⁵² DDVD, Radvanovská, s. 9.

*rána už neusnuli. Odvedli však souseda a ještě některé muže ze vsi.*⁴⁵³ Heydrichiáda se dotýkala i okolí pamětníků, kteří zmiňovali zatčení otců svých kamarádů, učitelů či sousedů.

Rozsáhlé zatýkání během stanného práva v roce 1942 postihlo i dvě rodiny pamětníků. Jedním z těchto případů byl otec Jiřího Mazala, který byl během heydrichiády zatčen a zahynul v koncentračním táboře v Osvětimi roku 1943. Autor pak ve vzpomínkách na vícero místech zmínil, že jeho otec byl zatčen a že tato chvíle pro něho byla velmi náročná, ale nepouští se do detailnějšího popisu toho, proč byl otec během stanného práva zatčen. Ale na jiném místě v textu doplňuje, že otec bojoval ve francouzských legiích za první světové války, což může být jednou z příčin, proč se ocitl pod hledáčkem nacistického režimu. Pamětník připouští, že tato léta pro něj byla jedna z nejtěžších, avšak záhy vzpomínání vyvažuje popisem bezstarostné zábavy a školními těžkostmi, které v dospívání prožíval: *„Příchodem na Hradčany totiž nastala pro mne léta velmi těžká, asi nejtěžší v mém životě. Bylo to způsobeno podstatnou změnou prostředí, otcovým zatčením a smrtí, celkovou dusnou atmosférou protektorátního života zejména v heydrichiádě i po ní, mým fyzickým stavem a pubertou, i hledáním cest svého uplatnění v životě. ... Můj život v těch letech prožívaný ve stálém napětí však nebyl zbaven vší radosti, klukovského skotačení a lumpačin. Naopak! Jako by těžké břímě na mé duši vyžadovalo o to větší úlevu a útěk od těžkostí, k bezstarostnému veselí a zábavě. Tento dětský věk si asi nemůže nechat vzít právo na dětství, na radost ze života, na bezstarostné veselí, i když v historickém čase probíhá třeba právě v nejméně příznivých podmínkách. Touha po radosti je asi silnější, než rány osudu!*⁴⁵⁴ I když tedy jako dítě zažil nacistickou perzekuci, přesto ho tato doba nemohla ochudit o prožívání hezkých dobrodružství, na která vyvažovala jeho trápení.

Jednoduché to nebylo ani v rodině paní Radvanovské, jejíž otec na počátku okupace utekl do zahraničí přes Polsko do Sovětského svazu a později do Anglie. Negativní vzpomínky jsou ovlivněny nedostatkem potravin až hladověním v době přidělového systému, který nedokázal její rodinu dostatečně uživit v nepřítomnosti otce. I přes materiální nedostatky, kterými bylo její dětství ovlivněno, vzpomíná pamětnice i na chvíle štěstí, kterých tato doba nebyla zbavena: *„Nechci vzpomínat na hroznou bídu, kdy jsme neměli doslova, co do úst a v krutých zimách někdy dokonce ani co na sebe obléct, ale chtěla bych spíše zavzpomínat na to, co bylo pěkné, i když se to zdá neuvěřitelné, že v té hrůzyplné době mohlo být něco pěkné, ale*

---

⁴⁵³ DDVD, Blatný, s. 1.

⁴⁵⁴ DDVD, Mazal, s. 66.

*dítě si plně tu hrůzu války neuvědomuje, ani když trpí často hladem a výrazněji prožívá chvíličky štěstí, dokonce i takové, které dospělý člověk někdy ani nevnímá.*⁴⁵⁵

Děti reflektovaly perzekuci rodin svých kamarádů a uvědomovaly si jejich nevýhodnou pozici: *„Někteří spolužáci, jejichž otcové byli uvězněni nebo popraveni, patřili k méně šťastným, protože celé rodiny si musely přivydělávat domácími pracemi.*⁴⁵⁶ Vnímaly nacistické represe a utrpení v rodinách svých známých kvůli politické situaci nebo národní příslušnosti. Některé děti byly předčasně politicky vyspělé, avšak mnoho z nich nedokázalo vnímat události v mezinárodním politickém kontextu. Pamětníci byli svědky nacistické perzekuce židovského obyvatelstva a nedokázali pochopit, proč jejich spolužáci nemohli chodit do školy, hrát si s nimi a proč museli opustit své domovy. Nepochopení dětí bylo způsobeno nedostatkem informací, které se před nimi rodiče snažili skrýt. Přestože se nacistický režim snažil propagandisticky působit ve školách a v Kuratoriu a převychovat děti ve víru v nacionálně socialistickou ideologii, tak židovští obyvatelé získávali spíše sympatie lidí, kteří je znali. Paměť rovněž ovlivnily historické znalosti holocaustu a fakt, že jejich známi se z koncentračních táborů po válce již nevrátili.

Pamětníci se mohli poprvé v životě střetnout se smrtí. V rozhlasu byli během heydrichiády pravidelně vysílány seznamy popravených občanů, mezi kterými se mohla ocitnout i jména jejich známých. V posledních měsících války si oběti z řad civilistů vyžádaly letecké nálety a boje během osvobozování českých zemí. Pamětník, který se dobrovolně přidal k budování barikád v žižkovských ulicích, byl svědkem mnoha úmrtí lidí ze svého okolí: *„Zastřelený poštovní kuň přesně vedle naší barikády, byl takovým prvním signálem. Pak to šlo jak ve filmu. Již dříve zmíněný zastřelený pan Klimeš a s ním šest dalších lidí v sousední ulici na Švihance a následně potupná smrt umláceném té ženy, která těch sedm lidí zastřelila. Smrt mého jen asi o tři roky staršího spolužáka Šimbery z oken Vinohradské sokolovny, odkud údajně stříleli 14letí kluci z Hitlerjugend.*⁴⁵⁷

Dětem se po většinu dobu protektorátu zdála válka velmi vzdálená. Slyšely o ní v rozhovorech a v médiích, avšak nežily dennodenně strachem z války: *„Naštěstí nestála ve Škeříně válka rovnýma nohama, dávala o sobě vědět příjezdem německých aut, kosila jakoby náhodou a znovu se odmlčovala. V jejích odmlkách jsme se my, děti, proháněly křovinami,*

---

⁴⁵⁵ DDVD, Radvanovská, s. 9.

⁴⁵⁶ DDVD, Blatný, s. 31.

⁴⁵⁷ DDVD, Bejšovec, s. 16.

*hrály si na pašeráky, hloubkaře, anglické letce, kteří bombardovali fašistické pozice hloubkovými nálety, ve chvílích únavy jsme usedaly pod větve širokých lip a vyprávěly si.*⁴⁵⁸ Protože se téměř po celou dobu druhé světové války nebojovalo na území českých zemí, tak se jim válka zdála poněkud imaginární. Viděly v ulicích německé vojáky, všimaly si změn, které německá okupace způsobila a setkávaly se s každodenními potížemi života v diktatuře. Pokud jim to rodiče dovolili, tak sledovali posuny vojsk a vývoj na frontách: *„Válka se však odehrávala zatím všude jinde, jen ne u nich. Kdesi se střílelo, válčilo a zabijelo, smrti tolik, že byla znehodnocena, ale v okolí nikdo nehynul, a netekla krev. Alespoň ne nějak viditelně nebo hmatatelně. Vše se odehrávalo jinde a vnější bouře sem zaléhaly jen temným ohlasem. Oni byli za větrem. Světové dějiny šly jinudy. Ten kousek Evropy, ve školník atlase značený jako Protektorat Böhmen und Mähren, viděný jejich mladýma očima, se zdál takovým ostrůvkem klidu a míru v krvavém moři.*⁴⁵⁹

Příchodem fronty na území protektorátu pocítily ohrožení na životech i děti, které se bály leteckých náletů. Bombardování a ukryvání ve sklepích tak radikálně změnilo jejich životy. I přes jejich strach, pro ně válka představovala něco vzrušujícího. Fascinovala je válečná technika, se kterou si hráli i přes smrtelné nebezpečí: *„My kluci jsme měli eldorádo, dnes vím, že velmi zákeřné, když jsme šmejdili po německých zákopech a sbírali tam různou munici a zbraně, které se tam povalovaly. Přinesl jsem domů signální pistoli na světelné rakety, táta ji ihned zabavil a jak si pamatuji, hodil ji do jámy pod betonový sloup plotu, který opravoval. Oblíbeným sportem bylo házení ručních granátů, Stiehlhandgranátů i vajíčkových, rozebírání dělostřeleckých granátů a vytahování z nich prachové náplně (byly to zřejmě ekrazitové tyče). Pod Vinnou horou bylo minové pole, kde zařvalo několik kluků, mimo jiné můj spolužák z Obecné školy Luzar, syn místního řezníka. Každou chvíli přivázeli z okolních vesnic na povozech do hlučinské nemocnice zraněné kluky, některé smrtelně.*⁴⁶⁰

Šest let okupace byla dlouhá doba pro všechny obyvatele, avšak v dětských letech se musela zdát jako věčnost. Velká část dětí si již nemusela živě vybavovat atmosféru první republiky a formovaly je zkušenosti války. Přes všechny pozitivní i negativní události v jejich životě vystihuje následující citace obyvatel osvobozeného Československa: *„Tak tohle*

---

⁴⁵⁸ DDVD, Třebická, s. 48.

⁴⁵⁹ DDVD, Blatný, s. 1.

⁴⁶⁰ DDVD, Lasák, s. 20.

*je tedy konec války! Když začala, bylo mi devět, a teď konec války! Těch šest let mi připadalo jako věčnost!*⁴⁶¹

I když jejich dětství bylo zasaženo rizikovými faktory společensko-historického charakteru, jako byla druhá světová válka, převažují pěkné vzpomínky. Tyto vzpomínky byly formovány rodinným zázemím, kamarádstvím, školní docházkou, trávením volného času i materiálním zabezpečením. Pro dítě žijící v každé době jsou rodinné vztahy a pocit zázemí v rodině důležitější než sociální a historické okolnosti.⁴⁶²

Na území Protektorátu Čechy a Morava se potkala řada odlišných osudů dětí. I děti české národnosti vycházely z období války s rozdílnými zkušenostmi, které ovlivnilo jejich rodinné a sociální prostředí i důsledky politických událostí. Přesto se většina pamětníků shoduje v tom, že jejich dětství i v této nešťastné době nebylo ochuzeno o prožívání šťastných momentů, které jim dávaly pocity svobody a bezstarostnosti, a na které rádi vzpomínali po skončení války: *„Kolikrát jsme si povzdychli, škoda, že už není válka. To šťastné období, kdy vše mělo zcela jiný rytmus života, ze dne na den, stále se něco dělo, nevšedního, napínavého a dobrodružného, blízkého nejistotě a nebezpečí. A zároveň, co stmeluje a váže, činí bratry.*⁴⁶³

---

⁴⁶¹ DDVD, Mazal, s. 152.

⁴⁶² ŠVARŤKOVÁ-SLABÁKOVÁ – SOBOTKOVÁ – FILIPOWICZ – ZACHOVÁ – KOHOUTOVÁ – PETRŮ, I rodina má svou paměť, s. 48.

⁴⁶³ DDVD, Blatný, s. 46.-47.

4. Závěr

V úvodu práce byla položena otázka, zda mohly děti i v protektorátním období prožít šťastné dětství. Na základě analýzy vybraných pamětí lze odpovědět na tuto otázku kladně. Děti, které nebyly postiženy nacistickou represí a nepatřily do národnostních skupin, které se nacisté snažili zlikvidovat, zažívaly v této době podobné radosti a strasti jako v jakékoliv jiné době. Při vzpomínání dochází k idealizaci dětství, kdy si pamětníci s nostalgií připomínají hlavně radostné momenty. Dětství ani v době války nebylo zbaveno radostných okamžiků, právě naopak, tato doba nabízela dobrodružnější formy zábavy.

Nostalgické vzpomínání je ovlivněno odstupem od sepisování prožitých událostí a proměny paměti v průběhu let, přesto je zajímavé se podívat, jaké zážitky byly natolik důležité, že zůstaly fixovány v paměti. Autoři popisovali svět, ve kterém vyrůstali, a který ovlivnil jejich dětství. I pamětníci, kteří zmiňují náročné okamžiky jako nedostatek jídla, perzekuci rodičů nebo jejich známých či školní problémy, nechtějí vytvářet pouze negativní obraz jejich dětství. Přiznávají, že i těžké životní období nebylo zbaveno dětských radostí, her a bezstarostnosti. Zážitky z dětství jsou nejvíce formovány rodinným prostředím a výchovou než politickým děním. Rodinná situace, vztahy s rodiči a materiální zázemí hrály klíčovou roli a ovlivnily, jak vzpomínají na válečné dětství. Ve všech rodinách nebyly ideální vztahy, což bylo nejvíce ovlivněno rozvody rodičů.

Okupační politika ovlivňovala životy dětí v několika oblastech. Nejvíce se snažila české děti ovlivnit prostřednictvím školské politiky a organizováním jejich volného času. Do každodenního života však zasáhly i změny v ekonomice a přechod k válečnému řízenému hospodářství, které zavedly přidělový systém na potraviny a oděvy. Dětství v této „nešťastné době“ se nemohlo vyhnout vyhrcoené nacionální a společenské atmosféře, která měla dopady na jejich vztahy s okolím, ale ani politickým a válečným událostem, které nelze oddělit od popisování protektorátního období.

Děti nejvíce vnímaly změny, které měly přímý dopad na jejich každodenní životy. Proto pamětníci detailněji popisovali politické události, které sami nebo jejich blízcí zažili a události, které provázely silné emoce, ať už pozitivní či negativní. Na podzim 1938 se poprvé objevila hrozba války, která zasáhla do jejich dětství. Otcové byli mobilizováni před mnichovskou krizí, což vyvolalo silné emoce jako pláč a strach o otce. Záříjová mobilizace nebyla ve vyprávění přímo spojována s mnichovskou dohodou a spíše byly popisovány její

dopady na společnost, odstoupení pohraničí a příchod uprchlíků do vnitrozemí. Následující období druhé republiky bylo natolik krátké, že její průběh děti tolik nevnímaly. Avšak počátek okupace německými vojsky 15. března 1939 popisovali téměř všichni pamětníci, kteří viděli na ulicích při cestě do školy první vojáky, kterých se báli, ale zároveň nimi byli fascinováni. Do jejich každodenního života se záhy propsaly změny, které začal zavádět okupační režim, jako dvojjazyčné pojmenování ulic a zavedení jízdy vpravo.

Z významných protektorátních událostí se vryl do paměti nejvíce atentát na zastupujícího protektora Reinharda Heydricha a následný teror během druhého stanného práva. Během heydrichiády byly děti svědky zatýkání jejich příbuzných a známých. Skrytě za záclonami pozorovaly zatýkání sousedů a poslouchaly seznamy popravovaných v rádiu, mezi kterými se objevovala i známá jména. Nacistické represe zasáhly i do osudů dvou otců pamětníků, kteří byli odvedeni do koncentračních táborů. Jeden byl zatčen za ilegální přechovávání potravin, zatímco u druhého otce není znám jasný důvod, avšak je pravděpodobná možnost, že se zapojil do ilegálních aktivit či byl perzekvován kvůli tomu, že byl za první světové války francouzským legionářem. Nacistické represe vytvářely atmosféru strachu, aby zabránily obyvatelstvu širší odbojovou aktivitu. Vypálení obce Lidice vneslo do životů obyvatel velký strach, nicméně pouze jedna pamětnice zmínila tuto událost ve svých vzpomínkách. Důvodem bylo, že žila nedaleko a byla s obcí spjata skrze vzdálené příbuzné a bála se, že by je mohl potkat podobný osud.

Kvůli válečnému konfliktu mohly být děti poprvé konfrontovány se smrtí. Zvláště během heydrichiády byly vysílány seznamy popravených a s nacistickými represemi se setkaly i ve svém okolí. V posledním roce okupace vstoupila válka i do každodenního života obyvatel protektorátu. Děti zažily bezprostřední pocity ohrožení, které bylo spojeno s bombardováním. Válka přestala být pro děti imaginární a vzdálená a prožívaly strach z náletů a ze ztráty domova. Spojenecké letectvo bombardovalo strategické cíle válečného průmyslu a dopravní komunikace. Mnoho měst bylo vystaveno leteckým náletům, a přestože cílilo na továrny a železnice, tak mnoho civilních obyvatel přišlo o život či domov. Lidé se museli připravit na bombardování a během náletů se ukrývali v domovních sklepech či zbudovaných krytech. Děti žily ve strachu, že je nálety připraví o život či domov, zároveň pro ně tato doba byla dobrodružstvím. Po odeznění bezprostředního ohrožení života utíkaly k zasaženým oblastem a pozorovaly krátery po bombách, dění okolo a odstraňování nevybuchlých bomb. Chlapci se po celou dobu probíhající války zajímaly o frontové boje,

vojáky a válečnou techniku. Zvláště konec války pro ně byl vzrušujícím obdobím, kdy se potulovali po zákopech a místech bojů a sbírali zanechanou municí, granáty a zbraně. Od této nebezpečné zábavy je neodradila ani vážná až smrtelná zranění. Jejich fascinace vojáky se zvýšila, když se v jejich domovech ubytovala nejprve německá a poté rudá armáda. Přestože pro české obyvatele byla německá armáda nepřátelská, děti s nimi vycházely dobře. Dokázaly se s nimi dorozumět díky školní výuce němčiny a oceňovaly jejich slušné a čistotné chování. Po odchodu německé armády se děti točily okolo ruských vojáků, kteří jim rozdávali sladkosti, vyprávěli jim zážitky z fronty, hráli s nimi míčové sporty a ukazovali jim zbraně. Obyvatelé protektorátu nadšeně vítali příchod osvoboditelů, avšak nevyhnuli se srovnání vojáků obou národností. Z vyprávění vychází v lepším světle německá armáda, protože lidé pohlíželi na ruské vojáky jako na ngramotné, zaostalé a neukázněné. S Rudou armádou se rovněž táhly problémy jako krádeže, nadměrná konzumace alkoholu a nebezpečí pro ženy.

Kvalitu života dětí ovlivňovala nacistická národnostní politika, která rozdělila děti do několika kategorií, které ovlivnily jejich materiální situaci, návštěvu školy, volnočasové aktivity i vztahy mezi ostatními národnostmi. Děti mezi sebou nedělaly velké rozdíly, hrály si se všemi dětmi v okolí bez ohledu na jejich národnost a dalo by se říct, že mezi sebou vycházely lépe než jejich rodiče. Komplikované pro děti bylo určení nepřátel, které si definovaly jako ty Němce, kteří je přišli okupovat z Říše. I v jejich okolí se objevili Němci podporující nacistický režim či Češi, kteří s nacisty kolaborovali. Kolaborantů se děti bály a přiřazovaly jim negativní vlastnosti. Děti si byly vědomy lidí, na které si měly dávat pozor, a proto vnímaly pozitivně sousedy, s nimiž utužily vztahy, a kteří si navzájem pomáhali v těžké době, například se navzájem varovali před policejními hospodářskými kontrolami. Ve svém životě se setkávaly i s německými sousedy, které nevnímaly jako nebezpečné nepřátele, a proto bylo pro děti náročné se zorientovat v komplikované národnostní situaci.

Děti ze smíšených rodin se ocitly ve vyhrocené národnostní atmosféře a staly se terčem národnostních konfliktů. Německá národnostní politika se snažila asimilovat tyto děti do německého společenství a byly nuceny přestoupit do německých škol. Jejich situace se nezlepšila ani s koncem války, kdy musely rodiny prokázat svou československou národní příslušnost, aby nebyli zařazeni do poválečných odsunů německého obyvatelstva. Pamětníci ze smíšených rodin popisovali, že jim byl odebrán majetek stejně jako Němcům, ale nakonec do transportu nastoupit nemuseli, avšak část jejich německé rodiny se odsunu nevyhnula. Některé děti viděly násilné lidové odplaty, které se odehrávaly v bezvládní po osvobození.

Násilnosti byly namířeny hlavně proti ženám, dětem a starcům, kteří museli odklízet barikády. Pamětníci nerozuměli rozsahu brutality vůči civilistům, kterých byli svědky, a negativně hodnotí i odsun Němců, z nichž mnozí byli jejich sousedy a nebyli fanatickými nacisty, přesto však museli opustit své domovy.

Nacistická rasová politika ochudila české děti o mnohá přátelství s dětmi židovské národnosti. Pamětníci vzpomínali na své kamarády z ulice a ze školy, kteří byli nuceni přestat navštěvovat školy a následně byli transportováni do koncentračních táborů, ze kterých se málokdo navrátil. Děti těžko chápaly, proč jejich kamarádi již nechodí s nimi do školy, proč si s nimi nemohou hrát a kam odcházejí. Některé rodiny se snažily pomoci svým sousedům a Židé si u nich mohli uschovat část svého majetku. Děti vyjadřovaly empatie svým kamarádům a nelíbilo se jim, že trpí někdo, koho znají a kdo nikomu neublížil. Bylo by zjednodušující tvrdit, že všichni čeští obyvatelé odolali propagaci antisemitismu. Ale velká část lidí sympatizovala s perzekuovanou skupinou občanů, čímž projevovali i odpor vůči nacistickému režimu. Děti byly vystaveny ideologické propagandě a antisemitismu v částech výuky, v duchovní výuce kuratorních spolků, na stránkách časopisů a ve veřejném prostoru. Nacistická indoktrinace ale nebyla zdaleka tolik úspěšná, jak by si protektorátní představitelé přáli. Pamětníci, kteří měli ve svém okolí židovské známé, propagandě nevěřili. A ti, kteří se nikdy nesečkali s Židy, si popisované negativní vlastnosti nedokázali k nikomu přiřadit.

Nacistický režim věnoval značnou pozornost školské politice s cílem podmanit si děti, převychovat mladou generaci v nacionálněsocialistickém duchu a postupně germanizovat vhodné děti. Kromě vysokých škol byly uzavírány i střední školy s cílem snížit vzdělanost českého národa. Tvrdší opatření v oblasti vzdělávání začala být uplatňována až od školního roku 1941/1942. Úřad říšského protektora nařídil omezení přijímání žáků na měšťanské a střední školy a stanovil náročné přijímací zkoušky. Místo měšťanských škol, které již byly přejmenovány na hlavní, musely děti pokračovat ve studiu na obecných školách, a místo gymnázií byly upřednostňovány odborné školy, kvůli potřebě kvalifikovaných sil pro válečnou ekonomiku. Důsledkem rušení škol musely děti docházet do vzdálenějších měst nebo změnit své plány a místo dalšího studia začít pracovat pro Říši.

V období okupace byly nejvíce zasaženy tzv. „předměty utvářející názor“, jak byly nazývány dějepis, zeměpis, církevní dějiny a dějiny literatury. Výuka těchto předmětů byla na určitou dobu pozastavena a po jejich částečném obnovení byly osnovy pozměněny, tak aby vyhovovaly nacistickému výkladu dějin a začlenění českého území do Německé říše. Rasová

teorie byla zároveň zasazena do výuky biologie. Větší důraz byl kladen na tělesnou výchovu, protože nacistický režim dával důraz na tělesnou zdatnost dětí. Nejdůležitější místo ve výuce obsadil německý jazyk, který byl postupně povinný ve všech ročnících a byla mu zvyšována hodinová dotace na úkor jiných předmětů. Výuka němčiny ale byla velmi efektivní pro styk s Němci v každodenním životě a děti se dobře naučily jazyk a domluvily se i s německými vojáky v posledních týdnech války. V německém jazyce byly vyučovány i jiné předměty pro prohloubení znalostí a terminologie, ale výsledkem bylo, že žáci výkladu nerozuměli a zhoršila se úroveň jejich znalostí. Změny ve školních osnovách a omezování škol by při dlouhodobější realizaci mohly poškodit vzdělání českého národa, a i když ovlivnily výuku jedné generace dětí, tak neměly hlubší dopady na úroveň znalostí populace.

Pro každodenní životy ve škole nebyly pro děti důležité jen vyučované předměty, ale také prostředí třídy, školní pomůcky, kamarádi a učitelé. Pamětníci popisovali proměnu třídy v novém politickém režimu, kdy bylo nařízeno odstranění obrazů prezidentů T. G. Masaryka a E. Beneše, které nahradily portréty Adolfa Hitlera a Emila Háchy. Ve třídách se nesměly objevovat ani obrazy a připomínky samostatného Československa, dalších významných osobností a protiněmecké výjevy z českých dějin. Avšak kříže mohly na stěnách tříd zůstat. Někteří učitelé stále používali tělesné tresty a děti byly bity rákoskou za jejich kázeňské prohřešky. Řada českých učitelů se nadále snažila vychovávat děti k národnímu cítění a do svého výkladu zahrnovala dvojsmysl a narážky na své protinacistické postoje. Odklonem ve výkladu českých dějin či literatury riskovali učitelé své životy. Protektorátní režim učitelům nedůvěřoval a pořádal přeškolovací kurzy pro učitele dějepisu, zeměpisu, přírodopisu a češtiny.

Školní výuka byla během války rušena v důsledku zabírání školních budov, sběrové činnosti, nedostatku topiva a bombardování. Školní budovy byly dočasně obsazeny již na počátku okupace pro německou armádu a poté znovu na konci války kvůli vlně německých uprchlíků a ústupu německé armády. V průběhu války odpadlo vyučování kvůli sběrové povinnosti škol a děti musely být zapojeny do sbírání starého papíru, hadrů, železa, léčivých bylin a plodů pro potřeby válečného hospodářství. Výpadek v zásobování uhlí přinesl dětem uhelné prázdniny a děti tak měly více času na jejich zimní sportovní aktivity. Děti dostávaly domácí úkoly, které pouze donesly na zkontrolování, čímž utrpěly jejich znalosti i kázeň. V posledním roce války bylo vyučování přerušováno leteckými poplachy a evakuací dětí ze

školních budov. V oblastech, kde probíhal válečný konflikt, byla výuka zrušena úplně a rodiny byly ukryty ve sklepích.

Nezbytnou součástí dětství je trávení volného času. Ani děti žijící uprostřed válečného konfliktu nebyly ochuzeny o radosti z her, hraček a sportu. Možná právě naopak, si náročná politická situace žádala chvíle bezstarostných radostí a dětských dobrodružství. Válečná doba nedostatku se však dotkla i množství hraček a způsobu trávení volnočasových aktivit. Pokud jde o dostupnost hraček, tak se rodiny často navrátily k domácí výrobě hadrových panenek a dřevěných figurek, koníků a zbraní. Děti trávily hojně čas venkovními hrami, které se tolik neodlišovaly od těch dnešních. K nejoblíbenějšímu sportu se řadil fotbal, který chlapci hráli na ulici bez ohrožení automobilové dopravy. Nejčastějšími zimními radovánkami bylo sáňkování a bruslení, kterého si děti užívaly, když jim odpadala školní výuka během uhelných prázdnin. Lyžování vyžadovalo náročnější a nákladnější vybavení, a proto zůstalo záležitostí chlapců. Nejen zimní večery doplňovala četba dobrodružných a klasických knih. Během okupace byla pro děti omezena nabídka oblíbených románů do kapsy, které měly nahradit knihy kuratorní provenience. U dětí neobstály takové oblíbenosti, ale zároveň nebyla k dostání jiná dobrodružná literatura.

Válka se promítla do podoby volného času dětí. Chlapce po celou dobu války fascinovali němečtí i spojenečtí vojáci, zkoumali jejich uniformy a zbraně, hltali informace z časopisů a filmových týdeníků a sledovali frontové boje. Přestože se je rodiče snažili uchránit od informací týkajících se války a okupace, tak se děti dostaly k značnému množství informací, které propagovala i okupační moc. Největší dobrodružství děti zažily na konci války, kdy byly svědky frontových bojů na území protektorátu. Protože jim odpadla školní výuka, tak se chlapci motali tam, kde se dělo něco zajímavého. Nebezpečnou zábavou se stalo sbírání munice, granátů a zbraní. Používání válečné techniky se neobešlo bez vážných a smrtelných zranění. V posledních týdnech války také navázali bližší vztahy s německými vojáky, kteří u nich byli ubytovaní. Chlapci z nich již neměli strach a díky znalosti němčiny s nimi vedli konverzace o frontových bojích. Po osvobození českých zemí se točili kolem vojáků Rudé armády, kteří si s nimi v uvolněnější atmosféře hráli míčové hry.

K mimoškolnímu času nenáležely pouze hry, ale rovněž domácí práce a výpomoc rodičům v hospodářství. Venkovské děti popisovaly povinnosti, které musely splnit před zábavou i školními úkoly. Povinnosti se odvíjely podle věku a schopností dětí, ale nejčastěji měly na starost domácí zvířectvo a úklid domácnosti. Více práce pak zastávaly v období žní.

V letním období chodily sbírat lesní plody a houby, které byly cenným doplňkem jídelníčku v době přidělového systému.

V době protektorátu stoupla návštěvnost kin, a i pro děti bylo kino oblíbenou aktivitou. Počet kin se během okupace dokonce vzrostl a jako jediné kulturní instituce zůstala kina otevřená i přes vyhlášení totální války. Hojně byly navštěvované české i německé filmy a děti nejvíce lákaly dobrodružné filmy. Pamětníky od návštěvy kin neodradil ani promítaný týdeník před začátkem filmu. Týdeníky propagovaly válečné úspěchy německé armády a chlapcům přišly zajímavé záběry bojů, tanků, lodí a další vojenské techniky. Válka na plátnech kin mohla dětem připadat více jako dobrodružný film než realita odehrávající v jiné části světa.

Okupace zasáhla do organizovaných mimoškolních aktivit dětí ve spolcích. Oblíbené spolky jako Sokol, Orel a Junák byly během protektorátu zakázány a děti měly být poprvé sjednoceny pod jednotnou organizací, která by se starala o jejich sportovní a kulturní činnosti. Touto jednotnou organizací se mělo stát Kuratorium pro výchovu mládeže, které bylo založeno roku 1942, ale oficiálně začalo fungovat od března roku 1943. Zastřešovalo povolené spolky v rámci, kterých měly děti vykonávat povinnou službu. Kuratorium se stalo součástí každodennosti českých dětí a umožnilo jim pokračovat ve volnočasových aktivitách, i když pod hlavičkou kolaborantské organizace.

Kuratorium stihlo podchytit okolo poloviny dětí mezi deseti a osmnácti lety, ale nefungovalo rovnoměrně na území protektorátu. Pamětníci na svoji činnost v rámci kuratorních spolků příliš nevzpomínali. Část z nich zmínila jeho existenci, ale není zřejmé kolik z nich byla v Kuratoriu činná. Děti si ale nemusely uvědomovat, že spolky, které navštěvují, spadají pod hlavičku této organizace. Pro samotné děti nebylo tedy důležité, že tyto aktivity provádí v rámci Kuratoria, ale vnímaly kladně, že se mohou věnovat nadále oblíbeným sportům a činnostem. Děti především využívaly lákavých nabídek trávení volného času, které jim Kuratorium poskytovalo, aniž by se na nich hlouběji podepsala světonázorová nacistická výchova. Účast v kuratorních spolcích neměla na děti takový vliv, jak by si okupační režim představoval. Některé děti dokonce tajně pokračovaly v jejich skautské činnosti, přestože byl Junák zrušen již roku 1940. Následující rok mohli skauti ještě navštěvovat Sokol nebo se začlenit do klubu Mladého hlasatele, ale i ty byly časem zakázané. Část skautů tak přešla pod Klub českých turistů, který byl oficiálně povolený Kuratoriem. Skauti opět nemuseli vnímat spojitost Kuratoria s Klubem českých turistů, který jim dal možnost pokračovat v jejich výpravách podle skautských zvyklostí.

Kuratorium bylo výrazným pokusem o systematickou germanizaci a převýchovu českých dětí. Nezískalo si však masovou podporu české veřejnosti a rodin, které nechtěly začlenit své děti do kolaborantské organizace. Nacistická indoktrinace nemohla být rozsáhle úspěšná, protože se jim nepodařilo děti vytrhnout z prostředí rodin. Kvůli krátkému času existence nemělo velkou šanci na úspěch a nepodařilo se začlenit všechny děti. Zároveň se nepodařilo děti české národnosti převychovat v oporu nacistického režimu, protože na ně nadále působila rodinná výchova, která nesdílela společné hodnoty.

Válka zasáhla do životů každého jedince v materiální oblasti. Stravování, odívání a bydlení bylo regulováno protektorátními úřady a lidé byli nuceni adaptovat se na nové podmínky. Řízené hospodářství zrušilo volný trh a zavedlo přiděly potravin, oděvů, obuvi, mýdla a pohonných hmot. Děti pocítovaly změny v materiální stránce jejich života, ale větší starost o zajištění životních potřeb padla na jejich rodiče. Většina pamětníků nevzpomíná na období války jako na období, kdy strádali a hladověli. Oceňovali zásluhu jejich rodičů, kteří se zasloužili o obstarání jídla i v dobách nedostatku či obětovali část přidělů pro své děti.

Válečné hospodářství prohloubilo rozdíly mezi městem a venkovem. Obyvatelé venkova byli sice zatíženi povinnými dodávkami potravin, ale byli schopni si zajistit potraviny z vlastních zdrojů či výměnou potravin v rámci vesnice. Lidé ve městech byli odkázáni na přidělové lístky, jejichž přiděly potravin se postupně snižovaly a základní suroviny musely být nahrazovány uměle vyrobenými náhražkami. Děti z měst proto podnikaly tajné výpravy na venkov za účelem získání potravin. Většina obyvatel neměla finanční prostředky na to, aby si mohla nakoupit nedostupné potraviny na černém trhu, kde ceny raketově stoupaly po celou dobu války. Lidé však participovali na výměnném obchodu, ke kterému využívali i šatenky. Uchovávání nenahlášených potravin, mletí obilí na černo a tajné zabijačky byly v této době velmi nebezpečné. Děti byly součástí těchto nelegálních akcí a nejvíce se bály, když převážely nedostatkové potraviny zpět domů, protože v dopravních prostředcích probíhaly policejní kontroly. Děti vnímaly tato porušování protektorátních nařízení jako vyjádření odporu vůči režimu.

Přídělový systém pozměnil i podobu slavení vánočních svátků. Děti byly ochuzeny o množství dárků a tradiční podobu štědrovečerní večeře. Před Vánoci bylo přidělováno vyšší množství potřebných potravin pro pečení cukroví, jako mouka, cukr či vejce. Některé roky dostaly děti zvláštní jednorázové přiděly jižního ovoce. Přestože na rybí maso nebyly

zavedeny lístky, tak nebylo k dostání a podoba večere se lišila podle situace rodiny. Děti však od hezkého prožití Vánoc neodradil ani nedostatek dárků či chybějící kapr.

Protektorátní doba se promítla i v módě. Obyvatelé se museli vyrovnat s malým množstvím přidělovaných kusů látek a oblečení a s výpadky v zásobování. Maminky proto volily variantu přešívání starších kusů oblečení, k čemuž sbíraly inspiraci v řadě ženských časopisů. Dětem nepostačily šatenky na jeden rok, protože rostly rychleji. Ušití nových dětských bylo ale jednodušší, protože k nim stačilo menší množství látky. Protektorátní móda se zjednodušila oproti minulým letům, a hlavně dospívající dívky toužily po hezčím a novějším oblečení. Lístkový systém ztížil i údržbu oděvů kvůli minimálnímu přidělu mýdel. Děti v letním období chodily bosy, aby ušetřily boty na zimní období. Šatenky často figurovaly ve výměnném obchodu na venkově. Lidé volily variantu omezení materiálních potřeb, aby netrpěli hladu.

Následky okupace se zhoršila bytová situace, kdy ustala výstavba nových domů a chátraly stávající. Bytová krize se ve větších městech projevila již po zabrání pohraničí a přívalu uprchlíků. Do protektorátu se přestěhovala i řada říšských Němců, kteří zabírali byty po internovaných Židech. Němci se stávali nájemníky v českých rodinách, které pronajímaly část bytu či domu z finanční tísně. Již tak nedostatečný životní prostor rodin se během války snížil nejen podnájemníky, ale také nařízením o ubytování uprchlíků nebo vojáků během postupu fronty. Pamětníci nepopisují konflikty s německými vojáky, ale objevuje se řada problémů s civilním Němci. Říšští Němci ukazovali jejich nacistické tendence a konflikty kvůli klidu v baráku a neplacení nájmu se dostávaly až k německému civilnímu soudu.

Válka ovlivnila i podobu domácností a měst. Kvůli nařízení o zatemnění museli lidé zakrýt okna černým plátnem, papírem nebo roletami. Venkova se toto nařízení příliš nedotklo, neboť v řadě vesnic ještě nebyl zaveden elektrický proud a pamětníci vypichují, že v dětství svítili petrolejem, na který byly zavedeny přiděly již v září 1939. Poslední měsíce války zůstaly byty i veřejné budovy neosvětlené a nevytopené kvůli výpadku v zásobování uhlí a obtížnějšímu shánění dřeva. Vybrání pamětníci měli to štěstí, že je válečné bombardování a fronta nepřipravila o domov. Přestože spojenecké nálety cílily na průmyslové objekty a železnice, tak připravily o život řadu civilistů a mnoho dalších lidí ztratilo domov. Válečný vývoj zasáhl každodenní životy jedinců a jejich materiální situace záležela na rodinném zázemí a místě bydliště. Důsledkem války bylo zbohatnutí lidí na vesnici, zatímco mnoho lidí ve městě muselo volit mezi uživením své rodiny a potřebným oblečením.

Práce analyzovala dopady okupačního nacistického režimu a probíhající druhé světové války na každodenní život dětí v českých zemích. Většina lidí, včetně vybraného vzorku pamětníků, pokračovala nadále ve svém životě s každodenními starostmi i radostmi. Pro mnohé okupace znamenala jen šestiletou epizodu v jejich životě. Přes všechny popisované problémy byl protektorát pro velkou část obyvatel snesitelným místem pro život. Avšak válka umocnila starosti o materiální stránku života, přinesla strach z represí, ztížila obstarávání potravin a sjednotila životní styl obyvatel. Nacistická moc se opírala o tuto „šedou zónu“ obyvatel, kteří se aktivně nezapojili do odbojové činnosti, ale ani nepodporovali okupační moci. Kvůli tomu lidé, kteří vyrůstali v protektorátním období, nepopisovali jen politické změny a perzekuce, ale více se zaměřili na vlastní prožitky. Děti byly nejvíce formovány rodinným zázemím, materiálním zabezpečením, kamarády, školou a volnočasovými aktivitami.

Druhá světová válka a nacistická okupace zasahovala do všech oblastí dětského světa. Děti však byly schopny se nově vzniklé situaci přizpůsobit a nadále prožívat bezstarostnou dobu naplněnou dobrodružstvím. Závěr práce tak může vyznít na první pohled možná paradoxně, ale ano, i v nešťastné době bylo možné prožívat šťastné dětství.

5. Seznam literatury a pramenů

5.1. Archivní prameny

Historický ústav Akademie věd České republiky, fond Databáze dějin všedního dne (<http://ddvd.kpsys.cz>)

- Bejšovec, Josef – *Korespondence*, inv. č. K0004 – DDVD00012 (narozen 1934 v Praze)
- Beranová, Zdeňka – *Jak žili naši předkové*, inv. č. K0004 – DDVD00014 (neznámé)
- Blatný, Milan – *Válečné děti*, inv. č. K0006 – DDVD00022 (nar. 1933 v Brně)
- Bojanovská, Marie – *Okupace*, inv. č. K0007 – DDVD00029 (nar. v Majdaleně)
- Dobrotová, Vlastimila – *Moje vzpomínky na léta 1932-1941 prožitá v Praze*, inv. č. K0016 – DDVD00051 (nar. 1922 na Slovensku)
- Fiurášková, Marie – *Soužití Němců a Čechů v Bílovci před válkou a během ní*, inv. č. K0112 – DDVD00574 (nar. 1930 v Bílovci)
- Fojt, Lev – *Kronika mého života aneb 20.století z mého pohledu*, inv. č. K0092 – DDVD00457 (nar. 1924 v Brně)
- Grundová, Marta – *Konec války v roce 1945 v Brně-Řečkovících*, inv. č. K0019 – DDVD00071 (nar. 1931 v Brně)
- Hánová, Jiřina – *Vánoce malé plzeňské školačky za druhé světové války*, inv. č. K0019 – DDVD00080 (neznámé)
- Chlpíková, Anna – *Vzpomínky*, inv. č. K0023 – DDVD00111 (nar. 1936 v Praze)
- Klímová, Lia – *Vzpomínky*, inv. č. K0028 – DDVD00143 (nar. 1931 v Praze)
- Knopp, Rudolf – *Vzpomínky*, inv. č. K0112 – DDVD00584 (nar. 1930 v Bítově)
- Kopecká, Marie – *Jak to bylo u nás doma*, inv. č. K0090 – DDVD00443 (nar. 1931 v Hustopeči nad Bečvou)
- Kostelná Božena – *Moje spomienky*, inv. č. K0030 – DDVD00162 (nar.1931 ve Velkých Němčicích)
- Kudrnová, Eliška – *Vzpomínky*, inv. č. K0038 – DDVD00184 (nar. 1929 v Klášteře u Havlíčkova Brodu)
- Lasák, Jindřich – *Stručná kronika mého života*, inv. č. K0091 – DDVD00451 (nar. 1933 v Hlučíně)

- Lasáková, Jaroslava – *Babičko, vyprávěj*, inv. č. K0091 – DDVD00452 (nar. 1933 v Žamberku)
- Linková, Jana – *Vánoce mého dětství a jiné vzpomínky*, inv. č. K0041 – DDVD00199 (nar. 1926 v Horních Chvatlinách)
- Mazal, Jiří – *Jedno malé vzpomínání na dětství a dospívání*, inv. č. K0087 – DDVD00431 (nar. 1930 v Praze)
- Nezhybová, Radoslava – *Rozhovor*, inv. č. K0049 – DDVD00237 (nar. 1935 v Brně)
- Nováková, Hela – *Vzpomínky na dětství*, inv. č. K0049 – DDVD00239 (nar. 1931 ve Stárkově)
- Peltanová, Marie – *Vzpomínky na dětství*, inv. č. K0053 – DDVD00262 (nar. 1930 v Palupíně)
- Radvanovská, Květoslava – *Vzpomínky*, inv. č. K0056 – DDVD00282 (nar. 1930 ve Zlíně)
- Rajský, Antonín – *Vzpomínka na dětství a mládí*, inv. č. K0094 – DDVD00465 (nar. 1927 v Praze)
- Rohová, Vlasta – *Z pozůstalosti*, inv. č. K0057 – DDVD00288 (nar. 1932 v Praze)
- Samohejlová, Hana – *Vzpomínky*, inv. č. K0134 – DDVD00645 (neznámé)
- Schwarzová, Irena – *Rok na vsi*, inv. č. K0064 – DDVD00299 (nar. 1932 v Žeroticích)
- Šesták, Zdeněk – *Jaká byla Sladárna před půlstoletím*, inv. č. K0085 – DDVD00409 (nar. v Praze)
- Šupíková, Anna – *Vzpomínky na dětství*, inv. č. K0074 – DDVD00344 (nar. 1933 v Těchobuzicích)
- Třebická, Jindřiška – *Vzpomínky*, inv. č. K0075 – DDVD00356 (nar. 1937)
- Vondra, Jaroslav – *Dědečku, vyprávěj*, inv. č. K0110 – DDVD00560 (nar. 1933 v Proseči)
- Zahradníček, Ladislav – *Když jsme chodili do obecné školy ve Stařci*, inv. č. K0085 – DDVD00420 (nar. 1926 v Mastníku)

5.2. Literatura

ANTOŠÍKOVÁ, Lucie (ed.), *Zatemněno: česká literatura a kultura v protektorátu*, Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha 2017.

ASSMANN, Jan, *Communicative and Cultural Memory*, in: ERLI, Astrid – NÜNNING, Ansgar – YOUNG, Sara (eds.), *Cultural Memory Studies An International and Interdisciplinary Handbook*. De Gruyter, Berlin and New York 2008, s. 109–118.

ASSMANN, Jan, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identity v rozvinutých kulturách starověku*, Prostor, Praha 2001.

ASSMANNOVÁ, Aleida, *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*, Karolinum, Praha 2018.

BARŠA, Pavel, *Paměť a genocida: Úvahy o politice holocaustu*, Argo, Praha 2011.

BAUER, Zdeněk, *Klub zvědavých dětí. Jaroslav Foglar a Protektorát: Čtenářské kluby, zakázaný skauting a Kuratorium pro výchovu mládeže*, Nakladatelství Zdeňka Bauera, Praha 2018.

BEDNAŘÍK, Petr, *Pražská kina za protektorátu*, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří (eds.), *Evropská velkoměsta za druhé světové války: každodennost okupovaného velkoměsta, Praha 1939–1945 v evropském srovnání*, Praha 2007, s. 327-342.

BENEŠ, Zdeněk, *Historický text a historická kultura*, Karolinum, Praha 1995.

BOSÁK, František, *Česká škola v době nacistického útlaku*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1969.

BRANDES, Detlef, *Češi pod německým protektorátem: Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Prostor, Praha 2000.

BRANDES, Detlef, *Germanizovat a vysídlit. Nacistická národnostní politika v českých zemích*, Prostor, Praha 2015.

BRYANT, Chad Carl, *Praha v černém: Nacistická vláda a český nacionalismus*, Argo, Praha 2012.

BUBEN, Václav, *Šest let okupace Prahy*, Osvětový odbor hlavního města Prahy, Praha 1946.

BURIANOVÁ, Miroslava, *Domov ze zbytku: Textil v domácnosti v Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Textil v muzeu: soubor statí k problematice interiérový textil – reprezentační i privátní*, Technické muzeum, Brno 2013, s. 18-26.

BURIANOVÁ, Miroslava, *Móda v ulicích protektorátu: život, oděv, lidé*, Národní muzeum, Praha 2013.

ČEŇKOVÁ, Jana (ed.), *Válečné dětství a mládí (1939-1945) v literatuře a publicistice*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2016.

DOLEŽAL, Jiří – KŘEN, Jan, *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*, Národní filmový archiv, Praha 1996.

FEINBERG, Melissa, *Dumplings and Domesticity. Women, Collaboration and Resistance in the Protectorate of Bohemia and Moravia*, in: WINGFIELD, Nancy – BUCUR, Maria, *Gender and War in Twentieth century Eastern Europe*, Indiana University Press 2006, s. 95-110.

FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří, *Volný čas v českých zemích 1957-1967*, Academia, Praha 2013.

GEBHART, Jan – KUKLÍK, Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Themis, Praha 1996.

GEYER, Michael – FITZPATRICK, Sheila (eds.), *Za obzor totalitarismu: Srovnání stalinismu a nacismu*, Academia, Praha 2012.

HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel – KESSLER, Vojtěch – MICHELA, Miroslav, *Sláva republice!: oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*, Academia, Masarykův ústav AV ČR, Praha 2018.

HALBWACHS, Maurice, *Kolektivní paměť*, Sociologické nakladatelství (SLON), Praha 2010.

HALILIVIĆ, Jasminko, *War Childhood*, War Childhood Museum, Sarajevo 2023.

HENSCHERL, Frank – RANDÁK, Jan – WINKLER, Martina – DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela (ed.), *Variations and Transformations of Childhood in the Bohemian Lands and Slovakia*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2023.

HENSCHEL, Frank, „*All Children are ours*“ – *Children's homes in Socialist Czechoslovakia as Laboratories of Social Engineering*, Bohemia 56, 2016.

HENSCHEL, Frank, *Děti státu?: Dětské domovy v socialistickém Československu (1945/48-1974)*, 2018, Dějiny a současnost r. 40, č. 1 (2018), str. 45-48.

HIEMER, Ernst, *Der Giftpilz*, Stürmer Verlag, Nürnberg 1938.

HLAVAČKA, Milan – KESSLER, Vojtěch – SMRČEK, David, *Databáze dějin všedního dne*, Středisko společných činností AV ČR, Praha 2020.

HORÁK, Pavel, *Dějiny každodennosti*, in: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014, s. 699-712.

HORSKÝ, Jan – SELIGOCÁ, Markéta, *Rodina našich předků*, Knihnice dějiny a současnost, 1996.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila, *Deníky terezínských vězňů. Co vypovídají dokumenty o dětech a mládeži v terezínském ghettu*, in: Terezínské listy: Sborník Památníku Terezín, roč. 25, Praha 1997, s. 120-133.

IGGERS, Georg, *Dějepisectví ve 20.století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

JANÁČEK, Pavel – MOHN, Volker – PAVLÍČEK, Tomáš, *Protektorát Čechy a Morava: expanze cenzury, plánování literatury (1939-1945)*, in: V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014, Praha 2015, s. 915-958.

JELÍNEK, Tomáš, *Organizace Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě v Praze*, in: FEJTOVÁ, Olga – LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jirí (eds.), *Evropská velkoměsta za druhé světové války: každodennost okupovaného velkoměsta, Praha 1939–1945 v evropském srovnání*, Scriptorium, Praha 2007, s. 417–426.

JIREČEK, Miroslav, *K výuce dějepisu na školách obecných a měšťanských (později hlavních) v Protektorátu Čechy a Morava z hlediska vývoje kurikulárních dokumentů [2. díl]*, in: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity: řada společenský věd, Masarykova univerzita, Brno 2012, s. 123-138.

KASPEROVÁ, Dana, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, FF UK, Praha 2010.

KESSLER, Vojtěch – KRŠKOVÁ, Veronika, *Rodinné vzpomínky jako historický pramen*, in: *Přísně tajné! : literatura faktu*, č. 6, Praha 2021, s. 134-142.

KESSLER, Vojtěch – SMRČEK, David, *Děti křtěné Dunajem: České vzpomínky na meziválečnou Vídeň*, Historický ústav AV ČR, Praha 2022.

KESSLER, Vojtěch – ŠRÁMEK, Josef, *Tváře války: Velká válka 1914-1918 očima českých účastníků*, Historický ústav AV ČR, Praha 2020.

KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol., *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948-1970*, Academia, Praha 2018.

KNOPP, Guido, *Hitlerova mládež: Ztracená generace*, Ikar, Praha 2003.

KOKOŠKA, Stanislav, *Krize nacistické okupační politiky v Protektorátu Čechy a Morava v roce 1944 a pokusy o její překonání*, in: *Soudobé dějiny*, r. 8, č. 4, 2001, s. 591-620.

KOKOŠKA, Stanislav, *Odboj, kolaborace, přizpůsobení... Několik poznámek k výzkumu české protektorátní společnosti*, In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 1-2 (2010), s. 9-30.

KOKOŠKA, Stanislav, *Praha v květnu 1945: Historie jednoho povstání*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2005.

KOPECKÁ, Iva, *Zima na venkově*, in: *Chrudimské vlastivědné listy* 25, 2016, č. 6, s. 6-9.

KOURA, Petr – KOUROVÁ, Pavlína, *Sto let českých Vánoc: nejkrásnější svátky v roce na pozadí "velkých" dějin*, Academia, Praha 2018.

KUKLÍK, Jan, *Život v Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Padesátá a šedesátá léta v československých i světových dějinách. XV. letní škola historie. Sborník textů a přednášek*, Praha 2003, s. 156-167.

LE GOFF, Jacques, *Paměť a dějiny*, Argo, Praha 2007.

LENDEROVÁ, Milena – HALÍŘOVÁ, Martina – JIRÁNEK, Tomáš, *Vše pro dítě! Válečné dětství 1914-1918*, Paseka, Litomyšl, Praha 2015.

LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2017.

LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Paseka, Praha, Litomyšl 2006.

LENDEROVÁ, Milena a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české: Dětství*, Paseka, Praha 2021.

LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě: Ženy v minulém století*, Mladá fronta, Praha 1999.

LENDEROVÁ, Milena, *Kulturní dějiny? Kulturní dějiny!*, in: *Theatrum historiae* sv. 2, Pardubice 2007, s. 7-26.

LENDEROVÁ, Milena, *Zrození dětství*, in: *Scientific Papers of the University of Pardubice*, č. 7, Univerzita Pardubice, Pardubice 2001, s. 63-79.

LOSOVÁ, Jana – KESSLER, Vojtěch – KRŠKOVÁ, Veronika, *Babičky očima vnoučat*, Historický ústav AV ČR, Praha 2023.

LÜDTKE, Alf (ed.), *History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton University Press, Princeton 1995.

MacDONALD, Callum A. – KAPLAN, Jan, *Praha ve stínu hákového kříže. Pravda o německé okupaci 1939-1945*, Melantrich, Praha 1995.

MARADA, Radim, *Paměť, trauma, generace*, in: *Sociální studia* 1-2, 2007, s. 79-95.

MARŠÁLEK, Pavel, *Pod ochranou hákového kříže: Nacistický okupační režim v českých zemích 1939-1945*, Auditorium, Praha 2012.

MATĚJČEK, Jiří, *Dětství ve středních vrstvách v Čechách 1935-1945*, *Scientific Papers of the University of Pardubice, Faculty of Humanities, Series C, Supplement 5*, 2002, s. 73-77.

MICHELA, Miroslav, *Paměťová studia*, s. 610-628, in: ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2014.

MICHLOVÁ, Marie, *Protentokrát, aneb, Česká každodennost 1939-1945*, Nakladatelství Čas, Praha 2012.

MORKES, František, *Československé školy v letech 2. světové války*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2005.

MORKES, František, *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001)*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2002.

MRŇKA, Jaromír, *Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944-1946*, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2019.

MUSILOVÁ, Dana, *Byty a úroveň bydlení v letech 1939-1945 (příspěvek k výzkumu každodennosti)*, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 1991, s. 91-104.

MUSILOVÁ, Dana, *Problémy sociálně ekonomického vývoje v letech 1939-1945 v Protektorátu Čechy a Morava*, in: Historický obzor: časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie, č. 5 (1992), s. 149-152; č. 6 (1992), Praha 1992, s. 183-185.

MUSILOVÁ, Dana, *Sociální politika nacistů v takzvaném protektorátu v letech 1939-1945 a její vliv na postavení českých pracujících*, in: Dějiny socialistického Československa: studie a materiály, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, sv. 7, 1985, s. 167-208.

MUSILOVÁ, Dana, *Zásobování a výživa českého obyvatelstva v podmínkách válečného řízeného hospodářství (1939-1945)*, in: Slezský sborník č. 3-4, roč. 49 (1991), Slezské zemské muzeum, s. 255-266.

NÁLEVKA, Vladimír, *Každodenní život v Protektorátu Čechy a Morava*, in: DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK, Marek (ed.), *Nacistická okupace: Sedmdesát let poté. Sborník textů*, Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2009, s. 17-23.

NĚMEC, Petr, *Úloha školství při germanizaci českého národa v období okupace*, in: LACINA, Vlastislav (ed.), Sborník k dějinám 19. a 20. století, Historický ústav ČSAV, Praha 1991, s. 67–89.

NEZDAŘIL, Petr, *Propaganda a mládež za protektorátu: Kuratorium a strategie působení na mládež prostřednictvím časopisů*, Rigorózní práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK, Praha 2010.

NIKRMAJER, Leoš, *Problémy českého a německého školství v jihočeském regionu v období Protektorátu Čechy a Morava*, in: Sborník Archivu Ministerstva vnitra, Praha 2005, s. 111-139.

NORA, Pierre, *Mezi pamětí a historií: problematika místa*, CEFRES, Praha 2010.

NOVOTNÝ, Milan a kol., *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada. Sv. VII. Školství a vzdělanost*, Paseka, Praha 2020.

NOVOTNÝ, René, *Řešení české otázky: Nacistická rasová politika v Protektorátu Čechy a Morava*, Nakladatelství Epoque, Praha 2021.

PASÁK, Tomáš, *Organizační a správní změny v českém školství v období nacistické okupace*, in: VEBR, Lubomír (ed.), *In memoriam Zdeňka Fialy: Z pomocných věd historických*, Univerzita Karlova, Praha 1978, s. 215–257.

PASÁK, Tomáš, *Pod ochranou říše*, Práh, Praha 1998.

PIPOTA, J., *O Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, in: *Po pěti letech: 1939–1944*, Praha 1944, s. 218–240.

POLIAKOVÁ, Martina – RAŠKA, Jakub – SMYČKA, Václav, *Uzel na kapesníku: vzpomínka a narativní konstrukce dějin*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2014.

RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka, *Rodina v zájmu státu: Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918-1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2016.

RANDÁK, Jan – KRŠKO, Jan – MAREŠ, Jan – POHUNEK, Jan – ŠPRINGL, Jan, *Putování za obzor. Tramping v české společnosti 1918-1989*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2020.

RANDÁK, Jan, *Defektní a přece socialističtí? O normalitě žáků zvláštních škol v počátcích československé komunistické diktatury*, in: *Historie – Otázky – Problémy* 10, 2018, č. 2, s. 44–59.

RANDÁK, Jan, *Socialistická škola: moderní laboratoř, laboratoř moderny nebo osvícenský projekt?*, in: *Dějiny a současnost* r. 40, č. 7 (2018), Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018.

RANDÁK, Jan, *Soudobá historie, osobní vzpomínání a politika dějin*, in: *Theatrum historiae* č. 14 (2014), Univerzita Pardubice, Pardubice 2014, s. 31-48.

ROSENBAUM, Heidi, *„Und trotzdem war's 'ne schöne Zeit“: Kinderalltag im Nationalsozialismus*, Campus Verlag, 2014.

SEDLÁK, Petr, *Každodennost jako předmět a koncept dějepisného poznání*, in: *Soudobé dějiny*, roč. 20, č. 1-2 (2013), s. 120-156.

SEKYROVÁ, Milada (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Národní technické muzeum, Praha 2006.

SOUKUPOVÁ, Blanka, *Svátečnost v protektorátu Čechy a Morava. Od 28. října k 15. březnu*, in: *Národy - města - lidé - slavnosti*, Praha 2018, s. 27-41.

SOUKUPOVÁ, Klára, *Nostalgické vzpomínky na dětství za druhé světové války v českých autobiografiích*, in: KRATOCHVIL, Alexander – SOUKUP, Jiří a kol. *Paměť válek a konfliktů*, Nakladatelství Akropolis, Praha 2016.

STÁTNÍK, Dalibor, *Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty: Několik úvah o schvalování učebních pomůcek, učebnic a školních obrazů v meziválečném Československu a za Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Historia Scholastica* sv. II, Praha 2013, s. 105-125.

ŠANTORA, Roman, *Skautské století: Dobrodružný příběh 100 let českého skautingu*, Mladá fronta, Praha 2012.

ŠMEJKALOVÁ, Martina, *Český jazyk jako vyučovací předmět: Střípky z archivního výzkumu (1918–1953)*, in: BALOWSKI, Mieczysław – MOLDANOVÁ, Dobrava (ed.), *Co všechno slovo znamená: Sborník příspěvků věnovaných prof. PhDr. M. Čechové, DrSc*, Univerzita J. E. Purkyně, Ústí nad Labem 2007, s. 327–337.

ŠMEJKALOVÁ, Martina, *Výchova k vlastenectví, nebo nacistická indoktrinace? Výuka českého jazyka na středních školách Protektorátu Čechy a Morava*, in: *Soudobé dějiny*, r. XVII, č. 1-2, 2010, s.121-157.

ŠPRINGL, Jan, „*Se sportem kupředu*“: *Tělesná kultura ve službách Kuratoria pro výchovu mládeže*, in: *Dějiny a současnost*, roč. 40, č. 5, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2018., s. 42-44.

ŠPRINGL, Jan, *Kuratorium pro výchovu mládeže a antisemitský aspekt jeho snažení*, in: *Terezínské listy: Sborník Památníku Terezín*, roč. 34, Praha 2006, s. 125-134.

ŠPRINGL, Jan, *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, Diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2003.

ŠPRINGL, Jan, *Protektorátní vzor mladého člověka: Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942-1945)*, in: *Soudobé dějiny* 2004, č. 1-2, s. 154-177.

ŠPRINGL, Jan, *Školní rok v Heydrichově protektorátu*, in: Tereziánské listy: Sborník Památníku Tereziánské, roč. 40, Praha 2012, s. 40-61.

ŠTĚPEK, Jiří, *Přídělové doklady z období tzv. protektorátu*, Odbor archivní správy a spisové služby MV, Praha 2010.

ŠTĚPEK, Jiří, *Sto let přídělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015: první část (1915-1945)*, Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky, Praha 2014.

ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka, *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*, in: Historická sociologie 2, č. 1 (2010), s. 9-29.

ŠUSTOVÁ, Magdaléna (eds.), *Dějiny ve škole – Škola v dějinách*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2010.

ŠUSTOVÁ, Magdaléna, *Stalo se v zemi české: Jak se vyučoval dějepis*, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2009.

ŠUSTOVÁ, Magdaléna, *Výuka dějepisu na českých středních školách v Protektorátu Čechy a Morava*, in: XIII. Svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku: dějiny středního školství na Jesenícku. Sborník referátů, Jeseník 2013, s. 93-98.

ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba, *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*, Academia, Památník Lidice, Praha 2014.

ŠUSTROVÁ, Radka, „Bez sociální politiky to nejde!“ *K výzkumu sociálněpolitické praxe na území Protektorátu Čechy a Morava*, in: Soudobé dějiny, r. XX, č. 1-2, 2013, s. 40-64.

ŠUSTROVÁ, Radka, *Děti a válka. České a německé děti v Protektorátu Čechy a Morava*, in: HAZDRA, Zdeněk (ed.), *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*, Sborník příspěvků k 70. výročí vypuknutí druhé světové války, Ústav pro studium totalitních režimů, Praha 2009, s. 67-78.

ŠUSTROVÁ, Radka, *Pod ochranou protektorátu: Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě: politika, každodennost a paměť 1940-1945*, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012.

ŠUSTROVÁ, Radka, *Zastřené počátky sociálního státu: Nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*, Argo, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha 2020.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila – SOBOTKOVÁ, Irena – FILIPOWICZ, Marcin – ZACHOVÁ, Alena – KOHOUTOVÁ, Jitka – PETRŮ, Marek, *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*, Praha 2018.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Česká generační paměť druhé světové války*, in: Český časopis historický, roč. 117, č. 3 (2019), Historický ústav AV ČR, s. 637-665.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*, in: Český časopis historický, roč. 114, č. 2 (2016), Historický ústav AV ČR, s. 291-315.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *O paměti, historii, vědomí a nevědomí: Současná bádání v paměťových studiích*, in: Dějiny – teorie – kritika, roč. 4, č. 2 (2007), s. 232-255.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Remembering emotions in ego-documents. A few insights from cognitive psychology and neuroscience*, in: Dějiny – teorie – kritika, č. 1 (2018), Fakulta humanitních studií UK, s. 27-48.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Rusové a Němci ve vícegeneračním vzpomínání na druhou světovou válku: cí vzpomínky, cí paměť?*, in: Slovanský přehled roč. 106, č. 3 (2020), Historický ústav AV ČR, s. 609-633.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila, *Vzpomínání na druhou světovou válku v generační perspektivě: od narativu národního k narativu globálnímu a abstraktizovanému*, in: Český lid roč. 107 (2020), 189–210.

Tři roky v Říši: Protektorát Čechy a Morava, Orbis, Praha 1942.

TUČEK, Jan, *Paměť*, in: STORCHOVÁ, Lucie, *Koncepty a dějiny: Proměny pojmů v současné historické vědě*, Scriptorium, Praha 2014, s. 244-257.

UHLÍŘ, Jan Boris – MARŠÁL, Stanislav, *Bomby na Prahu: Nálety z roku 1945 objektivem Stanislava Maršála*, Prostor, Praha 2011.

VRZALOVÁ, Jana, *"Vánoce našeho domova..."*, in: Přísně tajné! : literatura faktu Praha, Pražská vydavatelská společnost č. 6 (2021), s. 87-106.

WELZER, Harald, *„Můj děda nebyl nácek“: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Argo, Praha 2010.

WINKLER, Martina, *Kdo má děti vychovávat a jak? Pedagogika jako klíčový diskurz socialistické společnosti*, in: *Historie – Otázky – Problémy*, r. 10, č. 2 (2018), Praha: Filozofická fakulta Karlovy univerzity, 2018, s. 60-71.

WINKLER, Martina, *Kindheitsgeschichte: Eine Einführung*, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017.

WINKLER, Martina, *Windeln wechseln für den Sozialismus? – Elternratgeber in der Tschechoslowakei (1948-1989)*, in: *Studies in Contemporary History* 12, 2020.

ZAHRA, Tara, *Kidnapped souls: National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900-1948*, Cornell University Press, Ithaca 2008.